

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ονοματεπώνυμο: Χρυσοπούλου Ευαγγελία

Αριθμός Μητρώου: 1105ΜΟ35

Κατεύθυνση: Νεότερη Ιστορία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: «Η Μεγάλη Ιδέα μέσα από τις λογοτεχνικές πηγές.
Το παράδειγμα των Ρομαντικών ποιητών και πεζογράφων (1830-1880)».

Σύμβουλος σπουδών: κ. Λίνα Λούβη

ΑΘΗΝΑ,

Νοέμβριος 2011.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Οι Φαναριώτες και η εξόρμηση του ελληνικού ρομαντισμού
(1830-1850)

α) Αλέξανδρος Σούτσος.....	7
β) Παναγιώτης Σούτσος.....	13
γ) Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής.....	19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η Α΄ Αθηναϊκή Σχολή και η ακμή του ελληνικού ρομαντισμού
(1850-1870)

Ι] Βασικοί εκπρόσωποι.....	33
α) Θεόδωρος Ορφανίδης.....	33
β) Ηλίας Τανταλίδης.....	36
γ) Ιωάννης Καρασούτσας.....	37
δ) Δημοσθένης Βαλαβάνης.....	40
ΙΙ] Ποιητικοί διαγωνισμοί.....	41
α) Ράλλειος ποιητικός διαγωνισμός.....	44
β) Βουτσινάιος ποιητικός διαγωνισμός.....	47
γ) Λήξη των ποιητικών διαγωνισμών.....	49
δ) Φιλολογικοί σύλλογοι.....	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η Παρακμή του ελληνικού ρομαντισμού-
“Πεισιθανάτιοι ρομαντικοί”
(1870-1880)

α) Αχιλλέας Παράσχος.....	53
β) Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος.....	57
γ) Σπυρίδων Βασιλειάδης.....	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Πεζογραφία

(1830-1880)

α) Ιάκωβος Πιτσιπιός.....	64
β) Γρηγόριος Παλαιολόγος.....	67
γ) Στέφανος Ξένος.....	69
δ) Σπυρίδων Ζαμπέλιος.....	72
ε) Κωνσταντίνος Ράμφορ.....	75
στ) Παύλος Καλλιγιάς.....	77
ζ) Δημήτριος Βικέλας.....	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Τα δημοσιεύματα

στον Τύπο

<i>Αθηνά</i>	87
<i>Αιών</i>	93
Συμπεράσματα.....	117
Βιβλιογραφία.....	120

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να καταγράψει τον τρόπο που οι ποιητές και οι πεζογράφοι του 19^{ου} αιώνα αποτύπωσαν το όραμα τους για τη Μεγάλη Ιδέα. Η επέκταση των συνόρων, ο εκπολιτιστικός ρόλος της Ελλάδας στην Ανατολή και η δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό της λογοτεχνικής παραγωγής της περιόδου από το 1830 έως το 1880.

Αυτή την περίοδο, η ελληνική κοινωνία απελευθερώνεται από τα δεσμά της τουρκικής κυριαρχίας και αρχίζει να αναζητά την εθνική της ταυτότητα, δίνοντας κυρίως έμφαση στην γλώσσα, στην καταγωγή και στη θρησκεία.

Με κέντρο την “καθαρεύουσα”¹ πόλη, την Αθήνα και με βασικό όπλο την καθαρεύουσα γλώσσα (η δημοτική παραγκωνίζεται και θεωρείται νεκρή γλώσσα²), οι λόγιοι της εποχής ξεκινούν αγώνα για να αποδείξουν την ιστορική ενότητα των νεότερων Ελλήνων με τους αρχαίους και να ενισχύσουν την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων.

Το κίνημα του ρομαντισμού εντάσσεται σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο. Τα βασικά χαρακτηριστικά του ρομαντισμού είναι η μελαγχολία, ο έρωτας ως σχέση εξάρτησης που οδηγεί στον θάνατο, η πίστη στα θεία με απόλυτο τρόπο και η εσωστρέφεια. Πάνω απ’ όλα, όμως, ο ρομαντισμός χαρακτηρίζεται από την νοσταλγία και την εξιδανίκευση του παρελθόντος και κυρίως της αρχαιότητας.

Συνοψίζοντας, το ρομαντικό κίνημα εμφανίστηκε με στόχο να διατηρήσει τα θεμέλια της ελληνικής εθνικής συνείδησης, με όπλα την καθαρεύουσα γλώσσα, την απόλυτη πίστη στο Χριστιανισμό και προωθώντας την κοινή καταγωγή με τους αρχαίους Έλληνες.

Στα πενήντα αυτά ρομαντικά χρόνια (1830-1880), που θα μελετήσουμε στην εργασία αυτή, η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή είναι επηρεασμένη από τον γαλλικό ρομαντισμό, με κύριους εκπροσώπους τους Βερανζέρο, Λαμαρτίνο και Ουγκώ. Μεταφράσεις και μιμήσεις των έργων τους παρατηρούνται σε αφθονία στην Ελλάδα.

Παράλληλα, οι Έλληνες ρομαντικοί επηρεάζονται από τον Γερμανό Γκαίτε, τον Ιταλό Φόσκολο και τον Άγγλο λόρδο Byron (γνωστό φιλέλληνα, που σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία το 1824 στο Μεσολόγγι).

¹ Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14 Ε.Μ.Ν.Ε.- Μνήμων 2003, σ. 85.

² Έλλη Σκοπετέα, *Το “Πρότυπο Βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988, σ. 16.

Σύμφωνα με την Αθηνά Γεωργαντά, «ο Byron στα ποιήματα του βγάζει συναισθήματα διάψευσης από μια χώρα που βρισκόταν σε παρακμή και εξάντληση»³.

Η εργασία αυτή αποτελείται από πέντε κεφάλαια, στα οποία περιγράφονται η εξόρμηση, η ακμή και η παρακμή του ρομαντικού κινήματος στην Ελλάδα, σε συσχετισμό με την Μεγάλη Ιδέα.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η εξόρμηση του ελληνικού ρομαντισμού, στα χρόνια 1830-1850 και τους βασικούς εκπροσώπους της (**Αλέξανδρος και Παναγιώτης Σούτσος και Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής**). Για καθέναν από τους ποιητές αυτούς περιγράφεται αναλυτικά η βιογραφία και η εργογραφία τους, δείχνοντας μέσα από τη ζωή και το έργο τους τη συμβολή τους στην πολιτική- κοινωνική-πνευματική ζωή της Ελλάδας καθώς και στην προώθηση της Μεγάλης Ιδέας. Παράλληλα, αναφέρεται η χρήση της γλώσσας που χρησιμοποιούσαν (καθαρεύουσα), που υποδηλώνει την στροφή προς την αρχαιότητα (χαρακτηριστικό γνώρισμα του ρομαντισμού).

Επιπρόσθετα, μνημονεύεται το έργο του Παναγιώτη Σούτσου, ο *Οδοιπόρος* (1831), το οποίο αποτελεί την είσοδο του ρομαντικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα, καθώς προτάσσει τον πατριωτισμό (προτάσσεται το χρέος προς την πατρίδα και σε δεύτερη μοίρα έρχεται ο έρωτας). Ακόμα, σημαντική είναι η αναφορά του *Αυθέντη του Μωρέως* (1850) του Αλ. Ραγκαβή, όπου δίνεται έμφαση στην Μεγάλη Ιδέα και στη βυζαντινή ιστορία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναφέρεται η ακμή του ελληνικού ρομαντισμού (1850-1870). Στα χρόνια αυτά ακμάζει η Αθηναϊκή Σχολή. Βασικοί εκπρόσωποι της σχολής αυτής είναι ο **Θεόδωρος Ορφανίδης**, ο **Ηλίας Τανταλίδης**, ο **Ιωάννης Καρασούτσας** και ο **Δημοσθένης Βαλαβάνης**. Οι προαναφερόμενοι, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κατεξοχήν φορείς της Μεγάλης Ιδέας, καθώς υμνούν τον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα και τους ήρωες του.

Παράλληλα, στο δεύτερο υποκεφάλαιο του δευτέρου κεφαλαίου περιγράφονται οι ποιητικοί διαγωνισμοί, όπως ο Ράλλειος (1851-1860) και ο Βουτσιναιός (1862-1877), που αποτέλεσαν σημαντικό θεσμό του 19^{ου} αιώνα, προωθούσαν κατεξοχήν τα ποιήματα που γράφονταν σε καθαρεύουσα γλώσσα και βασικός στόχος τους ήταν η τόνωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Σ' αυτό το στόχο συνέβαλαν και οι

³ Αθηνά Γεωργαντά, , *Αιών Βυρωνομανής. Ο κόσμος του Byron και η νέα ελληνική ποίηση*, εκδ. Εξάντας, 1992, σ. 18.

λόγιοι της εποχής που συμμετείχαν στους ποιητικούς διαγωνισμούς (πρυτάνεις, καθηγητές του Πανεπιστημίου, εισηγητές, φοιτητές κ.ο.κ.).

Στην τόνωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης συνέβαλε και η δημιουργία των φιλολογικών συλλόγων. Οι σύλλογοι αυτοί στόχευαν στην πολιτισμική εξάπλωση του ελληνισμού, στοιχείο που αποτελεί μια από τις βασικότερες εκφάνσεις της Μεγάλης Ιδέας.

Εν συνεχεία, στο τρίτο κεφάλαιο, εξετάζουμε την παρακμή του ελληνικού ρομαντισμού (1870-1880). Βασικοί εκπρόσωποι στην φάση αυτοί είναι ο **Αχιλλέας Παράσχος**, ο **Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος** και ο **Σπυρίδων Βασιλειάδης**.

Απογοητευμένοι, οι ποιητές αυτοί από τις ήττες της Ελλάδας, στον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1857), την αναίμακτη παραχώρηση των Επτανήσων από τους Άγγλους το 1864, την Κρητική Επανάσταση (1866-1869) και την Ανατολική κρίση (1875-1878) καταφεύγουν στην απαισιόδοξη πρόσληψη της πραγματικότητας, που οδηγεί στο θάνατο και εμπλουτίζουν με αυτή τη θεματολογία και τα έργα τους. Γι' αυτό το λόγο χαρακτηρίστηκαν και "πεισιθανάτιοι ρομαντικοί". Την θανατολαγνεία, εκτός από τα έργα τους, υιοθετούν και στην πραγματική τους ζωή. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός ότι οι δυο τελευταίοι αυτοκτόνησαν σε νεαρή ηλικία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, κυριαρχεί η πεζογραφία. Γνωστοί πεζογράφοι της εποχής ήταν ο **Ιάκωβος Πιτσιπιός**, ο **Γρηγόριος Παλαιολόγος**, ο **Στέφανος Ξένος** και ο **Κωνσταντίνος Ράμφος**. Τα έργα τους επικεντρώνονται στην ελληνική πραγματικότητα, στα ήθη και τα έθιμα της εποχής. Εδώ η γραφή τους γίνεται πιο ρεαλιστική. Αποφεύγονται οι υπερβολές του ρομαντισμού και οι πεζογράφοι εστιάζουν πλέον στην εσωτερική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (βλ. *Ο Πολυπαθής*, 1839 του Γρηγορίου Παλαιολόγου).

Τέλος, στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη Μεγάλη Ιδέα μέσα από τον ελληνικό τύπο της εποχής. Συγκεκριμένα, αναλύονται οι εφημερίδες *Αθηνά* και *Αιών*, όπου μνημονεύονται εξίσου σημαντικά λογοτεχνικά έργα ρομαντικών ποιητών με κεντρικό άξονα την Μεγάλη Ιδέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Οι Φαναριώτες και η εξόρμηση του ελληνικού ρομαντισμού (1830-1850)

Οι Φαναριώτες, εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος, ύστερα από την Επανάσταση του 1821, και κατόρθωσαν να στελεχώσουν σημαντικές δημοσιούπαλληλικές θέσεις. Με βάση την παιδεία τους διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην νέα ελληνική πραγματικότητα, που διαμορφωνόταν.

α) Αλέξανδρος Σούτσος:

Ο Αλέξανδρος Σούτσος γεννήθηκε το 1803 στην Κωνσταντινούπολη και ανήκε σε μια τυπική αριστοκρατική φαναριώτικη οικογένεια. Σπουδάζει στο ονομαστό Γυμνάσιο της Χίου (το 1816) κοντά στον Βάμβα, και το 1820 πηγαίνει στο Παρίσι συστημένος στον Κοραή για να συμπληρώσει τις σπουδές του. «Το Παρίσι ήταν ο τόπος, όπου εισέβαλλε με ορμή και φλόγα ο ρομαντισμός. Η μάθηση και η πνευματική του καλλιέργεια διαμορφώνονται μέσα στο κλίμα του Διαφωτισμού και κάτω από την επίδραση της γαλλικής παιδείας και του γαλλικού πολιτισμού»⁴. Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, «την εποχή εκείνη το όνομα που ενθουσίαζε το γαλλικό κοινό ήταν ο Βερανζέρους. Ο Σούτσος κεντρίζεται από τη δόξα του Βερανζέρους και ξεκινάει να γίνει ο Βερανζέρους της Ελλάδας»⁵ και παράλληλα τίθεται ως «φανατικός οπαδός του ρομαντισμού»⁶.

Το 1825, ο Σούτσος έρχεται στην επαναστατημένη Ελλάδα. Εκεί, εκδίδει το πρώτο του βιβλίο με τον τίτλο *Σάτυραι* (1827), που έχει ως θέμα την πολιτική συμπεριφορά και διαφθορά. Σύμφωνα με τον Απ. Σαχίνη, «οι πρώτες καυστικές του σάτιρες, δημοσιευμένες στην Ύδρα, δεν άργησαν να προκαλέσουν αντιπάθειες και επιθέσεις. Έτσι, ο Αλέξανδρος έφυγε ξανά για το Παρίσι, όπου το 1829 τύπωσε στα γαλλικά την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, έργο προπαγανδιστικό, αλλά εθνικά ωφέλιμο στα κρίσιμα εκείνα χρόνια»⁷. «Το 1830, εντάσσεται στην αντιπολίτευση και

⁴ Στέφανος Διαλησιμιάς, «Αλέξανδρος Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ' (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996, σ. 65.

⁵ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις ρίζες μας ως την εποχή μας*, 8^η έκδοση, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ.279.

⁶ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τόμος α', πρόλογος: Κώστα Βάρναλη, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σ.256.

⁷ Απόστολος Σαχίνης, *Το Νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, έβδομη έκδοση, βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε., Αθήνα 1977, σ.50.

στρέφεται με βίαιες σάτιρες κατά του Καποδίστρια, με αποτέλεσμα να εξοριστεί το 1831»⁸.

Μετά τον θάνατο του Καποδίστρια, ο Αλέξανδρος στρέφεται με ελπίδα προς τον Όθωνα, εναντίον του οποίου θα στραφεί πάλι αργότερα. Η καταφορά του εναντίον του Όθωνα και της Αντιβασιλείας εκδηλώνεται μέσα από εφημερίδες, φυλλάδια, περιοδικά και ποιητικά έργα του (σατιρικά, θεατρικά και λυρικά). Όλο αυτό του κόστισε κατασχέσεις των βιβλίων του, διώξεις, προπηλακισμούς, δίκες και φυλακίσεις. Για παράδειγμα, το 1839 το βιβλίο του *Ο Περιπλανώμενος* κατασχέθηκε -όπως και η δεύτερη έκδοση του το 1852- και ο Αλ. Σούτσος φυλακίστηκε για πέντε χρόνια και αποφυλακίστηκε με χάρη του Όθωνα το 1859.

Όπως διαπιστώνουμε, ο Σούτσος είναι ο κατεξοχήν πολιτικός ποιητής, «που δίχως να ταυτίζεται με την πολιτική κάποιου κόμματος, ενθουσιάζεται και συνεχώς διαψεύδεται, επιτίθεται με βιαιότητα κατά των εκάστοτε κρατούντων, απόλυτος στην άρνηση και την καταφορά εκείνων που θεωρεί ότι αντιμάχονται και περιορίζουν την ελευθερία των Ελλήνων»⁹.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό του Σούτσου ήταν οι συνεχείς περιπλανήσεις. Κατά καιρούς και περισσότερες από μια φορές ταξίδεψε στην Αίγυπτο, την Παλαιστίνη, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, τη Γαλλία, την Ελβετία, το Μόναχο, τη Βιέννη, το Λονδίνο, τη Ρωσία κ.α. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και στον *Περιπλανώμενο* του: «Την ταλαίπωρον Ελλάδα και απέφευγε κ' επόθει»¹⁰, όπως και οι περισσότεροι ρομαντικοί ποιητές.

Ο Αλέξανδρος Σούτσος πέθανε στο Γραικικό Νοσοκομείο της Σμύρνης το 1863. Μια μέρα πριν τον θάνατο του, έγραφε στον αδελφό του Παναγιώτη: «Υπήρξα, ως γράφεις, η πέτρα της σφενδόνης, ην έρριπεν ο Ύψιστος επί της κεφαλής δύο τυράννων· αλλ' η κεφαλή εκείνων συνετρίβη, εγώ δε σήμερον, η πέτρα της σφενδόνης του, ως πέτρα κείμαι και άχρηστος έμεινα εις την κονίαν, και ούτε τον παιάνα της νίκης των Ελλήνων έψαλλα»¹¹.

Μετά το θάνατο του Αλ. Σούτσου, ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος (Jean Moreas) αρχίζει να ξανατυπώνει έργα του Σούτσου. Το 1874 προλογίζοντας τον *Ατίθασο ποιητή* γράφει: «Γλώσσα καθαρά, γραφική και ακριβής, ιδέαι υγιείς και ποιητικάί, στίχοι εύτορνοι και ρέοντες, εναμίλλους των οποίων ολίγους έχει να επιδείξη η νεαρά

⁸Στέφανος Διαλησμάς, «Αλέξανδρος Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π., σ. 67.

⁹ στο ίδιο, σ. 68.

¹⁰ Αλ. Σούτσου, *Ο Περιπλανώμενος, ποίημα λυρικών εις άσματα τέσσερα*, άσμα τέταρτο, Αθήνα 1858, σ.121.

¹¹ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.282.

ημών ποιήσεις, είναι προτερήματα του Αλεξάνδρου Σούτσου, δικαίως θεωρουμένου ως πατρός της νεοελληνικής ποιήσεως και αναμορφωτού της γλώσσης”. Η κρίση ενός παιδιού δεκαοχτώ ετών, όπως ήταν τότε ο Παπαδιαμαντόπουλος, δίνει πολύ καλά την κοινή συνείδηση της εποχής: «Ο Σούτσος με τα ελαττώματα του, όσο και τις αρετές του, φανερώνεται κορυφαίος στην Αθήνα του καιρού του, γιατί την εκφράζει· σημαδεύει την τεχνική του στίχου, την σκέψη, την πολιτική, δημιουργεί την ιδιάζουσα σατιρική σχολή των Αθηνών· με τη ζωή και τα έργα του βαθιά ποτισμένα από τον ρομαντισμό, επηρεάζει τους νεώτερους Αθηναίους και γίνεται πρότυπο τους σε κάθε λογής δράση και ποίηση»¹².

Ο Αλέξανδρος Σούτσος έγραψε πολιτικά, σατιρικά και πατριωτικά ποιήματα. Σύμφωνα με τον Βελουδή παρατηρούμε στην ποίηση του Σούτσου μια «εξέγερση του καλλιτέχνη ενάντια στον πολιτικοκοινωνικό του περίγυρο»¹³. Ο Σούτσος δημοσίευσε πατριωτικούς στίχους για την προπαγάνδα του Αγώνα.

Τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά είναι τα εξής: *Σάτυραι* (1827), *Το Πανόραμα της Ελλάδος ή Συλλογή ποικίλων ποιημάτων* (μέρος πρώτον, εν Ναυπλίω 1833), *Ο Περιπλανώμενος, ποίημα εις άσματα τρία, Μενιπεία τις ποιήσεις και η Αγγελία* (Αθήνησιν 1839), *Κάτοπτρον* (1845), *Η Τουρκομάχος Ελλάς, ποίημα επικόν εις άσματα δώδεκα* (τόμος πρώτος, περιέχων άσματα τέσσερα, εν Αθήναις 1850, όπου περιγράφεται η Επανάσταση του 1821) και *Απομνημονεύματα ποιητικά επί του Ανατολικού πολέμου* (εν Αθήναις 1857).

Άλλα έργα του Σούτσου είναι *Ο άσωτος, κωμωδία εις πέντε πράξεις* (εν Ναυπλίω 1830), *Ο πρωθυπουργός και Ο αντίθασος ποιητής*, δράματα πολιτικά (εν Βρυξέλλαις 1843). Ακόμα, το *Histoire de la Revolution Grecque* (Paris 1829), η *Ελληνική Πλάστιγξ ή Ποιήσεις και λογογραφικά διατριβαί επικρίνουσαι τα κατά την Ελλάδα* (εν Αθήναις, 1836), *Η Τρίτη Σεπτεμβρίου* (εν Αθήναις, 1843-44) και τα *Άπαντα* (εκδοτικός οίκος Γ. Φέξη, εν Αθήναις 1916, όπου περιλαμβάνει επιλογή ποιητικών έργων του Αλεξάνδρου Σούτσου, με εισαγωγή του Ι. Ζερβού).

Στην *Ελληνικήν πλάστιγγα* του 1837, ο Αλέξανδρος Σούτσος περιγράφει την ελληνική κοινωνία επί της πρωθυπουργίας του Άρμανσπεργκ και εκφράζει την πικρία του:

«Εις τας λύπας, εις τους πόνους
Ν’ αναλώσω κινδυνεύω,

¹² Κ.Θ. Δημαρά ό.π., σ.282.

¹³ Γ. Βελουδής, «Ο Επτανησιακός, ο αθηναϊκός και ο ευρωπαϊκός ρομαντισμός» στο *Μονά- Ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1922, σ.111.

Και ακόμη την πατρίδα
Συνταγματικήν δεν είδα.
Σε κατέστρεψαν γλυκύ μου όνειρον τόσων ετών,
Σχέδια Μαυροκορδάτων, Τρικουπών και Κωλεττών...

-

.....
Πέρασα εις ύπνον όλην την αυγήν μου κ' εις χιμαίρας,
Και τους οφθαλμούς ανοίγω προς το τέλος της ημέρας».

Όλο το ποίημα διαποτίζεται από την απογοήτευση του Σούτσου για την επικρατούσα πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, σε αντίθεση με την Ελλάδα των ονείρων του:

«Μακράν όντες της Ελλάδος ως τα βρέφη την μητέραν,
Μετά πόθου την ζητούμεν
Αλλ' ως πνεύσωμεν ολίγον της Ελλάδος τον αέρα,
Παρευθύς μετανοούμεν...»¹⁴.

Η *Τρίτη Σεπτεμβρίου*, είναι ένα εξίσου σημαντικό ποίημα του Αλέξανδρου Σούτσου, το οποίο εξιστορεί τις κυριότερες περιπέτειες της πρώτης επανάστασης κατά του Όθωνα, το 1843, όπου «διαλάμπει δ' εν αυτώ ο ακραιφνέστερος πατριωτισμός από της πρώτης μέχρι της τελευταίας σελίδος»¹⁵.

Τέλος, στον τομέα της πεζογραφίας, ο Αλέξανδρος Σούτσος διακρίνεται για το έργο του *Ο Εξόριστος του 1831*, κωμικοτραγικόν ιστόρημα (εν Αθήναις, 1835). Πρόκειται για ένα πολιτικό- ρομαντικό μυθιστόρημα που αναφέρεται στα γεγονότα των χρόνων 1831-1832 και στρέφεται εναντίον της καποδιστριακής εξουσίας.

Παράλληλα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ιστορικό μυθιστόρημα, από την άποψη ότι παρακολουθεί και κρίνει πραγματικά πρόσωπα ή γεγονότα της πολιτικής ζωής στην απελευθερωμένη Ελλάδα (αναφορά στον Ιωάννη Καποδίστρια, στον αδερφό του Αυγουστίνο, στον Ανδρέα Ζαΐμη, στον Σπυρίδωνα Τρικούπη και τους Μαυρομιχαλαίους)¹⁶.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι υπάρχει «μια ενδεχόμενη ταύτιση συγγραφέα και ήρωα»¹⁷. Ας μην ξεχνάμε ότι εκείνη την εποχή- το 1831- είχε εξοριστεί και ο Αλέξανδρος Σούτσος. Η Ελλάδα ήτανε για τον Σούτσο, αλλά και για τον ήρωα του, ένας τόπος που ποθούσε, αλλά δεν ήθελε- δημοκράτης καθώς ήτανε-

¹⁴ *Χρυσάλλης*, 15 Απριλίου 1863, τ. Α', φ. 8, έτος Α', σ. 226.

¹⁵ *στο ίδιο*, 1 Μαΐου 1863, φ. 9, τ. Α', έτος Α', σ. 258.

¹⁶ Απόστολος Σαχίνης, *Το Νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., Αθήνα 1977, σ.50.

¹⁷ Στέφανος Διαλησμάς, «Αλέξανδρος Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π., σ. 77.

να τον βλέπει να ποδηγετείται από τους εκάστοτε μονάρχες, που περιόριζαν τα συνταγματικά δικαιώματα της χώρας: «Ο ήρωας του τριακονταετής μόλις, εβαρύνετο τον κόσμο και απέφευγε τους ανθρώπους. Περιελθών μέρος πολύ της Ευρώπης και μη εύρον αρεσκείαν εις εκνευρισμένας και μονοτόνους κοινωνίας, επανήλθεν εις την Ελλάδα, προκρίνων και αρχέτυπον και πυρώδη φυλήν των τέκνων της. Αλλ' εις την Ελλάδα δεν εδύνατο με αδάκρυτους οφθαλμούς να βλέπη την ελευθερίαν, το είδωλον της σταθεράς λατρείας του καταπατουμένην»¹⁸.

Η υπόθεση του έργου πραγματεύεται τον έρωτα του Εξόριστου και ενός φίλου του (Νικήστρατος) προς την ίδια γυναίκα (Ασπασία). Ο Εξόριστος υποχωρεί για χατίρι του φίλου του και φεύγει από την Ελλάδα. Ο Νικήστρατος, όταν μαθαίνει για τον έρωτα του Εξόριστου προς την Ασπασία και την προτίμηση της Ασπασίας προς τον Εξόριστο, πεθαίνει από θλίψη. Εν τω μεταξύ, ο Εξόριστος συγκρούεται με την εξουσία του Καποδίστρια και εξορίζεται, ενώ την Ασπασία διεκδικεί ο Αυγερινόπουλος (ερωτευμένος περισσότερο με την πατρική της περιουσία). Όταν ο Εξόριστος επιστρέφει στο Ναύπλιο, τον καταδίδει ο Αυγερινόπουλος. Έτσι, ο πρώτος συλλαμβάνεται και καταδικάζεται σε θάνατο, αλλά δραπετεύει με τη βοήθεια της Ασπασίας. Παρευρίσκεται ως θεατής στη δολοφονία του Καποδίστρια και στη συνέχεια ενώνεται με τη δύναμη των Συνταγματικών. Ο Αυγερινόπουλος, αφού δεν κατορθώνει να δολοφονήσει τον Εξόριστο, δηλητηριάζει την Ασπασία. Το μυθιστόρημα τελειώνει με τη συνάντηση της ετοιμοθάνατης Ασπασίας και του Εξόριστου και με τις ρομαντικές αντιδράσεις του τελευταίου μετά το θάνατο της Ασπασίας.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε, πως ο *Εξόριστος του 1831*, είναι ένα ρομαντικό ποίημα, που υπόκειται στις υπερβολές του ρομαντισμού. Παρόλο που το μυθιστόρημα το διαποτίζει ο έρωτας του Εξόριστου προς την Ασπασία, παρατηρούμε πως υπερισχύει η αγάπη της πατρίδας και η αγανάκτηση του κατά των εχθρών και των τυράννων της. Για άλλη μια φορά, γίνεται αισθητό το μένος του Σούτσου εναντίον του Καποδίστρια και η πίστη του προς τις δημοκρατικές και τις φιλελεύθερες αξίες: «Η Ελευθερία υπήρξεν η Θεά, την οποίαν εκ πρώτης μου νεότης ελάτρευσα. Εις τους βωμούς της έτρεξα και τότε να καύσω πάλιν λίβανον. Επικαλούμαι μάρτυρα την Ελευθερίαν αυτήν»¹⁹.

Ένα άλλο σημαντικό έργο του Αλεξάνδρου Σούτσου είναι *Ο Περιπλανώμενος του 1839*. Όταν είχαν αρχίσει οι καταδιώξεις εναντίον του Σούτσου, αναγκάστηκε να

¹⁸ Στέφανος Διαλησιμάς, «Αλέξανδρος Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π σ. 52.

¹⁹ στο ίδιο, σ. 104.

φύγει. Στις περιηγήσεις του έγραψε τα τρία πρώτα άσματα του *Περιπλανώμενου*, που δημοσιεύτηκε το 1839, όταν γύρισε στην Ελλάδα. Η έκδοση όμως του *Περιπλανώμενου* χαρακτηρίστηκε επιλήψιμη και στις 17 Αυγούστου 1839 τα αστυνομικά όργανα τον έπιασαν. Έμεινε στη φυλακή μερικές μέρες και αποφυλακίστηκε ύστερα από την επέμβαση του αδελφού του Παναγιώτη που ήταν Γραμματέας του Συμβουλίου της Επικρατείας»²⁰.

Το 1852 ο Αλ. Σούτσος δημοσίευσε και το τέταρτο άσμα του *Περιπλανώμενου*, και ήταν μια δριμεία επίθεση ενάντια στον Όθωνα και την κυβέρνηση του. Κι αυτό το ποίημα του κατασχέθηκε. Ο ποιητής τότε δημοσίευσε τρία φυλλάδια με τον τίτλο *Η κατάσχεσις της διανοίας*. Στο ποίημα αυτό, ο Ποιητής αποφαίνεται:

«Έχων πτέρυγας αδέτους, κελαδών την καλήν φύσιν,
επεθύμουν να πλανώμαι εις το δάσος, εις την βρύσιν.

Αλλά του Συντάγματος της η Ελλάς εστερημένη,
από Βαυαρούς Γραφίσκους έκλαιε τυραννουμένη.

Της πατρίδος μου το μέγα όνειδος μη υπομένων,
εν φαρμακερόν μου βέλος έρριψα κατά των ξένων...

-

... Του αγώνος της Ελλάδος εγώ σείω την αρχαίαν
και την πλήρη τρισηνδόξων ενθυμήσεων σημαίαν...»²¹.

Σε γενικές γραμμές, περιγράφεται η απογοήτευση για την πορεία του νέου κράτους. Έτσι, παρατηρείται η “πτώση του ιδανικού” και της Μεγάλης Ιδέας γενικότερα καθώς και η σύγκριση παρελθόντος – παρόντος, μια σύγκριση ανάμεσα στους σύγχρονους Έλληνες και στους θαυμαστούς αρχαίους προγόνους.

Σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, «ο *Περιπλανώμενος* του 1839 είναι ένα μακρότατο και ανιαρότατο ποίημα, κακή μίμηση του “Childe Harold” του Byron, με πολλές πολιτικές αιχμές»²². Παρατηρούμε, λοιπόν, την επίδραση του Byron στη γραφή και στις ιδέες του Αλέξανδρου Σούτσου.

Ρομαντικός ποιητής, εκφραστής του ιδανικού της Μεγάλης Ιδέας ήταν και ο αδερφός του Αλέξανδρου Σούτσου, ο Παναγιώτης.

²⁰ Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σ. 258.

²¹ Σούτσος Αλέξανδρος, Από την «Κατάσχεσις της διανοίας» στο Σπύρος Κοκκίνης, *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποίησης (1708-1989)*, 4^η έκδοση συμπληρωμένη, βιβλιοπωλείο της “Εστίας”, Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε., σ. 639.

²² Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, δ’ εκδ., Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1985, σ. 173.

β) Παναγιώτης Σούτσος:

Αδερφός του Αλέξανδρου Σούτσου, ο Παναγιώτης γεννήθηκε το 1806 στην Κωνσταντινούπολη. Τα πρώτα του γράμματα τα μαθαίνει στη Σχολή της Χίου με δασκάλους, όπως ο Ν. Βάμβας, ο Ι. Τζελεπής κ.α. Το 1820 πηγαίνει με τον αδερφό του στο Παρίσι, όπου σπουδάζουν τη γαλλική γλώσσα και λογοτεχνία. Εκεί συνδέονται με το περιβάλλον του Κοραή και μυούνται στο γαλλικό ρομαντισμό. Μετά από τρία χρόνια παραμονής τους στο Παρίσι, πηγαίνουν στην Ιταλία, όπου σπουδάζουν για ένα περίπου χρόνο.

Το 1825, ο Παναγιώτης αποβιβάζεται στο Ναύπλιο, «όπου γνωρίζει ανώτατα στελέχη του Αγώνα και αναπτύσσει πολιτική δράση, ενώ παράλληλα αρχίζει και την ποιητική του σταδιοδρομία (*Άσματα πολεμιστήρια*, 1827). Το 1830 διορίζεται Γραμματέας της Γερουσίας, αλλά σύντομα απομακρύνεται από τη θέση αυτή για την αντικαποδιστριακή του δράση. Μάλιστα, τη δολοφονία του κυβερνήτη την πανηγυρίζει στο έργο του, *Λείψανο του Ιωάννου Καποδίστρια* (1831), ποίημα που δημοσιεύεται στον ίδιο τόμο μαζί με το ποιητικό του δράμα *Ο Οδοιπόρος*, που οριοθετεί την επίσημη είσοδο του Ρομαντισμού στην Ελλάδα»²³.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ο Παν. Σούτσος τάσσεται με ενθουσιασμό στις τάξεις των Συνταγματικών. Μετά την άνοδο του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο γίνεται ένθερμος υποστηρικτής του, θεωρώντας βέβαιη την παραχώρηση συντάγματος και τη συγκρότηση βουλής. Αξιοσημείωτο είναι ότι προβάλλει το έργο της Αντιβασιλείας από την εφημερίδα που εκδίδει το 1833, τον *Ήλιο*. Χάρη στα φιλοβασιλικά του αισθήματα αναλαμβάνει σημαντικές θέσεις του νεοσύστατου βασιλείου με ανώτατη την προαγωγή του σε Σύμβουλο της Επικρατείας (1841).

Εκτός από τον *Ήλιο*, ο Παν. Σούτσος εκδίδει τον Ιούνιο του 1836 έως τον Ιανουάριο του 1837 την εφημερίδα *Η αναγεννηθείσα Ελλάς*, όπου γίνεται εμφανής ο “χριστιανικός σοσιαλισμός του”: «Ο φωτισμός προοδεύει σήμεραν όχι με το ξίφος της κατακτήσεως, αλλ’ εις μιαν χείρα με την βίβλον του χριστιανισμού και εις την άλλην με την βιομηχανίαν»²⁴. Οι στίχοι αυτοί του Σούτσου αποτελούν εκφάνσεις της

²³ Αλεξάνδρα Σαμουήλ (παρουσίαση- ανθολόγηση), «Παναγιώτης Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ’ (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996, σ. 14.

²⁴ Νάσος Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 1997, σ. 54.

Μεγάλης Ιδέας, οι οποίες αποσκοπούν στην εσωτερική ανάπτυξη του ελληνικού έθνους.

Όπως μας πληροφορεί και η Αλεξάνδρα Σαμουήλ, «το 1841 αποτελεί την απαρχή μιας σειράς δυσάρεστων γεγονότων για τον ποιητή: χάνει την εικοσιπεντάχρονη σύζυγο του Φλωρεντία Κοπανίτσα· τον επόμενο χρόνο νυμφεύεται τη Σεβαστή ή Σμαράγδα Σούτσου, η οποία πεθαίνει το 1845, αφήνοντας του ένα αγοράκι. Αν και είχε οραματιστεί την πολιτειακή μεταβολή της 3^{ης} Σεπτεμβρίου ως αφετηρία για την ανάσταση των δημοκρατικών θεσμών, πολύ σύντομα απογοητεύεται, καθώς το 1843 απομακρύνεται από την κυβέρνηση των “ετεροχθόνων”, ενώ ο Αλέξανδρος λιθοβολείται και εξορίζεται»²⁵.

Από το σημείο αυτό και στο εξής, η πολιτική φυσιογνωμία του Παν. Σούτσου μεταβάλλεται από τον άκρο φιλελευθερισμό σε στείρο συντηρητισμό και περιορίζεται ουσιαστικά στην υποστήριξη της Μεγάλης Ιδέας. Ωστόσο, η υλοποίηση της Μεγάλης Πατρίδος προϋπέθετε, μεταξύ άλλων και την ύπαρξη ενιαίου γλωσσικού οργάνου. «Η ανάσταση της αρχαίας ελληνικής παρουσιαζόταν στα μάτια του Σούτσου ως η μόνη δυνατή λύση, και για την επίτευξη του σκοπού αυτού δημοσίευσε, το 1853, τη μελέτη του *Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου*, που αποτελεί ένα γλωσσικό μανιφέστο»²⁶.

Το 1863 χαιρετίζει με μεγάλο ενθουσιασμό την άφιξη στην Ελλάδα του Γεωργίου Α΄. Σύντομα όμως κλονίζεται η υγεία του· χωρίς οικονομικούς πόρους, έχοντας εξαντλήσει την περιουσία του, το 1868 ο ποιητής του *Οδοιπόρου* πεθαίνει μόνος και κηδεύεται δημοσία δαπάνη. Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, «η διαφορά ανάμεσα στην προσωπικότητα των δύο αδελφών Σούτσων ορίζεται, νομίζω, από την επίδραση την οποία έχει ασκήσει ο Βερανζέρος στον Αλέξανδρο και ο Λαμαρτίνος στον Παναγιώτη»²⁷.

Όσον αφορά την γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Σούτσος στα έργα του, δείχνεται προτίμηση στην καθαρεύουσα: «η αρχαϊζουσα είναι μια γλώσσα που μαρτυρεί την ενότητα των Ελλήνων και τη συνέχεια του ελληνικού Γένους»²⁸.

Σύμφωνα με τον Βουτιεριδή, ο Παν. Σούτσος, «στα ποιήματά του τραγουδάει πιο πολύ την πατρίδα και τον έρωτα»²⁹. Τα πιο γνωστά από τα ποιήματα που έχει γράψει ο Παν. Σούτσος είναι τα εξής: *Ποιήσεις* (τόμος πρώτος, εν Ναυπλίου, 1831), η *Κιθάρα*, η *συλλογή των νέων λυρικών του ποιήσεων* (εν Αθήναις, 1835), ο *Μεσσίας ή τα Πάθη*

²⁵ Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *ό.π.*, σ. 16.

²⁶ *ό.π.*, σ. 16.

²⁷ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, *ό.π.*, σ. 285.

²⁸ Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ.216.

²⁹ Ηλίας Βουτιεριδής, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήναι 1976, σ. 300.

του Χριστού κατά μίμησιν του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού ποιήσαντος τον Χριστόν Πάσχοντα (εν Αθήναις, 1839) και τα Άπαντα (τόμος πρώτος, εν Αθήναις, 1851).

Στα διηγήματα που έγραψε διακρίνονται τα Απομνημονεύματα ενός ψιττακού (εφημερίδα Ήλιος, αριθ. 40, 1 Δεκεμβρίου 1833, σς.159-160 και αρ. 41, 5 Δεκεμβρίου 1833, σς.163-165) και ο Τρισχιλιόπηχος (εφημ. Ήλιος, αριθ. 40, 1 Δεκεμβρίου 1833, σς. 159-160 και αριθ. 41, 5 Δεκεμβρίου 1833, σς. 163-165).

Ο Παναγιώτης Σούτσος έγραψε και μυθιστορήματα, όπως για παράδειγμα, Ο Λέανδρος (εν Ναυπλίου, 1834) και Η Χαριτίνη ή Το Κάλλος της Χριστιανικής Θρησκείας. Αντίδοτον των κατά της θεότητος του Ιησού Χριστού ληρημάτων του Ερνέστου Ρενάνου (εν Αθήναις, 1864), καθώς και το δοκίμιο Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου ή Ανάστασις της αρχαίας ελληνικής εννοουμένης υπό πάντων (εν Αθήναις, 1853).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να μελετήσουμε αναλυτικότερα τον **Οδοιπόρο (1831)** του Παναγιώτη Σούτσου. Με τον Οδοιπόρο εγκαινιάζεται «η είσοδος του ρομαντικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα και αποτελεί μίμηση των ευρωπαϊκών λογοτεχνιών»³⁰.

Οι ήρωες του μυθιστορήματος είναι η Ραλλού και ο Οδοιπόρος είναι δυο νέοι που τους έχει χωρίσει η μοίρα. Ο Οδοιπόρος είχε προτάξει το χρέος προς την πατρίδα από το χρέος της μνηστείας. Μετά το τέλος του πολέμου πληροφορήθηκε τον θάνατο της αγαπημένης του, γεμάτος θλίψη ταξίδεψε σε πολλά μέρη και κατέληξε στο Άγιον Όρος, όπου ήταν και η Ραλλού, η οποία όμως δεν είχε πεθάνει αλλά ζούσε με την ανάμνηση του αγαπημένου της. Ωστόσο, «το πάθος της εκδίκησης για το κακό που της έκανε, παλεύει μέσα της με τον άσβεστο έρωτα της. Συνάντηση- αναγνώριση. Η Ραλλού παρουσιάζεται σαν φάντασμα για να ελέγξει τον Οδοιπόρο. Τότε, ο Οδοιπόρος τρελαίνεται και αυτοκτονεί και η Ραλλού πεθαίνει»³¹. Οι δύο νέοι ξεψυχούν «ανταλλάσσοντας τις πιο σπαρακτικές ομολογίες αμοιβαίου έρωτα»³².

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε «ο Οδοιπόρος είναι “γνήσιο παιδί” του ρομαντισμού, γι’ αυτό και είχε αμέσως μεγάλη ανταπόκριση και επιτυχία- σαν να αποζητούσε η εποχή τις απίθανες αυτές καταστάσεις, τη φυγή από την πραγματικότητα»³³. Προτάσσεται και πάλι, το χρέος προς την πατρίδα, ενώ σε

³⁰ Henri Tonnnet, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*, μετάφραση: Μαρίνα Καραμάνου, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2001, σ. 103.

³¹ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.283.

³² Henri Tonnnet, ό.π., σ. 104.

³³ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής...*, ό.π., σ. 171.

δεύτερη μοίρα έρχεται ο έρωτας, που καταλήγει στον θάνατο, ακολουθώντας έτσι όλες τις βασικές αρχές του ρομαντισμού.

Ένα άλλο έργο του Παν. Σούτσου, είναι ο *Τρισχιλίοπηχος (1833)*. Το έργο αυτό περιγράφει την επίσκεψη στη γη το 1823 ενός κατοίκου από τον πλανήτη Δία και τη συνάντηση του στα Πυρηναία με κάποιον παρισινό φιλόσοφο. Το διήγημα περιστρέφεται γύρω από έναν διάλογο ιδεών μεταξύ των δύο συνομιλητών, «που ανακαλεί το κλίμα του Διαφωτισμού και ειδικότερα την ατμόσφαιρα του βολτερικού διηγήματος *Μικρομέγας*»³⁴.

Ο Βολτέρος, γάλλος συγγραφέας και διανοούμενος, που στο έργο του *Μικρομέγας* παρουσιάζει δυο υψηλές - υπερβολικά υψηλές μάλιστα - προσωπικότητες, τον κύριο Μικρομέγα από τον πλανήτη του Σείριου, συνοδευόμενο από έναν πολίτη του Κρόνου, μας κάνουν την τιμή να διασχίσουν τον ουράνιο θόλο και να πραγματοποιήσουν μία σύντομη επίσκεψη στη σφαίρα μας.

Ας επανέλθουμε, όμως, στο μυθιστόρημα του Σούτσου, όπου ο γίγαντας -εξωγήινος Τρισχιλίοπηχος προτείνει στον παρισινό φιλόσοφο:

“ δεν ηθέλετε πράξει φρονιμώτερα,
αν είχατε όλα τα έθνη μιαν κοινωνίαν, το εν να επώλει στο άλλο τα προϊόντα του
και το εν εις το άλλο να μετέδιδε τας ιδέας του,
δεν ηθέλετε πράξει σοφώτερα,
αν είχατε μίαν γλώσσαν, μιαν διοίκησιν, μίαν θρησκείαν”³⁵.

Ο Τρισχιλίοπηχος προτείνει, με άλλα λόγια, αφενός την υλική ανταλλαγή προϊόντων από το ένα κράτος στο άλλο (υιοθέτηση εκσυγχρονιστικών μέσων από την Ευρώπη) και την ανταλλαγή ιδεών, αφετέρου συστήνει τη δημιουργία κοινής γλώσσας, θρησκείας και διοίκησης, στοιχεία που συναποτελούν τους κεντρικούς άξονες της Μεγάλης Ιδέας.

Παράλληλα, άξιο αναφοράς είναι το μυθιστόρημα του Σούτσου, *Απομνημονεύματα ενός ψιττακού (1833)*. Στο έργο αυτό, «παρακολουθούμε τις περιπέτειες ενός παπαγάλου, από την αρχική του απόφαση να συνυπάρξει με τους ανθρώπους στις πόλεις μέχρι την τελική του επιθυμία να επιστρέψει ελεύθερος στη φύση, γιατί αδυνατεί να υποφέρει το βίο της ανθρώπινης κοινωνίας»³⁶.

Πρόκειται για μια έξυπνη σάτιρα της ανθρώπινης ματαιοδοξίας και υποκρισίας, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκονται τα πολιτικά ήθη. Η κολακεία και η δουλικότητα των

³⁴ Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *ό.π.*, σ. 19.

³⁵ *ό.π.*, σ. 19.

³⁶ *ό.π.*, σ. 20.

πολιτικών κύκλων καθώς και η έκδηλη ανικανότητα του υπουργού αποκτούν κωμικές διαστάσεις μέσα από το βλέμμα του αρχικά ανυποψίαστου παπαγάλου.

Ο Σούτσος με αυτό το διήγημα μεταφέρει τις πολιτικές του απόψεις. Ο συγγραφέας, αν και φανατικός υποστηρικτής -αρχικά- της Αντιβασιλείας και του Όθωνα, ασκεί δριμύτατη κριτική εναντίον όλων σχεδόν των υπουργών τους, γεγονός που υπαγορεύεται από τις σαινσιμονικές του ιδέες.

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Νάσος Βαγενάς «η δριμύτατη πολεμική του Σούτσου κατά των “πολιτικών” εκφράζει τις ιδέες ενός πρώιμου ουτοπικού σοσιαλισμού, όπως τις διατύπωσε ο Saint Simon, τις οποίες υιοθετούν κατά τη δεκαετία του 1830 και οι δύο αδελφοί Σούτσου»³⁷. Ο Παν. Σούτσος συγκαταλέγεται στην ομάδα των σαινσιμονιστών. Οι σαινσιμονιστές αναγνώριζαν την Αρχαία Ελλάδα ως πρότυπο, κατατάσσοντας τη στις “οργανικές” ή θρησκευτικές εποχές της ιστορίας, στις οποίες κυριαρχούσε η πίστη στο θείο»³⁸.

Εν συνεχεία, ο **Λέανδρος (1834)** ήταν το πρώτο νεοελληνικό μυθιστόρημα που γράφτηκε από τον Παναγιώτη Σούτσο και αποτελεί ένα «μανιφέστο του ρομαντισμού»³⁹, όπως το χαρακτήρισε και ο Henri Tonnet. Ο Σούτσος ήταν ενημερωμένος για τα διεθνή λογοτεχνικά ρεύματα και γνώριζε τις πρώτες επιτυχίες που σημείωνε το μυθιστόρημα στη δυτική Ευρώπη.

Τούτο φαίνεται καθαρά από τον πρόλογο του *Λέανδρου*: «Οι μεγαλύτεροι συγγραφείς, ποιηταί και φιλόσοφοι συνέγραψαν μυθιστορηματικά ποιήματα· ο Ρουσσώς εις την Γαλλίαν, ο Βαλτερώσκος εις την Αγγλίαν, ο Γκέτος εις την Γερμανίαν, ο Φόσκολος εις την Ιταλίαν και ο Κουπέρυς εις την ελευθέραν Αμερικήν· Εις την αναγεννωμένην Ελλάδα ημείς πρώτοι τολμώμεν να δώσωμεν εις το κοινόν τον Λέανδρον»⁴⁰.

Σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα μυθιστορήματα του Σούτσου, ο *Λέανδρος* «αποπνέει το κλίμα του δυτικού ρομαντισμού και παρουσιάζεται με τη μορφή επιστολών (επιστολικό μυθιστόρημα). Είναι γνωστό ότι από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 19^{ου} το επιστολικό μυθιστόρημα γνωρίζει τεράστια άνθηση στην Ευρώπη»⁴¹.

³⁷ Νάσος Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», Εισαγωγή στο *Εξόριστος του 1831*, Νεφέλη, Αθήνα 1995, σ.19. Βλ. επίσης, Antoine Picon, *Οι σαινσιμονιστές. Ορθός λόγος, φανταστικό, ουτοπία*, Επίμετρο: Χριστίνα Αγριαντώνη, εκδ. Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα 2007, σσ. 328-340.

³⁸ Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λέανδρος, Απομνημονεύματα ενός ψιττακού, Ο Τρισχιλιοπληχός*, Αθήνα 1996, φιλολογική επιμέλεια Αλεξάνδρα Σαμουήλ, σ.21.

³⁹ Henri Tonnet, *ό.π.*, σ. 105.

⁴⁰ Απόστολος Σαχίνης, *ό.π.*, σ. 44.

⁴¹ Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *ό.π.*, σ. 22.

Αναλυτικότερα, Ο Λέανδρος και η Κοραλία, γόννοι φαναριώτικων οικογενειών, αγαπιούνται. Η έναρξη όμως της ελληνικής επανάστασης το 1821 καθώς και το οικογενειακό μίσος τους απομακρύνει... Στην πρώτη τους, τυχαία, συνάντηση στην Αθήνα το 1833 διαπιστώνουν ότι ο νεανικός τους έρωτας έχει μείνει ανέπαφος, αλλά η Κοραλία είναι πλέον πιστή σύζυγος και μητέρα ενός παιδιού. Ο Λέανδρος «μπλεγμένος στο αδιέξοδο ανάμεσα στον έρωτα και στην ηθική, σχεδιάζει ν' αυτοκτονήσει, ωστόσο ο φίλος του Χαρίλαος, με την ελπίδα να τον κάνει να ξεχάσει, τον προτρέπει να περιοδεύσει την Ελλάδα. Τότε δύο μήνες περιπλανιέται στην Ελλάδα με πρώτο σταθμό το Ναύπλιο, εμβαίνει εις καταγωγή πολιτικής μηχανορραφίας και τα ζωγραφίζει τόσο ζωντανά, ωσάν και αυτός να ελάμβανε μέρος, εγκωμιάζει ενίοτε τους δυνατούς της ημέρας, ωσάν να επεθύμη να γίνη σύμβουλος, αλλά αίφνης ενθυμείται πάλιν τον έρωτα του και επιστρέφει εις Αθήνας»⁴². . Επιστρέφοντας στην Αθήνα με το αίσθημα του για την Κοραλία δυνατότερο παρά ποτέ, τη βρίσκει να πεθαίνει από τη “μεταξύ των χρεών της και των αισθημάτων της πάλιν”⁴³. Τότε, ο Λέανδρος αυτοκτονεί, κρατώντας σφιχτά την εικόνα της αγαπημένης του στο στήθος.

Σε όλη την έκταση του κειμένου ο Λέανδρος περιπλανιέται σε μια χώρα ερειπωμένη, «αναπολεί το ένδοξο παρελθόν και διεκτραγωδεί την “πτώση του ιδανικού”, αντιπαραβάλλει μάλιστα τα συναισθήματα θλίψης που του προκαλεί η ασυδοσία και η ματαιότητα των συγχρόνων πολιτικών με την ελπίδα που ενσαρκώνει ο βασιλιάς»⁴⁴. Η έννοια της πτώσης του ιδανικού και της διάψευσης, που προκύπτει από τη σύγκριση ανάμεσα στην εξιδανικευμένη εικόνα της κλασικής αρχαιότητας και το θλιβερό παρόν της σύγχρονης Ελλάδας, αποτελεί κοινό τόπο στα ποιήματα και τα μυθιστορήματα των ρομαντικών ποιητών και πεζογράφων.

Ο Λέανδρος- μαζί με τον *Εξόριστο του 1831*- είναι ο πρώτος ήρωας ελληνικού μυθιστορήματος που έχει πολιτικές ιδέες: είναι άνθρωπος της προόδου και οθωνιστής. Εις τον βασιλέα της Ελλάδος βλέπει την ανεξαρτησία της Ελλάδος εξεικονιζομένην· εις αυτόν βλέπει την συγκέντρωσιν των εθνικών δυνάμεων ενεργουμένην, την ευνομίαν διαδεχομένην την αναρχίαν, και την πρόοδον του έθνους καθ' ημέραν πραγματοποιουμένην»⁴⁵.

⁴² Αθηνά, 08/06/1834, αρ. φ. 151, σ. 604.

⁴³ Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λέανδρος*, Εν Ναυπλίω 1834, σ. β'.

⁴⁴ Παντελής Βουτούρης, *Ως εις καθρέπτην. Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995, σ. 71.

⁴⁵ Henri Tonnet, *ό.π.*, σ. 107.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι και ο *Λέανδρος* δεν ξεφεύγει από τις ρομαντικές υπερβολές (η φύση παρουσιάζεται ως ο χαμένος παράδεισος, έρωτας: σχέση εξάρτησης που οδηγεί στο θάνατο). Ταυτόχρονα, ψέγει το πολιτικό σκηνικό που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα και γεμίζει με απογοήτευση: «ο χείμαρρος της καταστροφής πανταχόθεν της Ελλάδος διέβη· πανταχού ερείπια, και πανταχού θεάματα μελαγχολίας»⁴⁶. Σε αντίθεση με το θλιβερό παρόν της σύγχρονης Ελλάδας αντιτάσσει την ένδοξη αρχαιότητα: «Αισθάνεσαι την μελαγχολίαν, την οποίαν αισθάνομαι περιπατούσα εν μέσω των αρχαίων αυτών ερειπίων και των νέων τούτων στεγασμάτων; Η σύγκρισις αυτή του μεγάλου παρελθόντος της Ελλάδος μετά του μικρού παρόντος της δεν σε λυπεί;»⁴⁷.

γ) Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής:

Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Μεγάλης Ιδέας του ελληνισμού θεωρείται και ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Ο Ραγκαβής γεννήθηκε στο Βόσπορο το 1809 και πέθανε το 1892 στην Αθήνα.

Σύμφωνα με τον Απ. Σαχίνη, ο Ραγκαβής, «ήταν ένας Φαναριώτης με ευρύτερη καλλιέργεια, μιλούσε κι έγραφε άπταιστα δύο-τρεις ξένες γλώσσες και αποτελούσε μια κατεξοχήν μορφή λογίου. Έγραφε και δημοσίευε ακατάπαυστα ποιήματα, δράματα, διηγήματα, απομνημονεύματα, αρχαιολογικές πραγματείες, γραμματολογίες και λεξικά»⁴⁸.

Παράλληλα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής είναι άλλος ένας σημαντικός εκπρόσωπος της ρομαντικής ποίησης. Στην ποίηση του επηρεάζεται από τον γερμανικό ρομαντισμό, αλλά και από τον λόρδο Byron.

Αρχικά, ο Ραγκαβής, έπειτα από σύσταση του Γερμανού φιλόλογου Friedrich Wilhelm Thierch, σπούδασε την στρατιωτική τέχνη στο Μόναχο και έγινε αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, το 1830 κατέλαβε διοικητικές θέσεις. Στις 3 Μαΐου 1833 προήχθη σε Γραμματέα επί των Εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδεύσεως.

Το 1839, πραγματοποίησε ταξίδια στο εσωτερικό (Μέγαρο, Κόρινθο, Καλάβρυτα, Πάτρα, Αίγινα, Πλαταιές, Θήβα, Χαιρώνεια, Λειβαδιά, Δελφούς, Σάλωνα, Λαμία, Θερμοπύλες κ.α.) και στο εξωτερικό (Κωνσταντινούπολη και Ρουμανία). Στα μέρη αυτά, επισκέφτηκε τους φίλους και τους συγγενείς του και οραματίστηκε τη Μεγάλη

⁴⁶ Αλεξάνδρα Σαμουήλ, «Από το Ο Λέανδρος», *ό.π.*, σ. 40.

⁴⁷ *στο ίδιο*, σ. 41,

⁴⁸ Απόστολος Σαχίνης, *ό.π.*, 68.

Ιδέα. Παράλληλα, «σχεδίασε την ίδρυση μιας μυστικής εταιρίας που είχε σκοπό την απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού»⁴⁹.

Σε γενικές γραμμές, «ο Ραγκαβής υπήρξε ποιητής, διευθυντής σύνταξης σε δυο σημαντικά περιοδικά της εποχής του (*Πανδώρα*, *Ευτέρπη*), κριτής στους ποιητικούς διαγωνισμούς (1851) και μεταφραστής έργων της αρχαίας ελληνικής και της νεότερης ευρωπαϊκής γραμματείας»⁵⁰.

Αναλυτικότερα, το 1834, ο Ραγκαβής κυκλοφόρησε σαν ιδρυτής-εκδότης μαζί με τους Κων. Πωπ και Ιωάννη Δηλιγιάννη το περιοδικό *Τρις* στο Ναύπλιο. Το 1836 συνεργάστηκε με το περιοδικό *Ηώς*, όπου εξέδωσε τα ποιήματα του *Αθανασία* και *Ωδή προς τον ποιητήν Αθανάσιο Χριστόπουλον*. Επιπρόσθετα, «το 1840-1841 ίδρυσε με τους Φίλιππο Ιωάννου, Ν. Λεβαδέα και Κ. Παπαρρηγόπουλο το περιοδικό *Ευρωπαϊκός Ερανιστής*»⁵¹. Το 1847 συνεργάστηκε με το περιοδικό *Ευτέρπη*, όπου δημοσίευσε τη *Λειλά*, το *Χρυσούν μαστίγιον*, το *κακουργοδικεῖον της Ελισσαβετώνος*, *Γλούμιμάουθ*, *Εμάη*, *Εις τας κορυφάς* και *Οι Ιππότες του στερεώματος*. Τέλος, «το 1849 ο Ραγκαβής εκδίδει μαζί με τους Γ. Σκούφο, Κ. Παπαρρηγόπουλο και Ν. Δραγούμη το περιοδικό *Πανδώρα* και ορίζεται φιλολογικός διευθυντής»⁵².

Βέβαια, ας μην παραλείψουμε πως ο Ραγκαβής υπήρξε μέλος ιδρυτικό της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας (1836) και της Αρχαιολογικής Εταιρίας το 1837. Παράλληλα, υπήρξε μέλος του προς *Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* (1869), του φιλολογικού συλλόγου *Παρνασσός* (1869) και μέλος του εν Αθήναις φιλολογικού συλλόγου *Ο Βύρων* (1873). Ακόμη, συμμετείχε στους φιλολογικούς συλλόγους *Μούσαι* (1874), *Ελληνική Παλιγγενεσία* (1874) και στους εν Κωνσταντινουπόλει ελληνικούς συλλόγους *Παρθενών* (1879) και *Ερμής* (1880).

Επίσης, το 1841 έως το 1844 υπήρξε Γενικός Γραμματέας στο Υπουργείο Εσωτερικών, όπου συνέβαλε στην ανασυγκρότηση του κράτους (αποξήρανση ελών, οργάνωση εθνοφυλακής, εισαγωγή του σιδηροδρόμου, καθώς και ενέργειες για την αναδιοργάνωση του Βασιλικού Τυπογραφείου). Πολυπράγμων, καθώς ήταν, ο Ραγκαβής είχε ως στόχο την πνευματική ανάπτυξη με την υλική ευημερία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

⁴⁹ Ε. Θ. Σουλογιάννη, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892). Η ζωή και το έργο του*, Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών 1978, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1995, σ. 45.

⁵⁰ Λίτσα Χατζοπούλου, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Μαρτυρία λόγου*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ.14.

⁵¹ Απόστολος Σαχίνης, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1964, σσ. 26-27.

⁵² στο ίδιο, σ. 36.

Το 1844 διορίστηκε από τον πρωθυπουργό Κωλέττη τακτικός καθηγητής στην έδρα της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1847, ο Ραγκαβής συμμετέχει στην εκδοτική ομάδα του περιοδικού *Εντέρπη*- μαζί με τον Καμπούρογλου- και δημοσιεύει σ' αυτό ένδεκα διηγήματα (1847-1849). «Το 1850 αναλαμβάνει την έκδοση του περιοδικού *Πανδώρα* μαζί με τον Νικόλαο Δραγούμη και τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο»⁵³. Στην *Πανδώρα* δημοσίευσε τον *Συμβολαιογράφο* και τον *Αυθέντη του Μωρέως*. Επίσης, όπως γράφει κι ίδιος στα *Απομνημονεύματα* του, όταν ήταν κριτής στους ποιητικούς διαγωνισμούς συμμετείχε ενεργά «εις την ηθικήν και διανοητικήν αναγέννησιν της Ελλάδος»⁵⁴.

Το 1851 αρχίζει να εκδίδει το *Spectateur de l' Orient*. Συνεκδότες του περιοδικού ήταν ο Νικόλαος Δραγούμης, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ο Μάρκος Ρενιέρης, ο Ιωάννης Σούτσος κ.α. Το περιοδικό εκδίδεται στις παραμονές του Κριμαϊκού πολέμου, όπου-σύμφωνα με τον Ραγκαβή- «οι συνθήκες ευνοούσαν την επανάσταση στις υπόδουλες επαρχίες»⁵⁵. Όμως, η εξέλιξη της κατάστασης δεν δικαίωσε ούτε τις προβλέψεις, ούτε τις ενέργειες των Ελλήνων. Με τον Κριμαϊκό πόλεμο, η πολεμική εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας δέχεται την πρώτη σημαντική ήττα της. Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι «από το 1855 και μετά, ο συγγραφέας φαίνεται να δίνει περισσότερη σημασία στην εσωτερική ανασυγκρότηση και στην εκπόνηση έργων χρήσιμων για την πνευματική αναγέννηση της Ελλάδος»⁵⁶. Η στάση του ήταν ξεκάθαρη και το 1870, κατά την περίοδο του Ανατολικού ζητήματος, όπου ο Ραγκαβής ήταν αντίθετος στην ιδέα να εμπλακεί η Ελλάδα σε πόλεμο με την Τουρκία.

Για το ακαδημαϊκό έτος 1866-1867 γίνεται πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Με βάση αυτή την ιδιότητα, «έγραψε και έστειλε υπόμνημα στον Gladstone σχετικά με τα ελληνικά πράγματα και επιστολή στον Victor Hugo για το κρητικό ζήτημα»⁵⁷.

Ταυτόχρονα, υπήρξε πρέσβης στις Η.Π.Α. και στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης, διετέλεσε δήμαρχος στο δήμο Αθηναίων επί της κυβερνήσεως του Δημητρίου Βούλγαρη και Υπουργός Εξωτερικών (1856-1859), πρέσβης στην Washington (1867-1868), στο Παρίσι (1868-1869), στην Κωνσταντινούπολη (1869-1871), ξανά στο Παρίσι (1871-1873) και στο Βερολίνο (1874-1887).

⁵³ Απόστολος Σαχίνης, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας...*, ό.π., σσ. 36-40.

⁵⁴ Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 1999, σσ. 94-95.

⁵⁵ Λίτσα Χατζοπούλου, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής...*, ό.π., σ. 356.

⁵⁶ στο ίδιο, σ. 357.

⁵⁷ Ε. Θ. Σουλογιάννη, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892)...*, ό.π., σ. 50.

Τον Ιούνιο του 1878 ο Ραγκαβής εκπροσώπησε την Ελλάδα στο Συνέδριο του Βερολίνου, τονίζοντας ότι «η ελεύθερη Ελλάδα οφείλει να προστατεύσει τα αλύτρωτα τέκνα της όπως και τα ελεύθερα και υπογράμμισε ότι άρα η μόνη λύση είναι να ελευθερωθούν οι ελληνικές επαρχίες από τον τουρκικό ζυγό και να ενωθούν με την Ελλάδα»⁵⁸.

Εν τέλει, θα μπορούσαμε να πούμε, πως ο Ραγκαβής χάρη στη μακρά ζωή του πρόφθασε, όχι μόνο να γίνει πρωτοπόρος του ρομαντισμού, αλλά να τον παρακολουθήσει να εξελίσσεται, να τον αποκηρύξει και να δει το άδοξο τέλος του. Επίσης, πρόλαβε να γνωρίσει τον Γεώργιο Δροσίνη και την γενιά του 1880.

Σχετικά με τη συγγραφική του δραστηριότητα, ο Ραγκαβής διακρίνεται και στην ποίηση και στην πεζογραφία. Ένα από τα σημαντικότερα έργα του είναι το *Δήμος και Ελένη* (1831), που μαζί με τον *Λέανδρο* του Παν. Σούτσου, θεωρείται μανιφέστο του ελληνικού ρομαντισμού. Στο έργο αυτό, ο Ραγκαβής οραματίζεται την ανάσταση της Ελλάδος και εκδηλώνει την αποστροφή του προς την σκλαβωμένη Ελλάδα.

Στον α' τόμο των *Διαφόρων ποιημάτων* συμπεριλαμβάνονται δημοτικά και λυρικά ποιήματα, όπως η *Φροσύνη* (1837). Παράλληλα, στον β' τόμο των *Διαφόρων ποιημάτων* που εκδόθηκε το 1840 συγκαταλέγονται η *Παραμονή* και ο *Λαοπλάνος* (1840). Πρόκειται για δύο εκτενή ποιήματα, με φανερή την επίδραση του λόρδου Byron, που απεικονίζουν τη λάμψη της περασμένης και της επερχόμενης δόξας της Ελλάδας. Σε γενικές γραμμές, παρατηρούμε ότι τα ποιήματα του Ραγκαβή έχουν μια πιο αισιόδοξη νότα από αυτά των Σούτσων.

Σύμφωνα με τον Απόστολο Σαχίνη, «ο Αλέξανδρος είναι ο πρώτος διηγηματογράφος της νεοελληνικής πεζογραφίας»⁵⁹. Το πρώτο του διήγημα είναι *Αι φυλακαί ή η κεφαλική ποινή* που πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ηώς* των Λεβαδέως και Εμμ. Αντωνιάδου το 1836.

Εκτός από τα ποιήματα του ο Ραγκαβής καινοτόμησε στο να συγγράψει το πρώτο ιστορικό μυθιστόρημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, τον *Αυθέντη του Μορέως* (1850). Πρόκειται για μια ιστορία αντίστασης απέναντι στον εισβολέα. Ως χρόνο επιλέγει τον Μεσαίωνα, όταν στην Πελοπόννησο έχει επιβληθεί ο Βιλλαρδουίνος και οι Έλληνες επιχειρούν να επαναστατήσουν. Έκδηλη είναι στο έργο αυτό η είναι «η επιρροή του Άγγλου μυθιστοριογράφου Walter Scott»⁶⁰. Η Μεγάλη Ιδέα θα βγει κερδισμένη από αυτό το ιστορικό μυθιστόρημα καθώς ο Ραγκαβής τονίζει τα υγιή

⁵⁸ Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τ.4, σσ. 252-256.

⁵⁹ Απόστολος Σαχίνης, *Η αφηγηματική πεζογραφία του Αλ. Ραγκαβή*, 1969, σ. 399.

⁶⁰ Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, 1994.

φρονήματα και τις εθνικές αξίες, αποφεύγοντας να αναφέρει τα δυσάρεστα του δημόσιου βίου, τις πελατειακές σχέσεις των πολιτικών και την αθλιότητα οικονομική κατάσταση του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου.

Από το 1860 και μετά, που αρχίζει να τον απασχολεί περισσότερο η διπλωματική του καριέρα, ο αριθμός των πρωτότυπων έργων του μειώνεται αισθητά σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια και τα λογοτεχνικά του ενδιαφέροντα στρέφονται στη μετάφραση ευρωπαϊκών έργων: «μεταφράζει τον *Γουλιέλμο Τέλλο* του Σίλλερ, την *Κόλαση* του Δάντη, την *Ιφιγένεια εν ταύροις* του Γκαίτε και τον *Ιούλιο Καίσαρ* του Σαίξπηρ»⁶¹.

Το 1863 γράφει το *Εκδρομή εις Πόρον*, το 1864 το *Διονύσου πλούς* και το 1871 τον *Γοργό Ιέρακα* (που υποβάλλεται στον Βουτσιναίο διαγωνισμό). Επίσης, τα κυριότερα διηγήματα του Ραγκαβή που δημοσιεύονται σε περιοδικά της εποχής (*Ευτέρπη*, *Πανδώρα*, *Χρυσσαλίσ* κ.α.) είναι τα εξής: *Ο αδάμας* (1851), *Η Αμαζών* (1852), *Γλουμυμάουθ* (1848, περιγραφή των άθλιων συνθηκών διαβίωσης και εργασίας στα ανθρακωρυχεία), *Αι δύο αδελφαί* (1851), *Οι δύο υιοί* (1850), *Εις τας κορυφάς* (1848), *Εκδρομήν εις Πόρον* (1863), *Εμάη* (1848), *Επιστολαί εκ Βερολίνου* (1879), *Επιστολαί εξ Αιγύπτου* (1848), *Το Ερεχθείον* (1851), *Η ευδαίμων οικογένεια* (1851), *Το κακουργοδικεϊόν της Ελισαβετώνος* (1848), *Καλμίνα* (1850), *Ο καμινάπτης* (1853), *Λέιλα* (1847), *Η Ναϊάς* (1848, γίνεται αναφορά στο θέμα του δουλεμπορίου), *Οδοιπορικαί αναμνήσεις* (1850), *Ο συμβολαιογράφος* (1851), *Οι υφανταί της Άνσης* (1851) και *Το χρυσούν μαστίγιον* (1848). Κάποια από αυτά, θα μελετηθούν διεξοδικότερα παρακάτω.

Χαρακτηριστικό είναι το διήγημα *Γλουμυμάουθ (1848)*, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ευτέρπη*. Ο χώρος, στον οποίο διαδραματίζεται η υπόθεση του έργου είναι στη βικτωριανή Αγγλία. Στο αφήγημα αυτό, «ο Ραγκαβής παρουσιάζει το πρόβλημα της παιδικής εργασίας στα αγγλικά ανθρακωρυχεία αξιοποιώντας τα πορίσματα μιας πρόσφατης, έγκυρης και εξαιρετικά σημαντικής κοινωνικής έρευνας»⁶².

Ακόμα ένα σημαντικό διήγημα του Ραγκαβή είναι το *Εκδρομή εις Πόρον*, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Χρυσαλλίς* τον Μάρτιο του 1863. Για άλλη μια φορά, ο Ραγκαβής τονίζει την χρήση εκσυγχρονιστικών μέσων σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Σημαντική είναι η αναφορά του στην Ελληνική Ατμοπλοϊκή Εταιρία:

⁶¹ Λίτσα Χατζοπούλου, *ό.π.*, σ. 33.

⁶² Τάκης Καγιαλής, *Γλουμυμάουθ: Ο βικτωριανός Α.Ρ. Ραγκαβής*, Νεφέλη, 1991, σ.138.

«Η Ελληνική ατμοπλοϊκή εταιρία δεν υφίστατο τότε εισέτι ἑκτακτον δ' ατμοκίνητον,
δι' οἷονδήποτε λόγον υπηρεσίας εἰς Πόρον σταλέν,
επέτρεψε καὶ εἰς ἄλλους τινὰς καὶ εἰς ἐμέ,
να ἐπιβιβασθώμεν...»⁶³.

Παράλληλα, ἄξια λόγου εἶναι καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ἥρωα πρὸς τὴν ἀρχαιότητα:

«Ἄν οἱ ξένοι θέλουν νὰ ἐννοήσουν τὶς τὴν διαφορὰ
μεταξὺ ἡμῶν καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ελλήνων,
ἀρκεῖ νὰ ρίψουν ἐν βλέμμα ἐδῶ, εἰς τοὺς δύο τούτους
τάφους τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Μιαούλη.
Τὸ μεγαλεῖον τῶν ἐθνῶν, νομίζω ὅτι δύναται νὰ μετρηθῇ
πρὸς τὴν τιμὴν, ἣν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς μεγάλους τῶν ἀνδρᾶς»⁶⁴.

Στὴν *Καλμῖνα* (1850), ὁ Αλ. Ρ. Ραγκαβῆς, ἐπισημαίνει τὴν ἀγάπη τῆς Καλμῖνας γιὰ τὴν πατρίδα τῆς:

«Οὐχ ἦττον ὅμως ἡ δυστυχὴς Καλμῖνα ἐμαραίνεται
ὡς ἄνθος μεταφυτευθέν, καὶ μετὰ ἐξ μηνᾶς ἀπέθανεν
ἀπὸ φθίσιν ἣν ἐπέφερε κατὰ τινὰς μὲν τῶν ἰατρῶν,
τοῦ βορείου κλίματος ἡ τραχύτης, κατ' ἄλλου δὲ
ἡ λύπη τῆς διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος τῆς».

Εἰς τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ραγκαβῆ στο ἐμπόριο.. Ἀς μὴν ξεχνάμε πὼς
στόχος τοῦ ἦταν νὰ μυήσει τὸ ἐλληνικὸ κράτος στὰ ἐκσυγχρονιστικὰ πρότυπα τῆς
Εὐρώπης:

«Ὅτι δὲ ἐλθὼν εἰς τὴν πόλιν τῶν νικητῶν,
θέλει μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀσσιαθῶν αἰχμαλώτων πωληθῇ
εἰς τοὺς ὑπερνιγρίτας Σακατοῦς, φυλὴν τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς,
μεθ' ἧς οἱ Δαωμένιοι ἔχουσιν ἐμπορικὰς σχέσεις...»⁶⁵.

Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ παραληφθῇ καὶ τὸ διήγημα τοῦ *Ὀδοιπορικῆς ἀναμνήσεις*
(1850), στο ὁποῖο περιγράφονται, ὅπως καὶ στὰ προηγούμενα διηγήματα τοῦ
Ραγκαβῆ, οἱ νέες τεχνολογίες, ὅπως εἶναι ὁ σιδηρόδρομος καὶ ὁ ηλεκτρικὸς
τηλέγραφος:

«Ἰδοῦ, ἐπρόσθεσα, μὴ σιδηροῦ δρόμου εἰκὼν ἣν
συνέπεσε νὰ ἔχω εἰς τὸ χαρτοφυλάκιον μου εἶναι ὁμοῦ
οὗτος κατ' ἄλλο σύστημα κατασκευασμένος.

⁶³ *Χρυσάλλης*, 1 Μαρτίου 1863, τόμος Α', φ. 5, ἔτος Α', σ. 141.

⁶⁴ *Χρυσάλλης*, 1 Μαρτίου 1863, τόμος Α', φ. 5, ἔτος Α', σ. 142.

⁶⁵ *Πανδώρα*, Ιούνιος 1850, φ. ε', τ. Α', σ. 102.

Είναι ο λεγόμενος ατμοσφαιρικός σιδηρόδρομος»⁶⁶.

Και στη συνέχεια, γίνεται αναφορά για τον ηλεκτρικό τηλέγραφο:

«[...] Το ρευστόν τούτο, εξηκολούθησα, έχει διαφόρους
Εξαισίους ιδότητας, ων τινες εμεταλλεύθησαν
προς καταρτισμόν του ηλεκτρικού τηλεγράφου...»⁶⁷.

Τέλος στον *Καμινάπη*, άλλο ένα διήγημα του Ραγκαβή που γράφτηκε το 1853 στην *Πανδώρα* γίνεται λόγος για το ατμόπλοιο, ακόμα ένα εκσυγχρονιστικό μέσο, που θα ωθήσει την Ελλάδα να γίνει ένα σύγχρονο ανεπτυγμένο κράτος, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα:

«Η Σαλαμάνδρα, ωραίον πολεμικόν ατμόπλουν του αγγλικού ναυτικού,
Τετρακοσίων ίππων δυνάμεως, διετάχθη τον παρελθόντα
Νοέμβριον ν' αποπλεύση από Πορτσμούθης,
Φέρουσα οδηγίας εις την Μεσογείω μοίραν,
ήτις εστάθμευεν εν Μελίτη και Σμύρνη, και
εκπληρώσασα την εντολήν της,
να επιστρέψη μετά των απαντήσεων...»⁶⁸.

Όλα αυτά τα διηγήματα του Ραγκαβή υποδηλώνουν το όραμα του για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας. Ωστόσο, η κριτική τον κατηγορεί για “παραπλανητικό εξωτισμό”⁶⁹. Σύμφωνα με τον Τ. Καγιαλή, «τα κείμενα αυτά επιδιώκουν να καλλιεργήσουν στο αναγνωστικό κοινό μια αισθητή οικειότητα με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή αστική τάξη· επίσης, επιδιώκουν να συμβάλλουν στη δημιουργία αστικής συνείδησης στην Ελλάδα. Έτσι, ο Έλληνας αναγνώστης εξοικειώνεται με τις επαναστατικές βιομηχανικές και τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής, με τα πρότυπα κοινωνικής οργάνωσης και ηθικής συμπεριφοράς που αναπτύσσονται στη σύγχρονη Ευρώπη, αλλά και με τα κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν τους κατοίκους της, όπως για παράδειγμα, η παιδική εργασία, το δουλεμπόριο, η χειραφέτηση της γυναίκας κ.α.»⁷⁰.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, οι περιγραφές του Ραγκαβή δεν αφορούν την ελληνική πραγματικότητα, αλλά την αγγλική κοινωνία. «Το ίδιο ισχύει και σε άλλα διηγήματα του, όπως η *Λειλά*, όπου τα γεγονότα διαδραματίζονται στην Ινδία, ενώ το *Χρυσούν*

⁶⁶ *Πανδώρα*, Δεκέμβριος 1850, φ. ΙΗ', τ. Α', σ. 433.

⁶⁷ *Πανδώρα*, Δεκέμβριος 1850, φ. ΙΗ', τ. Α', σ. 447.

⁶⁸ *Πανδώρα*, 1 Απριλίου 1853, φ. 73, τ. Δ', σ.1.

⁶⁹ Mario Vitti, *Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος, 1980, σ. 144.

⁷⁰ Τάκης Καγιαλής, *Πατριδογνωσία, ξενιτοπία και ιστορία. Καλλιγιάς και Ραγκαβής (πεζογραφία στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα: 1850-1855)*, σ. 137.

Μαστίγιον στην Αλγερία»⁷¹. Σε γενικές γραμμές, ο Ραγκαβής υιοθετεί τα εκσυγχρονιστικά πρότυπα της Ευρώπης. Εξάλλου, ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδας σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, είναι από τις βασικότερες εκφράσεις της Μεγάλης Ιδέας.

Άλλο ένα διήγημα του Ραγκαβή είναι η *Ναιϊάς (1847-1848)*. Η *Ναιϊάς* είναι όνομα βρετανικού πλοίου. Δημοσιεύεται στο περιοδικό *Ευτέρπη* το 1847-1848 (φυλλ. Θ', σσ. 8-20). Το διήγημα ξεκινά με πολύ κέφι και χιούμορ, με κεντρικό ήρωα τον Τζων Λίττελ, που είναι αργόσχολος και απένταρος και περιφέρεται άσκοπα στην προκυμαία του Τάμεση. Εκεί συναντά κάποιον, ο οποίος του προτείνει να μπαρκάρει στη "Ναιϊάδα", δήθεν, για επιστημονικό ταξίδι στις αφρικανικές ακτές.

Ο Λίττελ δέχεται, αλλά στην πραγματικότητα, η *Ναιϊάς* έκανε εμπόριο μαύρων. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, ο Λίττελ το αντιλαμβάνεται και διαμαρτύρεται έντονα, όμως δεν είναι σε θέση να αντιδράσει. Αργότερα, όμως, όταν το πλοίο κατευθύνεται προς την Αμερική, βοηθά αποτελεσματικά τους μαύρους.

Τελικά, οι μαύροι απελευθερώνονται, ο πλοίαρχος καταδικάζεται σε θάνατο και ο Λίττελ παίρνει από την αγγλική κυβέρνηση ως αμοιβή την αξία της ξυλείας της "Ναιϊδος", η οποία διαλύθηκε. Με τα χρήματα που έλαβε ο Λίττελ υποστηρίζει τη βιομηχανία κατασκευής ζύθου και την εταιρία απελευθέρωσης των μαύρων.

Ο Ραγκαβής εδώ μας εισάγει σε έναν εκσυγχρονισμένο και αναπτυγμένο -εμπορικά και βιομηχανικά- κόσμο, ένας κόσμος που για τα περιορισμένα όρια, του τότε νεοσύστατου ελληνικού κράτους, φαινόταν εξωπραγματικός.

Επίσης, στα διηγήματα του Ραγκαβή ξεχωρίζει ο *Συμβολαιογράφος (Απρίλιος 1850)*. Ο *Συμβολαιογράφος* διαδραματίζεται στα πρώτα χρόνια της επανάστασης του '21, στην Κεφαλληνία και μας αφηγείται μια ρομαντική ιστορία, χωρίς όμως να επιμένει στη περιγραφή των ηθών ή των ιδιαίτερων συνθηκών ζωής εκείνη την χρονική περίοδο»⁷². Στον *Συμβολαιογράφο*- όπως και στον *Αυθέντη του Μωρέως*- υπάρχουν στοιχεία του μεγαλοϊδεατικού ονείρου, όπως τα περιγράφει ο Ραγκαβής.

Αρχικά, αξίζει να σημειωθεί το πρόβλημα της γλώσσας των Επτανησίων, που περιγράφει όψεις της ελληνικής, αλλά και της υπόδουλης κοινωνίας του 1850:

“Η δε γλώσσα [του Τάπα] ήτον οποία
δυστυχώς η των πλείστων Ιονίων, νόθον
εξάμβλωμα ελληνικής και Ιταλικής”

⁷¹ Απόστολος Σαχίνης, *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι. Δ. Κολλάρου κ Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε., Αθήνα 1989, σσ. 11-53.

⁷² στο ίδιο, σ. 29.

και τούτο λέγομεν ουχί ειρωνευόμενοι, αλλά συλλυπούμενοι
τους αδελφούς ημών νησιώτας, ότι επί της ενετικής δυναστείας
εκινδύνευσαν να περικοπώσι και του ευγενεστάτου τούτου
των εθνικών γνωρισμάτων, και να απομάθωσι την
φωνήν του Ομήρου οι παίδες του Οδυσσέως
συγχρόνως δε και αφορμήν ζητούντες να τοις αποδώσωμεν
τον ανήκοντα φόρον επαίνου, διότι ήδη γενναίως και επιτυχώς
εισήλθον εις της βελτιώσεως της εθνικής γλώσσας το στάδιον”⁷³.

Και παρακάτω:

“... Και εις την Επτάνησον η εντελής αναγέννησις της ελληνικής γλώσσης
θέλει είσθαι η ισχυροτέρα διαμαρτύρησις της ελληνικής εθνικότητος”⁷⁴.

Οι στίχοι που προαναφέρθηκαν δημοσιεύονται το 1850, μια χρονιά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα από πολιτική, ιδεολογική και πνευματική άποψη. Έξι χρόνια νωρίτερα, το 1844, ο Ιωάννης Κωλέττης εκφωνούσε τον περίφημο λόγο του περί ετεροχθόνων χρησιμοποιώντας τη φράση της μεγάλης ταύτης ιδέας. Ο απόηχος της επανάστασης του 1848 φτάνει και στην Ελλάδα και προκαλεί έντονες αναταραχές, κυρίως στα Επτάνησα, όπου συνδυάζεται με το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας και της ένωσης με το ελληνικό βασίλειο.

Μιλώντας για το επτανησιακό ιδίωμα στον *Συμβολαιογράφο*, ο Ραγκαβής χαρακτηρίζει τη γλώσσα το “ευγενέστατον των εθνικών γνωρισμάτων” και ονομάζει τους Επτανήσιους “παίδες του Οδυσσέως”. Είναι, λοιπόν, σαφές ότι «περιγράφει τη συνέχεια και την καθαρότητα του ελληνισμού ως ένα αδιαμφισβήτητο δεδομένο και περιορίζει την επίδραση της Ενετοκρατίας μόνο στο γλωσσικό επίπεδο»⁷⁵.

Μετά τον *Συμβολαιογράφο* ο Ραγκαβής δημοσιεύει σε συνέχειες, ανά δεκαπενθήμερο, από τον Ιούνιο έως τον Νοέμβριο του **1850**, στην *Πανδώρα* τον *Αυθέντη του Μωρέως*, το πρώτο νεοελληνικό μυθιστόρημα με υπόθεση εμπνευσμένη από τη βυζαντινή ιστορία με χαρακτήρα πολιτικό-πατριωτικό.

Ο *Αυθέντης του Μωρέως* αποτελεί μίμηση του *Ιβανόη* του Walter Scott. Το 1974, ο Mario Vitti επισημαίνει ότι από την εποχή που γράφτηκε ο *Αυθέντης*, είχε εκδηλωθεί στην Ελλάδα και στη Δύση μεγάλο ενδιαφέρον για τη βυζαντινή ιστορία. Το μυθιστόρημα αυτό του Ραγκαβή, σύμφωνα με τον Vitti, «προωθεί τον μεγαλοϊδεατισμό και το όνειρο της εθνικής παλινόρθωσης, το οποίο υπηρετεί και ο

⁷³ Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, *Ο συμβολαιογράφος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 7.

⁷⁴ Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, *Ο συμβολαιογράφος...*, ό.π., σ. 66.

⁷⁵ Λίτσα Χατζοπούλου, ό.π., σ. 362.

ίδιος ο συγγραφέας υπό την πολιτική του ιδιότητα χρησιμοποιώντας την συνθετική μέθοδο του Scott. Τέλος, υποστηρίζει ότι ο Ραγκαβής, προσαρμοσμένος στο πολιτικό κλίμα της εποχής του, προσφέρει ένα μυθιστόρημα εξυμνητικό του ελληνικού βυζαντινού παρελθόντος, παραγνωρίζοντας έτσι τα σύγχρονα του προβλήματα, τα οποία άλλωστε παραβλέπει η κυβέρνηση του Όθωνα, αποπροσανατολίζοντας και καθησυχάζοντας με αυτό τον τρόπο τον ελληνικό λαό»⁷⁶.

Ακόμα, θα μπορούσαμε να ενστερνιστούμε ότι το μυθιστόρημα αυτό είναι και μια απάντηση στις απόψεις του Fallmerayer περί καταγωγής των Ελλήνων. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι «ο Ραγκαβής επιλέγει ως χώρο δράσης τον Μωρέα, το τμήμα της ελληνικής επικράτειας και πολιτισμού που απασχόλησε τον Γερμανό ιστορικό»⁷⁷.

Η γλώσσα του μυθιστορήματος είναι η καθαρεύουσα. Η καθαρεύουσα χρησιμοποιείται, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, σαν μια απάντηση σ' εκείνους που έτρεφαν αμφιβολίες για την εθνική αγνότητα των Ελλήνων (βλ. Fallmerayer), αν ληφθεί υπόψη πως «η ιδέα της αγνότητας των Ελλήνων συμβαδίζει με την εκκαθάριση της γλώσσας από τις ξένες επιστρωματώσεις»⁷⁸.

Η υπόθεση του έργου εκτυλίσσεται στην Πελοπόννησο. Ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης, ο “Αυθέντης”, φεύγει για τη Γαλλία και αφήνει προσωρινό – για ένα χρόνο- τοποτηρητή τον Γοδεφρείδο Βιλλαρδουΐνο. «Ο Σαμπλίτης, όμως, διορίζει τον ανιψιό του Ροβέρτο, κι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μέρη του μυθιστορήματος είναι ο αγώνας του και οι προσπάθειες του να φτάσει εγκαίρως στην Πελοπόννησο. Χάρη στις διάφορες ραδιουργίες και μηχανορραφίες που αφθονούν σε ολόκληρο το μυθιστόρημα, δεν το κατορθώνει και η αυθεντία του Μωρέως παραμένει οριστικά στον Γοδεφρείδο Βιλλαρδουΐνο»⁷⁹.

Κατά κάποιον τρόπο, παρατηρούμε για άλλη μια φορά, την αποτυχία της Μεγάλης Ιδέας, εφόσον ο αγώνας του Λέοντα Χαμάρετου για εθνική εξέγερση αποτυγχάνει, ο Ροβέρτος δεν κατορθώνει να φτάσει εγκαίρως, η κυριαρχία παραμένει στον Γοδεφρείδο Βιλλαρδουΐνο και ο Χαμάρετος αυτοκτονεί. Η απογοήτευση και η αποτυχία της Μεγάλης Ιδέας εκφράζεται με τα παρακάτω λόγια:

“Πώς να μην είναι μέλαινα αι ιδέαι μου,
ότε μέλαινα σκέπη θανάτου ηπλώθη επί της πατρίδος μου;

⁷⁶ Mario Vitti, *Η Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Αθήνα, Κείμενα, 1974, σ.25.

⁷⁷ Λίτσα Χατζοπούλου, *ό.π.*, σ. 371.

⁷⁸ Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία...ό.π.*, σ. 24.

⁷⁹ Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1989, φιλολογική επιμέλεια Απόστολος Σαχίνης, σ. 16.

Πώς να μη βυθίζεται η ψυχή μου εις αθυμίαν,
ότε βλέπω την Ελλάδα βυθισθείσαν εις κατασχύνην,
της τον ήλιον της δόξης και της ελευθερίας
σβεσθέντα διά παντός, το όνομα της παραδεδομένον
εις εμπαιγμόν των εθνών! ότε την βλέπω πτώμα
περιϋβριζόμενον υπό βαρβάρων,
οίτινες ποτέ δεν ήκουσαν την λαμπράν ιστορίαν της,
ούτε δύναται να εννοήσωσι την γλώσσαν των αθάνατων μνημείων της”⁸⁰.

Επίσης:

“...Και όταν τω επήλθεν εις τον νουν δια πόσων κλιμάκων και παρόδων
είχε διέλθει, και πόσον πρέπει να ήτο των κατωκημένων μερών της οικίας μακράν,
τον κατέλαβεν είδος παραφροσύνης, ενόμιζεν ότι ωνειροπόλει, εβόα
και εβλασφήμει... αλλά μάτην, πάντοτε μάτην!”⁸¹.

Σύμφωνα με τη Λίτσα Χατζοπούλου, η υπογράμμιση ενός συγκεκριμένου ήρωα του Αυθέντη, του Λέοντα Χαμάρετου, δεν καθίσταται απλώς αφηγηματική επιλογή, αλλά «ιδεολογική πρόταση»⁸². Ανάμεσα στα πρόσωπα που εμφανίζονται στο σκηνικό υπάρχουν και δύο ηρωίδες, η εγγονή του Πετραλείφα, Άννα και η Αγνή Κουρτεναίη, ανιψιά του αυτοκράτορα. Η Άννα συμμετέχει με πιο ενεργό τρόπο στην υπόθεση, καθώς εμφανίζεται πολλές φορές να συνομιλεί με τους κεντρικούς ήρωες και μάλιστα για θέματα σημαντικά, όπως η απελευθέρωση της Ελλάδας. Αντιθέτως, η Αγνή εμφανίζεται στο τέλος του μυθιστορήματος και οι συζητήσεις της με τον Γοδεφρείδο Βιλλαρδουίνο αναφέρονται σε προσωπικά και συναισθηματικά ζητήματα.

Φορέας του ιδεολογικού στίγματος του έργου είναι ο Λέων Χαμάρετος. Στα λόγια του διαφαίνονται όλα τα στοιχεία που προβάλλουν τη Μεγάλη Ιδέα: η εθνική ενότητα, το χρέος προς τους προγόνους, ακόμη και το όνειρο ανάκτησης της Βασιλεύουσας, συγκροτούν την ιδεολογική ταυτότητα του αρχηγού των Σπαρτιατών:

“Και όμως [...] η Ελλάς μας είναι τόσον ωραία!

Είναι η κατοικία του έαρος! Είναι ο τόπος,

όστις επλάσθη δια την ευτυχίαν, και ηγιάσθη υπό της ελευθερίας!

... Άλλως βλέποντες την πατρίδα μας δούλη των βαρβάρων της Άρκτου,

⁸⁰ Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, ό.π., σ.125.

⁸¹ στο ίδιο, σ. 221.

⁸² Λίτσα Χατζοπούλου, ό.π., σ. 274.

θα ησυχυνόμεθα τας πεδιάδας μας, της ελευθερίας τα στάδια,
τα όρη μας, τα μνημεία της δόξης, θα ησυχυνόμεθα
το όνομα, ο φέρομεν, και τους προγόνους, αφ' ων καταγόμεθα,
και δεν επιδιώκομεν νίκας ιπποδρομιών.
Οι προπάτορες ημών, όταν δεν ενίκων απέθνησκον»⁸³.

Και παρακάτω:

“...Οι δύο μεγάλοι βραχίονες οίτινες θ’ ανεγείρωσι τον θρόνον των αυτοκρατόρων
Η Ελλάς και η Πελοπόννησος, πρέπει να ενωθώσι δια δεσμού αρρήκτου
το πυρ της επαναστάσεως να φθάνη αδιατημήτως
από της Μάνης μέχρι της Άρτης
και να είναι οι Έλληνες όλοι μια καρδιά,
μια ψυχή, ένα σκοπόν έχοντες και έναν εχθρό»⁸⁴.

Η Μεγάλη Ιδέα διαφαίνεται και από την επιλογή της πρωτεύουσας:

“...Εγώ, είπεν ο Πετραλείφας ίσως δεν κριθώ αμερόληπτος μάρτυς.
Αλλά νομίζω, ότι αν απητείτο ποτέ να έχη η γη
μιαν μόνην πρωτεύουσαν,
η Κωνσταντινούπολις έπρεπε να είναι η πρωτεύουσα αυτή»⁸⁵.

Ακόμα και ο έρωτας γι’ αυτόν είναι συνδεδεμένος με την απελευθέρωση της Ελλάδας και την ανάκτηση της αρχαίας δόξας. Η Άννα δεν είναι μόνο το κέντρο του έρωτα του αλλά κάτι πολύ πιο ουσιαστικό, είναι σύμβολο της ηθικής και συναισθηματικής του ανόρθωσης.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί και η χρήση της ειρωνείας που είναι διάχυτη σε όλο το κείμενο. «Όσο η Ελλάδα παραμένει υπόδουλη, ο Χαμάρετος αυτοσαρκάζεται για κάθε σκέψη και για κάθε συναίσθημα του που δεν συνδέονται με το καθήκον ενός σκλάβου αλλά αρμόζουν μόνο σε ελεύθερους ανθρώπους»⁸⁶. Η ειρωνεία είναι, επίσης, έκδηλη όταν ο Χαμάρετος βρίσκεται φυλακισμένος στο υπόγειο του Πετραλείφα, ο οποίος αντί να προσπαθεί να βρει διέξοδο διαφυγής, ονειρεύεται την είσοδο των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη.... «Παρομοίως, το ελληνικό κράτος, βρίσκεται σε αντίστοιχη κατάσταση εγκλωβισμού στα εσωτερικά του προβλήματα, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και αντί να υιοθετήσει ρεαλιστικά

⁸³ Αλέξανδρος Ρίζος Παγκαβής, *Ο Αυθέντης*..., ό.π., σ.176.

⁸⁴ στο ίδιο, σ. 216.

⁸⁵ Λίτσα Χατζοπούλου, Αλέξανδρος Ρίζος Παγκαβής, ό.π., σ. 37.

⁸⁶ Λίτσα Χατζοπούλου, ό.π., σ. 298.

προγράμματα, τρέφεται με το όραμα μιας αναγεννημένης ελληνικής αυτοκρατορίας»⁸⁷.

Στη δεύτερη έκδοση, το **1857**, η ερμηνεία του ιδεολογικού υποστρώματος γεννά λιγότερα ερωτηματικά. Η πολιτική των ευρωπαϊκών κρατών και η κατοχή του Πειραιά ακόμη και μετά την τυπική λήξη του Κριμαϊκού πολέμου (1857) έδειξαν ότι «τα οποιαδήποτε αιτήματα των Ελλήνων θα ικανοποιούνταν μόνο στο βαθμό που θα συμφωνούσαν με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων....»⁸⁸.

Μέσα σ' αυτό το πολιτικό πλαίσιο, ο *Αυθέντης* λειτουργεί διαφορετικά. Ο Χαμάρετος εξακολουθεί να είναι συμπαθής ως ήρωας, αλλά τα μεγαλοϊδεατικά του κηρύγματα δοκιμάστηκαν στην πράξη και απέτυχαν... «Έτσι, η προσωπική του ιστορία, αρχικά η ελπίδα και ο ενθουσιασμός του και στη συνέχεια η διάψευση και η αυτοκτονία του, στην ουσία αντιστοιχούν με την πρόσφατη περιπέτεια της Μεγάλης Ιδέας»⁸⁹.

Συγκρίνοντας τις δύο εκδόσεις, του 1850 και του 1857, η πρώτη έκδοση σκιαγραφεί το περιεχόμενο και τη μορφή της Μεγάλης Ιδέας, ενώ η δεύτερη έκδοση αποτελεί τον θλιβερό απολογισμό. Έτσι, «η αποτυχία των προσπαθειών του ήρωα προσλαμβάνεται ως απεικόνιση της ήττας στον Κριμαϊκό πόλεμο»⁹⁰.

Η τρίτη έκδοση του *Αυθέντη* το 1876 συμπίπτει με την ένταση στον βαλκανικό χώρο εξαιτίας της εξάπλωσης του πανσλαβισμού και με την διαμάχη που ανεφύη με αφορμή την βουλγαρική εκκλησία, το λεγόμενο Ανατολικό Ζήτημα (1875-1878). Η ίδρυση εθνικών συλλόγων κατά το πρότυπο της Φιλικής Εταιρίας αναμόχλευσε το θέμα της απελευθέρωσης των αλύτρωτων στην Κρήτη, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία εκδηλώνονται επαναστάσεις. Η κρίση τερματίστηκε με την ευνοϊκή για την Ελλάδα ρύθμιση του ζητήματος που προέβλεπε την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Αυτή τη φορά, «ο Χαμάρετος αντιμετωπίζεται ως παράδειγμα προς αποφυγήν. Η λύση δε βρίσκεται εδώ στην ελληνοτουρκική σύρραξη, αλλά στη διπλωματική ευελιξία»⁹¹. Και πάλι ο Λέων Χαμάρετος, ο επαναστάτης αρχηγός εμφανίζεται ως ο συμπαθής ονειροπόλος που αποτυγχάνει επειδή δεν κατάφερε να υπολογίσει σωστά τα δεδομένα και τις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής του... Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει και η Λίτσα Χατζοπούλου, «ο Ραγκαβής παραμένει ακόμα συναισθηματικά δεμένος με τη μεγαλοϊδεατική ατμόσφαιρα και προσπαθεί να

⁸⁷ στο ίδιο, σ. 378.

⁸⁸ Λίτσα Χατζοπούλου στο ίδιο, σ. 381.

⁸⁹ στο ίδιο, σ. 381.

⁹⁰ στο ίδιο, σ. 385.

⁹¹ στο ίδιο, σ. 386.

κάνει τον αναγνώστη να την αντιμετωπίσει χωρίς αυταπάτες, αλλά με συγκίνηση και συμπάθεια»⁹².

Σε γενικές γραμμές, τα κεντρικά ιδεολογικά θέματα που στηρίζουν το περιεχόμενο του λόγου του είναι, για άλλη μια φορά, η αντίθεση του ένδοξου παρελθόντος με το θλιβερό παρόν, το χρέος προς τους αρχαίους προγόνους και η ανάκτηση της αρχαίας δόξας»⁹³.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε μια εσωτερική αντίφαση του Ραγκαβή. Όταν ο νεαρός Χαμάρετος ονειρεύεται την ένωση των Ελλήνων και την παλινόρθωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και όσο το όνειρο περιορίζεται στο πεδίο των πατριωτικών αισθημάτων, ο Ραγκαβής φαίνεται να αντιμετωπίζει τον ήρωα με συμπάθεια. Όμως, τη στιγμή που φιλοδοξεί η χίμαιρα να επιβληθεί στην πράξη, ο Χαμάρετος μεταμορφώνεται σε γελοίο και επικύνδυνο παιδάριο που διατυπώνει “μωράς αξιώσεις”⁹⁴:

«Άφρων ονειροπόλος, τολμά ν’ αναβλέπη εις τας υψηλότερας κορυφάς
του έρωτος και της δόξης

δεν βλέπη προ των ποδών του το βάραθρον»⁹⁵.

Τέλος, όσον αφορά, την κριτική που ασκήθηκε για τον Ραγκαβή, σημαντικό είναι να παραθέσουμε την άποψη του Βικέλα: «σήμερον και η φιλολογική του αξία ενίοτε υποβιβάζεται. Μέμφονται ιδίως τον Ραγκαβήν, ότι επιδοθείς εις πολλά δεν κατέλαβε εις ουδένα κλάδον την πρώτην θέσιν. Τούτο είναι εν μέρει αληθές, αλλ’ η μομφή ειν’ άδικος... Δεν πρέπει να λησμονηθή, ότι ολίγοι τότε ήσαν δυνάμενοι να γράψουν προς φωτισμόν του έθνους, αι δε ανάγκαι ήσαν πολλαί και ποικίλαι. Ο Ραγκαβής δια να τας θεραπεύση εσπατάλησεν τον διανοητικόν του πλούτον»⁹⁶.

⁹² στο ίδιο, , σ. 387.

⁹³ Λίτσα Χατζοπούλου, *ό.π.*, σ. 381.

⁹⁴ Τάκης Καγιαλής, *Πατριδογνωσία...*, *ό.π.*, σ. 127.

⁹⁵ Α. Ρ. Ραγκαβής, *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, *ό.π.*, σ.224.

⁹⁶ Δημητρίου Βικέλα, *Άπαντα, α’ τόμος*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήναι 1997, σ. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η Α΄ Αθηναϊκή Σχολή και η ακμή του ελληνικού ρομαντισμού (1850-1870)

Η Α΄ Αθηναϊκή σχολή αποτελείται από τους Φαναριώτες, που ήρθαν να κατοικήσουν στην Αθήνα, μετά τα χρόνια της Επανάστασης. Το κύριο χαρακτηριστικό της Αθηναϊκής σχολής είναι ο ρομαντισμός. Τα χρόνια αυτά σηματοδοτούνται από την κυριαρχία των Ποιητικών διαγωνισμών του Πανεπιστημίου Αθηνών και την στροφή προς τον αρχαϊσμό. Βασικοί εκπρόσωποι της σχολής αυτής είναι ο Θεόδωρος Ορφανίδης, ο Ηλίας Τανταλίδης, ο Ιωάννης Καρασούτσας και ο Δημοσθένης Βαλαβάνης, τους οποίους θα μελετήσουμε εκτενέστερα σε αυτό το κεφάλαιο.

Ι] Βασικοί εκπρόσωποι:

α) Θεόδωρος Ορφανίδης:

Ο Θεόδωρος Ορφανίδης είναι από τους πρώτους εκπροσώπους του αθηναϊκού ρομαντισμού. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1817 και πέθανε στην Αθήνα το 1886. Ύστερα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η οικογένεια του εγκαταστάθηκε πρώτα στη Σύρα, κατόπι στο Ναύπλιο και από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Μορφώθηκε καλά και από νεαρή ηλικία άρχισε να γράφει στίχους.

Παράλληλα, διετέλεσε και πανεπιστημιακός καθηγητής (συμμετείχε και στους ποιητικούς διαγωνισμούς). Ήταν θαυμαστής του Αλέξανδρου Σούτσου και υιοθέτησε το παράδειγμα του, χρησιμοποιώντας ως τρόπο γραφής τη σάτιρα (“...Και λοιπόν ευθύς φωνάζω, χωρίς καν να φοβηθώ, τον Αλέξανδρο τον Σούτσον στην στιγμήν θα μιμηθώ”⁹⁷). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, «στέκει πολύ κάτω από το πρότυπο του και φθάνει σε χυδαίες προσωπικές επιθέσεις και υπαινιγμούς που δεν έχουν καμία σχέση με την σάτιρα. Στα 1840, έχουμε ένα ολιγόζωο περιοδικό, *Ο Τοξότης*, όπου κι εδώ είναι υβριστής, αλλά με έντονη στιχουργική ευχέρεια»⁹⁸. Τα βέλη του Ορφανίδη στρέφονται ενάντια στους Βαυαρούς και στους κόλακες της αυλής.

⁹⁷ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 268.

⁹⁸ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.301.

Όμως, «ο νεαρός Ορφανίδης, δεν άργησε να πληρώσει την τόλμη και την ελευθεροστομία του, με την απόλυση του από τη θέση του γραφέα στο Υπουργείο Εσωτερικών, με την καταδίκη του σε τρίμηνη φυλάκιση και αργότερα με την εξορία του στο Ναύπλιο»⁹⁹. Ταυτόχρονα, ο Κωλέττης για να απαλλαγεί από την σάτιρα του τον στέλνει με υποτροφία στο Παρίσι για να σπουδάσει Βοτανική.

Ο Ορφανίδης, επιστρέφει στην Αθήνα το 1850, ως καθηγητής Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο και συνεχίζει να ασχολείται με την ποίηση, ιδιαίτερα την επικολυρική, εμπνευσμένη από την Επανάσταση του 1821.

Γνωστά έργα του Ορφανίδη είναι τα εξής: *Τίρι-Αίρι ή Το κυνηγέσιον εν τη νήσω Σύρω* (1858), *Χίος Δούλη* (1858), *Άγιος Μηνάς* (1860), *Ο άπατρις* (1854) και *Μένιππος: Η τιτλομανία* (1853), όπου σατιρίζει την ανάγκη των Ελλήνων να επιδεικνύονται. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι «ο *Άπατρις*, η *Χίος δούλη* και ο *Άγιος μηνάς* (πραγματεύεται τις σφαγές της Χίου το 1822) βραβεύονται στους ποιητικούς διαγωνισμούς»¹⁰⁰.

Αναλυτικότερα, με το ποίημα του *Τίρι-Αίρι ή Το κυνηγέσιον εν τη νήσω Σύρω* (1858) ψέγει τους πολιτικούς (ειδικότερα τον Δήμαρχο) και κάνει επίκληση προς τους αρχαίους προγόνους («Οι ένδοξοι μας πρόγονοι... - «Πλήν, κύριε, συγχώρει...»¹⁰¹). Επίσης, γίνεται αναφορά και στον πατριωτισμό και τις ανάγκες της πατρίδας («Εχ' η πατρίς στρατιωτών μεγίστην τώρα χρειάν...»¹⁰²). Ταυτόχρονα, παρατηρούμε και στον Ορφανίδη, όπως και παραπάνω στους αδερφούς Σούτσους και στον Ραγκαβή την επισήμανση στην “πτώση του ιδανικού”, με άλλα λόγια, στη σύγκριση της ένδοξης αρχαιότητας, με τη ζοφερή πραγματικότητα του νέου ελληνικού κράτους («Ω! η Ευρώπη θα ειπή, η έως χθες σιγώσα, οτ' είναι χαριεντισμός η αυστηρά μας γλώσσα, αν μάθη τα συμβαίνοντα σ' την γην του Περικλέους, και ποίον αίσχος έθαψε τους Έλληνας τους νέους»¹⁰³).

Ο Ορφανίδης, στο ποίημα του *Χίος δούλη. Εθνική τραγωδία εις πράξεις πέντε* (1858), περιγράφει τη Χίο κατά την περίοδο του Μεσαίωνα. Είναι σαφές ότι εδώ παραπέμπει στο σχήμα του Παπαρρηγόπουλου που υποδηλώνει τη συνέχεια του Ελληνισμού (αρχαιότητα-Μεσαίωνας-Νεότεροι Χρόνοι). Παράλληλα, προτάσσεται κι εδώ το καθήκον προς την πατρίδα: «...Είθε να γίνη ως λέγης Σεβάσμιε πάτερ, σωτήρ

⁹⁹ Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, 268.

¹⁰⁰ Γιάννης Καιροφύλας, *Η ρομαντική Αθήνα*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1987, σ.176.

¹⁰¹ Θεόδωρου Ορφανίδου, *Τα άπαντα*, μέρος Γ', εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1915, σ. 32.

¹⁰² *στο ίδιο*, σ. 33

¹⁰³ *στο ίδιο*, σ. 38.

να κληθώ της πατρίδος και ο τάφος ας είναι, αμοιβή των τόσων μου κόπων και πόνων»¹⁰⁴.

Από τα πιο χαρακτηριστικά έργα του Ορφανίδη, είναι ο *Απατρις* (1854), που βραβεύτηκε στο Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό. Ήδη από την αρχή, περιγράφονται τα περιορισμένα όρια του ελληνικού βασιλείου, σε αντιπαράβολή με το κλέος της αρχαίας Ελλάδας: «Τέκνον της καλής Ελλάδος, πολλάκις εσκέφθην περί της παρούσης σμικρότητος της Πατρίδος, και παραβαλών αυτήν προς το αρχαίον μεγαλείον πολλάκις εκ βάθους καρδιάς εστέναξα...»¹⁰⁵. Ούτε ο *Απατρις* ξέφυγε από τα κύρια μοτίβα του ρομαντισμού (έρωτας, χρέος προς την πατρίδα, πίστη στο Θεό με απόλυτο τρόπο): «Τα σφοδρότερα πάθη του είναι ο προς την πατρίδα έρωας, η προς την Θεώνην λατρεία του και το προς τον Θεόν και την θρησκείαν σέβας»¹⁰⁶. Και παρακάτω: «...Ηγάπα σ' τας ιδέας της ακράδαντος να μένη, και ήτον μόνη δι' αυτόν τριάς λατρευομένη Θεός, Πατρίς και Έρωας»¹⁰⁷.

Παράλληλα, στο ποίημα αυτό του Ορφανίδη, κυριαρχεί και το ιδανικό της Μεγάλης Ιδέας με τη μορφή της εδαφικής επέκτασης του ελληνικού κράτους: «... όταν θα άρης την λαμπράν σημαίαν των Ελλήνων εντός της Προποντίδος»¹⁰⁸.

Το 1855, χρονιά κρίσιμη για τον Κριμαϊκό πόλεμο, ο Ορφανίδης γράφει το δραματικό ποίημα *Άννα και Φλώρος*, με το οποίο θρηνεί για την απώλεια της αρχαίας δόξας τους. Παράλληλα, μνημονεύει την ανδρεία των κλεφτών που πολεμούν τους Τούρκους.

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Δημαράς, «η ποιότητα του στίχου του είναι εντελώς αμελητέα. Ούτε εικόνες, ούτε φαντασία, ούτε λόγος πλούσιος. Δεν πρωτοτυπεί σε τίποτε· είναι όμως πια καθηγητής, εισηγητής, συχνά, σε πανεπιστημιακούς διαγωνισμούς και ασκεί σημαντική επίδραση στους νεωτέρους του»¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Θεόδωρος Ορφανίδης, *Η Χίος δούλη. Εθνική τραγωδία εις πράξεις πέντε*, επιμέλεια Νικόλαος Μωραΐτης, εκδ. Τριανταφύλλου και Σ^{ΙΑΣ}, Θεσσαλονίκη 1927, σ. 9.

¹⁰⁵ Θεόδωρος Ορφανίδης, *Ο Απατρις*, βραβευθέντα την 25 Μαρτίου 1854 κατά τον ποιητικόν συναγωνισμόν τον παρά του φιλογενούς κυρίου Αμβροσίου Ράλλη συσταθέντα, εκδ. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1854, σ. ε'.

¹⁰⁶ στο ίδιο, σ. στ'.

¹⁰⁷ στο ίδιο, κεφάλαιο XII, σ. 5.

¹⁰⁸ στο ίδιο, σ. 8.

¹⁰⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 301.

β) Ηλίας Τανταλίδης:

Ο Τανταλίδης γεννήθηκε το 1818 στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης και πέθανε το 1876. Αρχικά, σπούδασε στην μεγάλη του Γένους Σχολή και εν συνεχεία στη Σχολή της Ξηροκρήνης. Τις σπουδές του συμπλήρωσε με την φοίτηση του στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.

Σύμφωνα με τον Δημαρά, ο Φαναριώτης λόγιος ήτανε «ψυχή συστρέφουσα τις φιλολογικές συγκεντρώσεις»¹¹⁰. Ήτανε διορισμένος ως καθηγητής ελληνικών και ρητορικής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης (1846), όπου δίδασκε τυφλός για 30 χρόνια. Ήξερε πολύ καλά αρχαία ελληνικά και ήταν χρήστης της καθαρεύουσας.

Δημοσίευσε διάφορες μελέτες και ποιητικές συλλογές: *Παίγνια* (1839) και *Ιδιωτικά στιχουργήματα* (1860). Η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι η **καθαρεύουσα**, αλλά γράφει και ποιήματα “χυδαϊκά”¹¹¹ · η τεχνική του είναι αυστηρή, φαναριώτικη. Στα πρώτα ποιήματα του φανερώνει την τεχνική του Χριστόπουλου.

Αναλυτικότερα, θα λέγαμε ότι τα *Παίγνια* (1839), τα έγραψε ο Τανταλίδης εικοσαετής και έλαβε εξέχουσα θέση ανάμεσα στους ποιητές της Ελλάδας. Θεματικά, αποτελείται από διάφορα ποιήματα που πραγματεύονται το ελεγείο προς τον έρωτα την περίοδο της νεότητας (*Ερως*), την αγάπη για το ποτό (*Βακχικά*). Επιπρόσθετα, ο ποιητής αναφέρεται και στην αρχαιότητα (η στροφή προς την αρχαιότητα έρχεται πάντα σε πρώτη θέση, σε αντίθεση με τη ζοφερή πραγματικότητα):

«...και εγώ εις τας υψώσεως του νοός σου στέλλω ήδη
Δισσούς νόας υσιπέτας Σοφοκλήν και Ευριπίδη,
Το της φύσεως βιβλίον όταν κλείης το ωραίον,
Τα βιβλία των Αρχαίων
Μετά προσοχής μελέτα...»¹¹².

¹¹⁰ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 287.

¹¹¹ *στο ίδιο*, σ. 288.

¹¹² Ηλίας Τανταλίδης, *Παίγνια ή ποιήματα διάφορα*, εκ της εμπορικής τυπογραφίας η Ηώς, Σμύρνη, 1839, σ. 51.

γ) Ιωάννης Καρασούτσας:

Ο Ιωάννης Καρασούτσας γεννήθηκε το 1822 στη Σμύρνη. Μορφώθηκε καλά και έμαθε αγγλικά και γαλλικά. Από μαθητής γυμνασίου άρχισε να δημοσιεύει ποιήματα. Ήταν ακόμα δεκαεπτά χρονών, όταν στη Σύρα άρχισε την ποιητική του σταδιοδρομία με τη συλλογή *Λύρα* (1839).

Σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, «ο Καρασούτσας είναι φύση γνήσια λυρική· ο ρομαντισμός του δε φτάνει ποτέ στην υπερβολή και η απαισιοδοξία του φαιδρύνεται από γνήσια αίσθηση της φύσης ανάμεικτη με κάποιο άρωμα εαρινό»¹¹³.

Η γλώσσα που χρησιμοποιούσε ήταν η καθαρεύουσα. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούσε την ποίηση του ως προπαγάνδα για να διαδώσει τα δημοκρατικά του ιδανικά. Η θεματολογία των έργων του αφορούσε την αγάπη, την πατρίδα και την ελευθερία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Μ. Γ. Μερακλής, «ο Καρασούτσας ήταν πραγματικός Ελληνολάτρης και η στρατευμένη ποίηση του υπηρετούσε εξίσου πιστά το ιδανικό της Δημοκρατίας και το ιδανικό της Ελλάδος»¹¹⁴.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Καρασούτσας, ως γνήσιος ρομαντικός, είχε το ίδιο τέλος με τους ομοϊδεάτες του: αυτοκτόνησε το 1873. Εκείνη την εποχή, επικρατούσε απογοήτευση στους κύκλους των ρομαντικών ποιητών όσον αφορά το πολιτικό-κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο ζούσαν και στη συνακόλουθη πτώση του ιδανικού της Μεγάλης Ιδέας.

Σχετικά με το συγγραφικό του έργο, ο Καρασούτσας ξεκίνησε από πολύ νωρίς την ποιητική του σταδιοδρομία. Με τη *Λύρα* του, την πρώτη συλλογή του στα 1839, προτρέπει τους ελεύθερους Έλληνες να πραγματοποιήσουν μια από τις πτυχές της Μεγάλης Ιδέας, την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδερφών:

«Δάκρυα, φίλοι παίδες, ας χύσωμεν συμπαθείας
δια τους προ ημών εκ καιρώ της τυραννίας αδελφούς μας νέους,
τους εις δουλείαν και αμάθειαν γεννηθέντας, εις αυτάς
ανατραφέντας, εις αυτάς ζήσαντας, και εις αυτάς
κλείσαντας σωματικώς τους νοερώς εκ γεννετής κλειστούς
μείναντας οφθαλμούς των. Δάκρυα ας χύσωμεν δι' εκείνους,
και τον Θεόν ας ευχαριστήσωμεν, τον σημάναντα την ώραν

¹¹³ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.177.

¹¹⁴ Μ. Γ. Μερακλή, *Η ελληνική ποίηση (Ρομαντικοί, Εποχή Παλαμά, Μεταπολεμικοί)*, εκδ. Σοκολής, Αθήνα 1983, σ.132.

της αναγεννήσεως της Ελλάδος εις τας ημέρας μας»¹¹⁵.

Επίσης, τονίζει τη σημασία της παιδείας, ως στοιχείο της εθνικής ενότητας:

«...ας δεικνύη πόσιν δόξαν, πόσον μέγεθος τιμών
αποδίδ' εις την Παιδείαν η σεπτή πατρίς ημών' ...»¹¹⁶.

Γενικότερα, σε όλα τα ποιήματα του διαφαίνεται η αγάπη προς την πατρίδα και η επίκληση στην αρχαιότητα. Για παράδειγμα:

«...Τον Κυριακούλην δέτε μετά του Κολοκοτρώνη
Τους εχθρούς κατατροπόνων την πατρίδα πως λυτρώνει.
Πλήν της δόξης μας παρήλθον οι λαμπροί καιροί εκείνοι,
Και ο έρωσ της πατρίδος την υγείαν μας αφίνει»¹¹⁷.

Στη δεύτερη ποιητική συλλογή του *Μούσα θηλάζουσα* (1840) παρατηρούμε μια μακρά περιγραφή της νύχτας, που παρουσιάζεται με ηρεμία και μεγαλοπρέπεια, ύστερα το φεγγάρι και στο τέλος «οι δαίμονες τους τάφους αναρύττοντες μετά χειρών βεβήλων, νεκρών κρανία και οστά να ρίπτουν κατ' αλλήλων»¹¹⁸. Άλλα έργα του είναι ο *Ύμνος εις τον ήλιον της Αττικής ανατέλλοντα* ή *Η δύσις εν Αττική το Φθινόπωρον*, ο *Γέρων αιολός* και η *Νοσταλγία* ή *Εις την Ιωνίαν*.

Όπως παρατηρούμε, ο Καρασούτσας χρησιμοποιεί όλα τα μοτίβα του ρομαντισμού και εμπνέεται από τα ιδανικά της πατρίδας, της αγάπης και της ελευθερίας. Το γλωσσικό ιδίωμα που επικρατεί ξεπερνάει την καθαρεύουσα και ρέπει προς τον αρχαϊσμό. Για το λόγο αυτό, μπορούμε να τον εντάξουμε στην ρομαντική αθηναϊκή κίνηση. Ωστόσο, αν εξαιρέσουμε τις επιδράσεις που δέχτηκε από τον Αλέξανδρο Σούτσο, βρίσκουμε εδώ έναν πολύ προσωπικό ποιητή. Πολύ προσωπικό και κάπως απομονωμένο. «Όταν αυτοκτόνησε στα 1873, ο θάνατος του πέρασε σχεδόν απαρατήρητος στο κοινό...»¹¹⁹.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί πως οι εκπρόσωποι του αθηναϊκού ρομαντισμού είχαν ως καθήκον να υμνήσουν τον εθνικό-απελευθερωτικό αγώνα και τους ήρωες του. Την άποψη αυτή διατύπωσε καλύτερα από κάθε άλλον ο Καρασούτσας. Αυτός, ο ξεχασμένος σήμερα ποιητής, αν και τραγούδησε τον έρωτα και αποκάλυψε τον εσωτερικό του κόσμο, δεν ξεχνούσε πως από τα καθήκοντα της νεοελληνικής ποίησης είναι να περιγράψει και να υμνήσει τους μεγάλους αγωνιστές

¹¹⁵ Ιωάννης Καρασούτσας, *Η Λύρα. Συλλογή λυρικών του τινών ποιημάτων*, εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, Ερμούπολη, 1839, σ. β'.

¹¹⁶ στο ίδιο, σ. 4.

¹¹⁷ στο ίδιο, σ. 8.

¹¹⁸ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 302.

¹¹⁹ στο ίδιο, σ. 302.

του 1821, που με τις θυσίες τους ελευθέρωσαν τη σκλαβωμένη Ελλάδα. Συγκεκριμένα, γράφει:

“Οι ποιηταί ως Εστιάδες παρθένοι της Ρώμης φυλάττουσιν
ακοίμητον την ιεράν φλόγα της φιλοπατρίας
παρηγορούσι την Ελλάδα,
διατηρούσι την ελπίδα,
και θνήσουςιν ως εκείνοι,
καταλείποντες την κληρονομίαν εις τους εκγόνους
οι μεν το ξίφος, οι δε την λύραν αυτών»¹²⁰.

Η ποιητική του, όμως παραγωγή δε σταματάει εδώ. Το 1841, επηρεασμένος από όσα συνέβησαν στην Κρήτη, τυπώνει την *Ωδή εις τους επαναστάτας Κρήτας*, ύστερα το *Ελεγείον εις τους ευεργέτας της Ελλάδος Ζωσιμάδας* (1842), τον *Ευαγγελισμόν της Ελλάδος* (1843), *Διάλογον εν Ηλυσίοις περί αυτοχθόνων και ετεροχθόνων* (1844) και τα *Πανελλήνια* (1845).

Ο ποιητικός του πληθωρισμός συνεχίζεται. Στα 1846 τυπώθηκαν οι *Εωθιναί μελωδίαί*. Στη συλλογή αυτή περιέχονται τα καλύτερα του ποιήματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του *Εις εν άστρον*:

“...Αγνή ελευθερία εις τας βουλάς των άρχει ή
ο λαός σου γόνυ προ των τυράννων κλίνει
και θύμα του κρατούντος ο ασθενής υπάρχει;”

Στα 1848 δημοσίευσε το ποίημα του *Παραμοναί της πτώσεως των τυράννων* και το *Μισοτύραννον*. Την περίοδο εκείνη τα επαναστατικά γεγονότα της Γαλλίας, Ιταλίας και Γερμανίας επηρεάζουν τους Έλληνες διανοούμενους. Όπως ο Αλέξανδρος Σούτσος, έτσι και ο Καρασούτσας ενθουσιάστηκε, και με αφορμή τα γεγονότα του 1848, εκφράζει τις δημοκρατικές του ιδέες και ταυτόχρονα εκδηλώνει το μίσος του ενάντια στον Όθωνα»¹²¹:

“Όσον ισχυρότερον μισηθή τις την τυραννίαν,
Τόσον αξιότερος γίνεται της ελευθερίας”¹²².

Επηρεασμένος από τα γεγονότα που συνέβησαν στο Πεδεμόντιο της Ιταλίας, το 1849 δημοσίευσε την *Ωδή εις Κάρολον Αλβέρτον* και το *Ποιητικόν Απάνθισμα*. Ύστερα από δέκα χρόνια, το 1859, την *Απάντησιν προς τον ποιητήν Λαμαρτίνον*, συγγραφέα τουρκικής ιστορίας (1859) και στα 1860 *Πολιτικός και πατριωτικός*

¹²⁰ Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σ. 266.

¹²¹ *στο ίδιο*, σ. 272.

¹²² *στο ίδιο*, σ. 273.

μελέτας. Τα τελευταία του έργα είναι η *Βάρβιτος* (1860) και το επικολυρικό ποίημα *Κλεονίκη*. Παράλληλα, «στο περιοδικό *Χρυσάλλις* εκδίδει τα *Ο θεός και ο θάνατος* (σ.178) και *Αναμνήσεις του ελληνικού αγώνος* (σσ. 356-369)»¹²³.

Επίσης, στην *Χρυσάλλιδα* δημοσιεύεται το 1863 το ποίημα του Καρασούτσα, *Τα θαύματα της επιστήμης*, ένα εκσυγχρονιστικό ποίημα που αναφέρεται στις νέες τεχνολογίες, όπως ο ατμός και ο ηλεκτρισμός:

“.....
Ατμός, Ηλεκτρισμός καλούνται,
Παντού αγγέλοντες ικνούνται
Τα κράτη και τας εντολάς τους”¹²⁴.

Τέλος, από έναν ρομαντικό ποιητή, όπως ο Καρασούτσας δεν θα μπορούσε να λείπει το πατριωτικό στοιχείο από τα ποιήματα του, καθώς και η εμμονή με την αρχαιότητα. Χαρακτηριστικό είναι, λοιπόν, το ποίημα του *Το Ξίφος*, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Χρυσάλλις* το 1866:

“Το ξίφος τούτο έχω
Μ’ αυτό πατρίδας έσφαξα εχθρούς
Και εις τον θανμαστόν διέλεμψεν αγώνα....

-
.....
εις τα’ όμμα μου, εις τα στήθη μου
Αρχαίου ενθουσιασμού σπινθήρας αναφλέγει
Ειν’ η κλαγγή του εύγλωττος
Και εις ημέρας μαρασμού
Τιμήν και δόξαν λέγει!”¹²⁵.

δ) Δημοσθένης Βαλαβάνης:

Ο τελευταίος εκπρόσωπος της Αθηναϊκής σχολής, ο Δ. Βαλαβάνης, γεννήθηκε το 1824 στην Καρύταινα της Πελοποννήσου. Στη συνέχεια, «πήγε στην Αθήνα να σπουδάσει ιατρική, αλλά δεν είχε τα μέσα. Η ζωή του ήτανε βασανισμένη»¹²⁶. Πέθανε φθισικός και σε πολύ μικρή ηλικία (30 χρονών) γι’ αυτό και η ποιητική παραγωγή που άφησε ήταν περιορισμένη.

¹²³ Μάρθα Καρποζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991, σ.161.

¹²⁴ *Χρυσάλλις*, 15 Μαΐου 1863, φ. 10, τ. Α΄, έτος Α΄, σ. 315.

¹²⁵ *στο ίδιο*, 15 Μαΐου 1866, φ. 81, τ. Δ΄, έτος Δ΄, σ. 214.

¹²⁶ Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σ. 270.

Ο Βαλαβάνης ήτανε λυρικός ποιητής και έγραψε μερικά ποιήματα στην καθαρεύουσα και μερικά σε τέλεια δημοτική. Χαρακτηριστικό του ποίημα γραμμένο στη δημοτική είναι *Το Όνειρο μου*. Το ποίημα αυτό επικεντρώνεται στον έρωτα και τον υμνεί. Γενικότερα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε την τάση των ρομαντικών για φυγή από την πραγματικότητα και την στροφή προς τον εξιδανικευμένο κόσμο της αρχαιότητας, του έρωτα, της φύσης κ.ο.κ. Αυτή η φυγή από την πραγματικότητα και η αποσιώπηση- κάποιες φορές- των προβλημάτων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, οδήγησε στην σταδιακή παρακμή του ρομαντικού κινήματος.

Συμπερασματικά, μετά το θάνατο των δύο τελευταίων ρομαντικών ποιητών, «ο ρομαντισμός στερημένος τώρα πια από τις έγκυρες φωνές του, χάνει τη δικαίωση του, χάνει και το μέτρο και βαδίζει προς την κάμψη και την παρακμή. Το ατημέλητο ύφος και η υπερβολή χαρακτηρίζουν την ύστερη αυτή φάση»¹²⁷. Την κάμψη και την παρακμή του ελληνικού ρομαντισμού θα παρακολουθήσουμε αναλυτικότερα στο τρίτο κεφάλαιο.

ΙΙ) ΠΟΙΗΤΙΚΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ:

Οι ποιητικοί διαγωνισμοί ήταν ένας θεσμός που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην πνευματική- και όχι μόνο- εξέλιξη του τόπου και στην τόνωση της εθνικής του ιδεολογίας. Από το 1851 ως το 1877, στην πνευματική ζωή της Αθήνας κυριαρχούσαν οι ποιητικοί διαγωνισμοί, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε σημαντικό θεσμό, κάτι που αποδεικνύει την εξέχουσα θέση που κατείχε η ποίηση στην κοινωνία. Οι διαγωνισμοί αυτοί διακρίνονται στον Ράλλειο (1851-1860) και στον Βουτσιναίο διαγωνισμό (1862-1877). Προτού περάσουμε σε εκτενέστερη προσέγγιση των ποιητικών διαγωνισμών, θα παραθέσουμε κάποια εισαγωγικά στοιχεία για το αθηναϊκό πανεπιστήμιο, τους κριτές και τους κρινόμενους, το ακροατήριο, τους χορηγούς, τους εισηγητές, τα ποιήματα και τους ποιητές των διαγωνισμών αυτών.

Οι ποιητικοί διαγωνισμοί τελούνταν στην κατάμεστη Αίθουσα Τελετών του αθηναϊκού πανεπιστημίου. Το Οθώνειο- αργότερα Εθνικό και Καποδιστριακό- Πανεπιστήμιο δημιουργήθηκε στις 3 Μαΐου 1837 στο σπίτι του Στέφανου Κλεάνθη, κάτω από την Ακρόπολη και η ίδρυση του έχει ιδεολογικό- πολιτικά ελατήρια. Όπως αποτυπώθηκε στις στήλες του ημερήσιου και περιοδικού Τύπου «η ίδρυση και η

¹²⁷ Λίνος Πολίτης, *ό.π.*, σ. 177.

λειτουργία του βρέθηκαν από νωρίς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης»¹²⁸.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ευστάθιος Σίμος (πολιτικός του 19^{ου} αιώνα) το 1844: «Αί! Κύριοι μην απατηθήτε! Αναβήτε εις το ύψος της ιδέας της όλως εξαιρετικής θέσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου, αυτού του προϊόντος των ευχών, των ελπίδων των προσφορών, των υποστηρίξεων όλων των Ελλήνων. Αυτού του κέντρου της ενώσεως της Ελλάδας αφ' ενός με τον κόσμο τον οποίο εφώτισε, και από τον οποίο της ανταποδίδονται τα φώτα, αφ' ετέρου με τον κόσμο τον οποίο είναι προωρισμένη να φωτίση. Ναι, Κύριοι! Το Πανεπιστήμιον τούτο δεν είναι Πανεπιστήμιο των Αθηνών, δεν είναι Πανεπιστήμιον της Αττικής, δεν είναι Πανεπιστήμιον του Ελληνικού κράτους, είναι Πανεπιστήμιον όλου του Ελληνικού κόσμου»¹²⁹. Έτσι, η μετεπαναστατική Αθήνα, μια ιδεολογική πόλη και πρωτεύουσα της Ελλάδος, απέκτησε το Πανεπιστήμιο που της άρμοζε.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι «το αθηναϊκό Πανεπιστήμιο ήταν ένα εργαστήριο παραγωγής ιδεολογίας, και συνάμα ένα ίδρυμα συγκεντρωτικό, με πολλαπλές, παράλληλες ή υπερτροφικές λειτουργίες, που χρειαζόταν να παίζει πρωτεύοντα ρόλο οργανώνοντας, ελέγχοντας, συντονίζοντας ή εξισορροπώντας τα διάφορα επίπεδα (πολιτισμικό, πολιτικοϊδεολογικό, κοινωνικό κ.τ.λ.) της νεοελληνικής ζωής»¹³⁰.

Αφενός, υπήρχαν οι πανεπιστημιακοί κριτές, 30 στο σύνολο τους, από τους οποίους οι 11 εισηγητές πιστοί στις αρχές του Αριστοτέλη, του Οράτιου, του Λογγίνου και του Boileau, έτοιμοι να επιβάλουν την ηρεμία και την τάξη, την αρχαϊζουσα γλώσσα και τον κλασικισμό. Εγκολπωμένοι στις παρωχημένες ιδέες τους διόρθωναν τα ποιήματα των υποβαλλόμενων ποιητών όπως και τα ανορθόγραφα γραπτά των φοιτητών τους, με τη γραμματική και το συντακτικό.

Αφετέρου, υπήρχαν οι δεκάδες νεαροί υποψήφιοι του διαγωνισμού, συνήθως φοιτητές «ανεμίζοντας προκλητικά τη σημαία του βυρωνισμού»¹³¹. Σύμφωνα με τον Στέφανο Κουμανούδη (εισηγητής στο Ράλλειο διαγωνισμό του 1857), «τα έργα των ποιητών αυτών έχουσιν υποθέσεις ηθικώς μεμπτάς, αδελφών έρωτας»¹³².

¹²⁸ Βαγγέλης Δ. Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα 2006, σ.10.

¹²⁹ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α', Αθήνα 1973, σ.109.

¹³⁰ Μουλλάς Παναγιώτης, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 289.

¹³¹ στο ίδιο, σ. 286.

¹³² «Εκθεσις του ποιητικού διαγωνισμού του έτους 1857», Αθήνα 1857, σσ. 7-9 στο Μουλλάς Παναγιώτης, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 286.

Την ίδια άποψη ενστερνίζεται και ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, όντας εισηγητής στον Ράλλειο διαγωνισμό του 1860, υποστηρίζει ότι «από τινος χρόνου οι πλείστοι των ποιητών αυτών ήρωες, αφ' ου κατά το μάλλον ή το ήττον πολεμούσιν υπέρ της πατρίδος, δέχονται την ερωμένην των, ερχομένην υπό ανδρικό ένδυμα να συμπολεμήσει μετ' αυτών, έπειτα γίνονται μοναχοί, έπειτα εξομολογούνται, έπειτα αναγνωρίζονται αδελφοί των ερωμένων των και υιοί των εξομολογητών των, και έπειτα αποθνήσκουσιν». Και παρακάτω σημειώνει: «Παρά τοις νέοις ημών ποιηταίς μεγίστη γίνεται χρήσις και κατάχρησις των παθών και των συμφορών, αισθηματικής κληρονομιάς νομίζομεν, του *Οδοιπόρου*, θετού υιού του Βύρωνος»¹³³.

Εν κατακλείδι, παρατηρούμε, κατά κάποιο τρόπο μια αντιπαράθεση ανάμεσα στους κλασικιστές κριτές και στους νεαρούς ρομαντικούς ποιητές, γεγονός που υποδηλώνει ένα επιθετικό κλίμα στο εσωτερικό του διαγωνισμού. Ωστόσο, εκτός από το χάσμα που επικρατεί ανάμεσα στους κριτές και στους κρινόμενους, σύγκρουση εμφανίζεται και στο εσωτερικό των κριτών. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στους “κοραϊστές” (“οι περί τον Ασώπιον”, όπως επεσήμανε ο Βερναρδάκης) και σ’ αυτά που υποστήριζαν οι Ραγκαβής-Παπαρρηγόπουλος, οι οποίοι διακήρυτταν «το ρομαντικό όραμα της ελληνικής συνέχειας και της αποκατάστασης του Βυζαντίου»¹³⁴.

Με βάση αυτό το κλίμα, πολλοί πρυτάνεις και εισηγητές ανησυχούσαν και προειδοποιούσαν, κατά καιρούς, ότι αν δεν σταματήσουν οι διαμάχες, οι διαγωνισμοί θα τερματιστούν. Αντιθέτως, ο θεσμός των ποιητικών διαγωνισμών κάθε άλλο παρά τερματίστηκε για το λόγο ότι αποτελούσε μια “λυρική” απάντηση στα προβλήματα της εποχής.

Επίσης, δεν πρέπει να παραλείψουμε και τους χορηγούς, που χρηματοδοτούσαν τη διαδικασία των ποιητικών διαγωνισμών. Η θέση των χορηγών στους ποιητικούς διαγωνισμούς ήταν καθοριστική. Ήταν αυτοί που τους χρηματοδοτούσαν για να συνεχίσουν να υφίστανται. Αυτοί, επίσης, καθόριζαν και τους όρους των διαγωνισμών (βλ. παρακάτω τους όρους του Αμβρόσιου Ράλλη).

Εκτός, από τους χορηγούς, υπήρχαν και οι εισηγητές των ποιητικών διαγωνισμών, οι οποίοι ήτανε λόγιοι και συνήθως καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάμεσα στους εισηγητές που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στους ποιητικούς διαγωνισμούς συγκαταλέγεται ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1851, 1853, 1854,

¹³³ Μουλλάς Παναγιώτης, «Η αθηναϊκή πανεπιστημιακή κριτική και ο Ροϊδης», ανάπτυπο από τον τόμο *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1981, σ.60.

¹³⁴ Μουλλάς Παναγιώτης, «Πανεπιστήμιο Αθηνών: ποιητικοί διαγωνισμοί και ιδεολογία (1851-1877)» στο *Ιστορικά. Μια περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1990, σ. 211.

1860, 1874), ο οποίος, όμως ήταν εισηγητής και στο Ράλλειο και στο Βουτσιναίο διαγωνισμό, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να ζήσει και την ακμή, αλλά και την παρακμή των ποιητικών διαγωνισμών.

Άλλοι εισηγητές των διαγωνισμών είναι οι εξής: Φίλιππος Ιωάννου (1852, 1855), Ευθύμιος Καστόρχης (1856), Στέφανος Κουμανούδης (1857, 1866), Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1858, 1859), Δημήτριος Βερναρδάκης (1863), Αθανάσιος Ρουσόπουλος (1865, 1869), Δημήτριος Σεμιτέλος (1867), Θεόδωρος Αφεντούλης (1868, 1872, 1875, 1877), Θεόδωρος Ορφανίδης (1870, 1876) και Γεώργιος Μιστριώτης (1871, 1873).

Τέλος, όσον αφορά τους ποιητές που έλαβαν μέρος στους ποιητικούς διαγωνισμούς, θα λέγαμε ότι οι περισσότεροι μιμούνταν τους αρχαίους ποιητές (Όμηρο, Οράτιο, Πίνδαρο, Πλούταρχο, Hugo, Lamartine κ.ο.κ.). Παράλληλα, παρατηρούμε πως δεν υπήρχε ποικιλία ποιητών που συμμετείχαν στους διαγωνισμούς. Ήταν, κατά κύριο λόγο οι ίδιοι- με ελάχιστες παραλλαγές (Ζαλοκώστας, Καρασούτσας, Ορφανίδης, Βερναρδάκης, Δ. Παπαρρηγόπουλος κ.α.).

Τα έργα που παρουσιάστηκαν στους διαγωνισμούς ήταν συνολικά 450. Όσον αφορά το είδος των ποιημάτων αυτών, θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε σε τρεις κατηγορίες: 1) (επικο) λυρικά, 2) κωμωδίες, 3) τραγωδίες και αναφέρονται συνήθως σε ιστορικά θέματα, που αντλούν, κυρίως το περιεχόμενο τους από την αρχαιότητα, το Βυζάντιο και την Ελληνική επανάσταση (τρίσημο σχήμα που υποδηλώνει την συνέχεια του Ελληνισμού).

α) Ράλλειος ποιητικός διαγωνισμός (1851-1860):

Με ένα γράμμα του προς το «Βασιλικόν Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της δημοσίου εκπαιδεύσεως» σταλμένο στις 10/22 Αυγούστου 1850, ο Αμβρόσιος Σ. Ράλλης, πλούσιος έμπορος της Τεργέστης, προτείνει και ταυτόχρονα ρυθμίζει τη λειτουργία των αθηναϊκών διαγωνισμών «εις καλλιέργειαν της ηθικής και κομψής ποιήσεως και της προς ταύτην αναλόγου νεοελληνικής γλώσσας»¹³⁵. Με αυτόν τον τρόπο, «ο Αμβρόσιος Ράλλης έγινε ιδρυτής και χορηγός των ποιητικών διαγωνισμών στην καινούργια Ελλάδα»¹³⁶.

¹³⁵ Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και Ιδεολογία. Οι Αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)» στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές*, τ. Β', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ), Γενική Γραμματεία της Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1989, σ. 593.

¹³⁶ Κ. Θ. Δημαράς, «Η "Πράξη" του 1850» στο *Ιστορικά. Μια περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, Ιούνιος- Δεκέμβριος 1990, σ. 220.

Σύμφωνα με τον Π. Μουλλά, «αρχαϊστής, ο Αμβρόσιος Ράλλης επηρεάζει αποφασιστικά τις γλωσσικές επιλογές της δεκαετίας του 1850»¹³⁷. Σε γράμμα του προς τον πρύτανη Σπ. Πήλικα (Τεργέστη, 5/17 Ιουνίου 1852) ορίζεται ως η μόνη γλώσσα των διαγωνισμών η αρχαϊζουσα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Τερτσέτης το 1858:

“Ποιος ημπορεί να φανταστεί ποτέ του
πως η επιτροπή θε να βραβεύσει
ποίημα στη γλώσσαν του λαού γραμμένο;”¹³⁸.

Εύλογη είναι και η περιγραφή του Eugene Yemeniz¹³⁹, το 1860, για τον Ράλλειο διαγωνισμό:

«Μια μεγάλη πανεπιστημιακή τελετή, η οποία γιορτάζεται από τους Αθηναίους, δίνει κάθε χρόνο στους ταξιδιώτες που διατρέχουν την Ελλάδα την ευκαιρία να διαπιστώσουν τον εντελώς εθνικό χαρακτήρα της νέας ελληνικής ποίησης. Κάθε χρόνο το αθηναϊκό Πανεπιστήμιο προκηρύσσει έναν ποιητικό διαγωνισμό και χορηγεί ένα χρηματικό βραβείο, αθλοθετημένο από τον εύπορο πατριώτη Αμβρόσιο Ράλλη, στον ποιητή εκείνον του οποίου το έργο κρίνεται ως το αξιολογότερο κατά την έμπνευση και το καταλληλότερο για να επαναφέρει τη γλώσσα στην αρχική της καθαρότητα. Η καθορισμένη για την επίσημη τελετή μέρα είναι η 25 Μαρτίου, επέτειος της ανακήρυξης της ελληνικής ανεξαρτησίας. Τη μέρα αυτή, όλη η Αθήνα βρίσκεται στο πόδι. Όλες οι κοινωνικές τάξεις δείχνουν τον ίδιο ζήλο. Τα καφενεία και οι αγορές ερημώνουν. Οι πλατείες είναι κατάμεστες από κόσμο που χειρονομεί, φωνάζει και συζητά με την έξαψη που είναι φυσική σ’ αυτόν τον λαό.

Μετά την ανάγνωση μιας έκθεσης σχετικής με τα διάφορα έργα που έχουν υποβληθεί στο διαγωνισμό, ο πρόεδρος ανακηρύσσει τον νικητή, τον συγχαίρει εξ’ ονόματος του έθνους, απαγγέλλει δυνατά τους στίχους του και θέτει στο μέτωπο του ένα στεφάνι δάφνης. Στο τέλος της τελετής, ο δαφνοστεφανωμένος ποιητής γίνεται δεκτός από το πλήθος με ζητωκραυγές και οδηγείται στο σπίτι του σχεδόν με θριαμβευτική πομπή. Είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς τις διαμάχες και τις θύελλες

¹³⁷ Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και Ιδεολογία...», ό.π., σ. 594.

¹³⁸ Ντίνος Κονόμος, «Μια ανέκδοτη κωμωδία του Γ. Τερτσέτη», *Ελληνική Δημιουργία*, τ.6, 1950, σ. 580 και Τερτσέτης, *Απαντα*, αναστύλωσε ο Γ. Βαλέτας, τ. Α΄, Αθήνα 1954, σ. 144 στο Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 281.

¹³⁹ Γάλλος συγγραφέας, που έγραψε το “Voyage dans le Royance de Grece” (1854) και το “La Grece moderne. Heros et poetes” (1862).

που, ως την τελευταία στιγμή, συνταράζουν τη μεγάλη αυτή λογοτεχνική εκδήλωση»¹⁴⁰.

Το διόλου ευκαταφρόνητο βραβείο των 1000 δραχμών που δινόταν στο νικητή, δεν θεωρείτο απλά ως χρηματικό έπαθλο, αλλά για τους Έλληνες του 19ου αιώνα είχε βαθύτερη σημασία. Ήταν ένα σύμβολο, μια ζωντανή αναφορά στην αρχαιότητα. Το ίδιο συμβόλιζε και το στεφάνι της δάφνης, όπως και η θρησκευτική πομπή. Ταυτόχρονα, η επιλογή της 25^{ης} Μαρτίου ως ημέρα τελετής του διαγωνισμού συνετέλεσε ώστε να φαίνεται η επανασύνδεση του κομμένου νήματος (αρχαιότητας-Νεότερων χρόνων) μετά από τόσους αιώνες»¹⁴¹.

Όπως κατανοούμε εκείνη τη χρονική περίοδο, ο ελληνισμός είχε ανάγκη να πιστέψει στην αναγέννηση του. Τον πρώτο χρόνο του ποιητικού διαγωνισμού (1851), η κριτική επιτροπή με εισηγητή τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή βράβευσε τον Γ. Ζαλοκώστα με το ποίημα του *Μεσολόγγιον*. Βέβαια, δεν πρέπει να παραλείψουμε ότι η κριτική επιτροπή μπορεί να μην βράβευε ποιήματα γραμμένα στη δημοτική, ταυτόχρονα όμως ήταν αντίθετη με οιασδήποτε μορφής “ρομαντικής ακράτειας”¹⁴². Η αντιρομαντική στάση των κριτών υποδήλωνε ότι είχε φτάσει πλέον ο καιρός «η ποίηση να απλώσει τις ρίζες της μέσα στην πραγματικότητα»¹⁴³.

Όσον αφορά την εργογραφία του Ράλλειου ποιητικού διαγωνισμού αξίζει να σημειωθεί ότι τα έργα *Θερμοπύλαι* (Ράλλειος ποιητικός διαγωνισμός, 1852), *Πάτροκλος* (1854), *Οι γάμοι Πηλέως και Θέτιδος* (1857) έχουν ως θεματική την αναδρομή στην αρχαιότητα. Για το Βυζάντιο γράφηκε το έργο, *Ελλάς και Ορθοδοξία* (Στέφανος Μελισσηνός, Ράλλειος ποιητικός διαγωνισμός, 1857) και *Το όνειρον, ήτοι η σκιά του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου* (1860). Τέλος, για την Ελληνική Επανάσταση του 1821 συναντούμε πληθώρα έργων: *Μεσολόγγιον* του Γ. Ζαλοκώστα (1851), *Ύμνος τη ελευθερωθείση Ελλάδα* (1852), *Αρματωλοί και Κλέπται* (εθνικό ποίημα, 1853), *Σουλίου πτώσις* (1855), *Χίος δούλη* (Ορφανίδης, 1857), *Μαρία Δοξαπατρή* (Δημήτριος Βερναρδάκης, 1857) και *Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ή Ο ελληνικός αγών του 1821* (1860)¹⁴⁴. Κυριαρχούν, όπως παρατηρούμε, τα έργα που είναι γραμμένα για την Ελληνική επανάσταση του 1821 ώστε να τονωθεί η εθνική συνείδηση των Ελλήνων, καθώς μέσα από μια σειρά ηρωικών κατορθωμάτων να

¹⁴⁰ E. Yemeniz, “De la renaissance litteraire en Grece. Les poetes Zalokostas et Orphanidis”, *Revue des Deux Mondes*, τ. 27, 1 Μαΐου 1860, σ. 214 [= *La Grece moderne. Heros et poetes*], Παρίσι 1862, σσ. 215-216 στο Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 283.

¹⁴¹ Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και ιδεολογία...», ό.π., σ. 597.

¹⁴² Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.340.

¹⁴³ στο ίδιο, σ. 340.

¹⁴⁴ «Ο ποιητικός διαγωνισμός του 1860 έτους» στο *Πανδώρα*, 15 Απριλίου 1860, τ. ΙΑ΄, φ. 242, σ. 27.

αισθανθούν εθνικά υπερήφανοι. Επίσης, χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματα που υποβλήθηκαν στον ποιητικό διαγωνισμό του 1852, όπως *Η Γρηγοριάς* (εθνικό ποίημα, που υμνεί τον ελληνικό αγώνα και ως πρωτεύον πρόσωπο παρουσιάζει τον Πατριάρχη Γρηγόριο)¹⁴⁵, *Η Ευφροσύνη*, κινητήρια δύναμη της οποίας είναι ο έρωτας και η θρησκεία και *Το Στόμιον της Πρεβέζης*, όπου γίνεται αναφορά στην «ατρόμητον των Ελλήνων ναυτών ανδρείαν»¹⁴⁶.

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι στο Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό, παρόλο που η απαγόρευση της δημοτικής γλώσσας ήταν ρητή, κάποιοι ποιητές συνέχιζαν να γράφουν στη “λαϊκή”. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα *Κορίννα και Πίνδαρος* (1853), *Ο Φώτος και η Φρόσω* (1854) του Ζαλοκώστα, *Όρεων άνθη* (1855) και *Οι γάμοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου* (Γ. Τερτσέτης, 1856).

β) Βουτσινάιος ποιητικός διαγωνισμός (1862-1877):

Το 1861, ο Ράλλης παραιτήθηκε από τη χορηγία και αντικαταστάθηκε αμέσως από έναν άλλο πλούσιο της Οδησσού, τον Ιωάννη Βουτσινά. Ωστόσο, στο νέο διαγωνισμό παρατηρείται μια καινοτομία: Η απαγόρευση για τη δημοτική γλώσσα παύει να ισχύει.

Στο λόγο που εκφώνησε στον ποιητικό διαγωνισμό της 25^{ης} Μαρτίου 1863 ο εισηγητής Δημήτριος Βερναρδάκης αναφέρει χαρακτηριστικά: «...Και οι μεν μετά θάρρους και μετ’ ελπίδων ενατενίζοντες εις το μέλλον, παρίστασθε χαίροντες εις την πνευματικήν ταύτην της νέας Ελλάδος σταδιοδρομίαν, εξ’ ης απεκδέχεστε τους αριστείς, τους μέλλοντας να επιθέσωσιν εις το λαμπρόν πολιτικόν οικοδόμημα του μέλλοντος κορωνίδα καλλίστην απασών και ελληνικοτάτην, την από εθνικής ποιήσεως. Ει δε τις απρόθυμος και δύσελπις, αποιωνιζόμενος τα λοιπά, και παρηγορίαν διψών και παραμυθίαν, προστρέχει εις το τελευταίον τούτο άσυλον των ελπίδων του, εις την πνευματικήν ταύτην εστίαν του ελληνικού γένους, και βλέπων την φιλόμουσον της πατρίδος νεότητα μετ’ ευγενούς αμίλλης συνδαυλίζουσαν το ιερόν και πατροπαράδοτον της ποιήσεως πυρ, θερμαίνεται την έρημον του, από των ελπίδων θάλπους, καρδίαν και παρηγορείται και προσδοκά, είπως ποτέ και αναδοθήσεται εντεύθεν σωτήριος τις στήλη φωτός, ως η του Μωϋσέως εκείνη, καθοδηγούσα, αυτή καν, εις ένδοξον και αισιότερον μέλλον»¹⁴⁷.

¹⁴⁵ *Πανδώρα*, Απρίλιος 1852, φ. Ν’, τ. Γ’, σ. 47.

¹⁴⁶ *Πανδώρα*, Απρίλιος 1852, φ. Ν’, τ. Γ’, σ. 50.

¹⁴⁷ *Έκθεσις του Βουτσιναίου ποιητικού αγώνος του έτους 1863*, Αθήνα 1863, σ.3 στο Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 283.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στους ποιητές της αρχαιότητας Πίνδαρο και Όμηρο, όπως και σε άλλους ποιητές της αρχαιότητας. Τους επαινεί λέγοντας πως «άνευ τούτων η Ελλάς, όνομα γυμνόν γοητείας, και λέξις χαλκόηχος, ήθελε ποτε εμπνεύση εις την Ευρώπην του αιώνος τούτου, τον βραχύν μεν, αλλ' έξαλλον εκείνον υπέρ των αγωνιζομένων Ελλήνων ενθουσιασμόν...»¹⁴⁸. Τους μεγάλους αυτούς αρχαίους ποιητές μιμήθηκαν οι νέοι γράφοντας την ηρωική ποίηση της νέας Ελλάδος, με αναφορές στον Μάρκο Μπότσαρη, τον Αθανάσιο Διάκο, τον Καραϊσκάκη, τον Κολοκοτρώνη, τον Μιαούλη, τον Κανάρη κ.ο.κ.

Τέλος, ως επισημάνουμε την εισήγηση του Θεόδωρου Αφεντούλη στον ποιητικό διαγωνισμό του 1872, που έρχεται ως απάντηση στη μομφή του Fallmerayer, ο οποίος αναιρεί την καταγωγή των Νεοελλήνων από τους αρχαίους: «Εξ' ότου συνέστημεν εις κράτος αυτόνομον, δεν έλειψαν οι καταμεμóφμενοι ημών ότι δεν είμεθα απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων [...] Της μομφής ταύτης μίαν έτι αναίρεσιν παρέχει και ο σήμερον τελούμενος ποιητικός διαγωνισμός»¹⁴⁹. Η απάντηση αυτή δηλώνει κατά μίαν έννοια, τη συνέχεια του ελληνικού κράτους.

Τα έργα που υποβλήθηκαν στον Βουτσιναίο διαγωνισμό χωριζόταν, όπως προαναφέρθηκε με βάση τη θεματική τους. Συγκεκριμένα, αναφορά στην αρχαιότητα παρατηρούμε στα έργα *Σωκράτης και Αριστοφάνης* (του Αλ. Βυζαντίου, 1862), *Φειδίας και Περικλής* (1863), *Φίλιππος και Μακεδών* (του Α. Αντωνιάδη, 1865), *Κλεονίκη* (επικολυρικό ποίημα σε τρεις πράξεις, γραμμένο από τον Ιωάννη Καρασούτσα, 1867) και *Θησεύς* (επικό ποίημα του Αριστομένη Προβελέγγιου. Το ποίημα αυτό βραβεύτηκε στον ποιητικό διαγωνισμό του 1870).

Ενώ στον Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό, υπήρχε μόνο ένα έργο γραμμένο για το Βυζάντιο, στον Βουτσιναίο τα έργα αυτά αυξάνονται: *Νέρων* (Αμπελάς, 1870), *Νικηφόρος Φωκάς* (1872) και *Θεοδώρα Κομνηνή* (1873). Το σχήμα του Παπαρρηγόπουλου είχε πλέον κατοχυρωθεί.

Σχετικά με το θέμα της Ελληνικής Επανάστασης τα έργα που το διαπραγματεύονται είναι τα: *Αι ηρωίδες του Ζαλόγκου* (επικολυρικό ποίημα, που αναφερόταν στη θυσία των Σουλιωτών γυναικών, Άννινος, 1867), *Έλλην γενίτσαρος* (τραγωδία σε τέσσερις πράξεις, γραμμένη σε δημοτική γλώσσα από τον Α. Αντωνιάδη), *Η 25^η Μαρτίου* (του

¹⁴⁸ *Έκθεσις του Βουτσιναιίου ποιητικού αγώνος του έτους 1863*, σ. 4. στο Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 283.

¹⁴⁹ Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες...*, ό.π., σ. 288.

Δ. Κορομηλά, 1871), *Ο Κατσαντώνης* (έργο του Α. Αντωνιάδη, 1871) και *Μεσολογγιάς* (Α. Αντωνιάδης, 1874).

Άλλα ποιήματα που αξίζει να αναφερθούν είναι *Η καταστροφή των Ψαρών* (1875) και *Η Μάννα του Γενίτσαρου* (1877) του Α. Αντωνιάδη.

Την ίδια περίοδο, ο Ραγκαβής έγραψε το *Histoire litteraire de la Grece moderne* (Παρίσι, 1877), όπου ασκεί σκληρή κριτική στους ποιητικούς διαγωνισμούς του Πανεπιστημίου Αθηνών. Παράλληλα, το 1877 αποτελεί περίοδο λήξης των ποιητικών διαγωνισμών και στο προσκήνιο εμφανίζεται η γενιά του 1880 (με εκπρόσωπο τον Παλαμά) και νέοι φιλολογικοί σύλλογοι δημιουργούνται («Βύρων», «Παρνασσός», «Παρθενών» κ.ο.κ.).

γ) Η Λήξη των ποιητικών διαγωνισμών:

Όσο περνούν τα χρόνια, αφενός, ο ρομαντισμός χάνει έδαφος, αφετέρου, εμφανίζονται νέοι ποιητές που έχουν άλλους ιδεολογικούς προσανατολισμούς στην τέχνη και τα γράμματα. Έτσι, γύρω στα 1870 ο ρομαντισμός αρχίζει να υποχωρεί σταδιακά και αρχίζει να κερδίζει έδαφος ο ορθολογισμός και οι θετικές επιστήμες.

Αξιοσημείωτο είναι το παράδειγμα ότι στον ποιητικό διαγωνισμό του 1873, ο Γρ. Καμπούρογλου βραβεύτηκε για το έργο του *Η φωνή της καρδιάς μου*. Σε γενικές γραμμές, όλα τα ποιήματα του Καμπούρογλου ήταν γραμμένα στη δημοτική και στο περιεχόμενο τους ήταν αντιρομαντικά. Μάλιστα, ήταν από τους πρώτους που έστρεψαν τα πυρά τους ενάντια στο ρομαντισμό.

Καθώς ο Βουτσινάιος διαγωνισμός διαδέχεται τον Ράλλειο, έτσι και η δημοτική γλώσσα την καθαρεύουσα. Ακόμα και ο ίδιος ο θεσμός των ποιητικών διαγωνισμών δέχεται κριτική. Χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος της κριτικής είναι ο Ροΐδης, ο οποίος με το έργο του *Πάπισσα Ιωάννα* (1866) στηλιτεύει το ρομαντικό- ιστορικό μυθιστόρημα. Εξάλλου, ο Ροΐδης είναι γνωστός για τη σάτιρα του. Παράλληλα, με το έργο του τα *Είδωλα* υπερασπίζεται την απλοποίηση της καθαρεύουσας, ώστε να φθάσει τη δημοτική.

Επίσης, ο Ροΐδης είναι γνωστός και για τη διαμάχη του με τον Άγγελο Βλάχο το 1877. Το 1877, στον ποιητικό σύλλογο *Παρνασσός*, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, που ήταν εισηγητής στον διαγωνισμό, στην ομιλία του *Περί Συγχρόνου Ελληνικής Ποίσεως* απέρριψε την ποιητική αξία όχι μόνο των υποβληθέντων στον διαγωνισμό έργων, αλλά και εν γένει της ελληνικής ποιητικής παραγωγής της εποχής. Τη χαμηλή ποιότητα της ποίησης την απέδιδε στην απουσία της κατάλληλης “περιρρέουσας

ατμόσφαιρας”. Οι απόψεις του απηχούν τη διδασκαλία του Hippolyte Taine, σύμφωνα με τον οποίο η τέχνη εξαρτάται απόλυτα από το περιβάλλον και τις συνθήκες στις οποίες γεννάται.

Ένα μήνα μετά απάντησε στην ομιλία του Ροΐδη ο Άγγελος Βλάχος με την πραγματεία του *Περί νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, στην οποία αντέκρουσε τις απόψεις για την δημιουργία του ποιητή υπό την επίδραση του κοινωνικού και πνευματικού περιβάλλοντος, υποστηρίζοντας ότι οι ποιητές γεννιούνται με ταλέντο και ότι το έργο τους είναι αποτέλεσμα ποιητικής ευφυΐας.

Σύμφωνα με το Δημήτρη Δημηρούλη, «η διαμάχη ανάμεσα στον Εμμανουήλ Ροΐδη και στον Άγγελο Βλάχο, με αντικείμενο την (ελληνική) ποίηση και κριτική, έχει καταχωρηθεί ως σημαντικό γεγονός του φθίνοντος 19^{ου} αιώνα. Με την απήχηση της επηρέασε πολύτροπα τον πνευματικό χώρο και συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση πρόσφορου κλίματος για τις αναζητήσεις της γενιάς του 1880...»¹⁵⁰.

Συνεχίζοντας για το δημοτικό τραγούδι, ο Κ. Θ. Δημαράς υποστηρίζει ότι «η αναγνώριση του δημοτικού τραγουδιού, από την άποψη της ιστορικής ενότητας της φυλής μας, έχει φυσική συνέπεια και την κάποια αναγνώριση της γλώσσας του· η συχνή κακομεταχείριση της καθαρεύουσας από πλήθος ανίδεους στιχοπλόκους προκαλεί αρχαϊστικής λεξιθηρίας, σημάδι ρωμαντικής ποίησης. Ο εισηγητής του 1865 (Α.Σ. Ρουσόπουλος) παραπονιέται ότι “η αρχαιοτροπία εν ταις λέξεσι κατήντησε νόσημα επιδημικόν παρ’ ημίν”»¹⁵¹.

Ταυτόχρονα, στον ποιητικό διαγωνισμό του 1868, ο Θεόδωρος Αφεντούλης, ως κριτής, έγραφε σε μια εισήγηση του: «Ίνα αποφύγη τον σάρακα τούτον της φαντασίας των νέων μας ποιητών, αυτήν την νοσώδη ευαισθησίαν, αυτήν την θηλυπρέπεια του αισθήματος, αυτόν τον σπληνισμόν τον ποιητικόν, συμβουλευόμεν εις τον ποιητήν, ως ιατροί, να επιρρώση σώμα και ψυχήν, ήτοι άσκησιν σωματικήν, μακρούς περιπάτους επί των ορέων, ψυχρολουσίαν εις τα ατέρμονα ύδατα χειμάρρων χιονοστροφών, σπουδήν των μεγάλων της αρχαιότητος ποιητών, του Ομήρου, του Πινδάρου, του Σοφοκλέους- και μελέτην της ιστορίας, ίνα ίδη και μάθη τον προορισμό του ανθρώπου και τότε η ψυχή του... θα λάβη την στερρεότητα εκείνην, ήτις ανταποδίδει απηχήσεις σφοδράς και γενναίας, ουχί τας ωσει λέβητος

¹⁵⁰ Δημήτρης Δημηρούλης, *Εμμανουήλ Ροΐδης-Άγγελος Βλάχος. Η διαμάχη για την ποίηση. Τα κείμενα και οι αντιδράσεις*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2011, σ. 13.

¹⁵¹ Κ. Θ. Δημαρά, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 340.

διερρωγότης, και ήτις είναι αναγκαίο προσόν και πολίτου μεν σώφρονος, αλλά δη ποιητού»¹⁵².

Η κρίση του Αφεντούλη για τους “πεισιθάνατους” ποιητές ήταν καταπέλτης ενάντια «σ’ αυτούς που υμνούσαν την απαισιοδοξία, τη θλίψη, την απομόνωση από την κοινωνική ζωή και έμμεσα προπαγάνδιζαν την αυτοκτονία σαν λύτρωση»¹⁵³.

Τελικά, μπορούμε να συμπεραίνουμε πως ο Ράλλειος και ο Βουτσιναίος ποιητικός διαγωνισμός θεωρήθηκαν καινοτόμοι και ήταν αναγκαίοι για τα νέα δεδομένα του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους. Το αθηναϊκό κοινό τους αποθέωσε, παρά τις συγκρούσεις που είχαν στο εσωτερικό τους. Όπως εύλογα επισημαίνει και ο Παν. Μουλλάς, «οι ποιητικοί διαγωνισμοί είναι ένα είδος δελτίου ταυτότητας»¹⁵⁴, της ελληνικής εθνικής ταυτότητας- συνείδησης, θα προσθέσω εγώ.

δ) Φιλολογικοί σύλλογοι:

Εκτός από τους ποιητικούς διαγωνισμούς, δημιουργούνται και κάποιοι φιλολογικοί σύλλογοι προς ενίσχυση της εθνικής ιδεολογίας, αλλά και για την πραγματοποίηση μιας έκφανσης της Μεγάλης Ιδέας, αυτή της μεταλαμπάδευσης των φώτων προς την Ανατολή.

Αρχικά, υπάρχουν κάποιες μεμονωμένες και βραχύβιες προσπάθειες στην Κωνσταντινούπολη το 1861. Τότε, ιδρύεται ο *Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, που είναι γνωστός για τη δημιουργία παρθεναγωγείων, διδασκαλείων κ.α..

Αντίστοιχος σύλλογος δημιουργείται στην Αθήνα το 1869, με την ονομασία *Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*. Την ίδια περίοδο, στην Αθήνα λειτουργούσαν άλλοι δύο γνωστοί σύλλογοι, ο *Παρνασσός* (1865) και ο *Βύρων* (1868). Αυτοί οι σύλλογοι δημιουργήθηκαν για την πολιτισμική εξάπλωση του Ελληνισμού. Οι σύλλογοι συγκεντρώνονταν ανά τακτά χρονικά διαστήματα και συντόνιζαν το έργο τους.

Αναλυτικότερα, το 1865 ιδρύεται ο φιλολογικός σύλλογος *Παρνασσός* από νέους στοχαστές που διαφωνούν με το καθιερωμένο καθεστώς στα Γράμματα. Στον *Παρνασσό*, που στα χρόνια αυτά χρησίμευε σαν στέγη των νέων, γινόταν συζητήσεις και δίνονταν διαλέξεις. Το 1877 εκδίδεται το περιοδικό *Παρνασσός*, όργανο του

¹⁵² Ηλίας Βουτιερίδης, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 267.

¹⁵³ Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σ. 342.

¹⁵⁴ Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και ιδεολογία...», ό.π., σ. 597.

ομώνυμου συλλόγου, που στις στήλες του δημοσιεύτηκαν άρθρα, μελέτες ποικίλης ύλης, καθώς και ποιήματα.

Την ίδια χρονιά (1877), ο *Παρνασσός* προκηρύσσει το δικό του ποιητικό διαγωνισμό, μόλις ο Βουτσινάιος διαγωνισμός είχε σταματήσει. Εισηγητής στον διαγωνισμό αυτό είναι ο Ροΐδης. Με το περιοδικό του *Ασμοδαίος* «χτυπά και σατιρίζει πρόσωπα, καταστάσεις, θεσμούς και ρομαντικές υπερβολές και λόξεις»¹⁵⁵.

Την εποχή εκείνη, εκτός από τον *Παρνασσό*, ιδρύθηκαν και άλλοι φιλολογικοί σύλλογοι, όπως ο *Βύρων*, ο *Ευαγγελισμός*, *Αθηναίον* και η *Εταιρία των Φίλων του λαού*.

Το 1872 σε άρθρο στην *Πανδώρα* διαβάζουμε: «Γνωστόν ότι επί των τελευταίων τούτων ετών ηγέρθη ζωηροτάτη άμιλλα μεταξύ των εν Ανατολή και τη Δύσει ελληνικών κοινοτήτων προς σύστασιν σχολείων, λεσχών, αναγνωστηρίων και συλλόγων, σκοπόν κυρίως έχόντων την προαγωγήν και ανάπτυξιν του Ελληνισμού»¹⁵⁶.

Επίσης, το 1875 διαβάζουμε: «γενική επικρατεί δόξα ότι δια των συλλόγων θέλει συμπληρωθή το έργον της μεγάλης εθνικής επαναστάσεως και ότι κατέλιπον ατελές η σπάθη και το πυροβόλον, τούτο θέλει αποτελειώσει η νέα γενιά δια των συλλόγων»¹⁵⁷. Βλέπουμε, έτσι, τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι σύλλογοι στην ενότητα του ελληνισμού.

¹⁵⁵ Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σ. 348.

¹⁵⁶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 401.

¹⁵⁷ *στο ίδιο*, σ. 401.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η Παρακμή του ελληνικού ρομαντισμού-

“Πεισιθανάτιοι ρομαντικοί”

(1870-1880)

Όπως προαναφέρθηκε, η περίοδος της ακμής της ρομαντικής ποίησης στην Ελλάδα παύει μαζί με τη λήξη των ποιητικών διαγωνισμών (1877). Τα θέματα των ποιητών αρχίζουν να γίνονται πιο πεσιμιστικά και κυριαρχούσε η θανατολαγνεία-πεισιθανάτια διάθεση. Οι ποιητές που βρίσκονται στο προσκήνιο την εποχή εκείνη είναι ο Αχιλλέας Παράσχος, ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος και ο Σπυρίδων Βασιλειάδης.

α) Αχιλλέας Παράσχος:

Ο Αχιλλέας Παράσχος γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1838 και απεβίωσε στην Αθήνα το 1895. Ο Αχιλλέας Παράσχος θεωρείται ως ο «χαρακτηριστικότερος εκφραστής του εκφυλισμού της αθηναϊκής ποίησης»¹⁵⁸. Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, «ο Αχιλλέας Παράσχος δεν εξέφυγε κανέναν από τους κινδύνους του ρομαντισμού. Είναι ο κατεξοχήν ανεπιφύλακτα ρομαντικός ποιητής μας: Δίνεται ολόκληρος στα ρομαντικά θέματα, στους ρομαντικούς φραστικούς τρόπους και στην κούφια ρομαντική μεγαληγορία:

“Ηθελα του πατέρα μου ν’ ανοίξω το μνημείο,
να σκάψω με τα χέρια μου, να βγάλω το φορείο·
να ιδώ πως μου τον έκαμαν τόσον καιρό εκεί πέρα
η νύχτα και τα χρώματα το γέρο μου πατέρα!»¹⁵⁹.

Η ζωή του Παράσχου ήταν σαν το έργο του. Άνιση και πολυθόρυβη. Μεγαλόστομος, ενθουσιώδης, χωρίς έρεισμα, σπαταλούσε όσα του προσέφερε ο θαυμασμός των συγχρόνων του... Εύμορφος, με επιβλητικό παράστημα και επιβλητική φωνή ήταν για την κοινωνία του καιρού του το σύμβολο της ποίησης· η έκδοση των ποιημάτων του στα 1881 θεωρήθηκε εθνικό γεγονός.

¹⁵⁸ Ευριπίδης Γαραντούδης, «Η Λογοτεχνία 1830-1880. Η ρομαντική αντίληψη της πραγματικότητας» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Το ελληνικό κράτος, 1833-1871. Η εθνική εστία και ο Ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 4^{ος}, Φεβρουάριος 2004, σ. 207.

¹⁵⁹ Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.....*, ό.π., σ. 306.

Η ποιητική παραγωγή του Παράσχου ήταν δίγλωσση, αλλά τιμούσε τη δημοτική. Μπορεί να μιμείται τη δημοτική, ιδίως το κλέφτικο και το ηρωικό τραγούδι, όμως συνεχίζει να χρησιμοποιεί τα ελαττώματα που χαρακτηρίζουν την καθαρεύουσα: φτώχεια λεξιλογική, ακυρολεξίες, συντακτικές αδεξιότητες.

Παράλληλα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι «ο Αχιλλέας Παράσχος είναι το ποιητικό αντίστοιχο της Μεγάλης Ιδέας στην παρακμή της. Επωμίσθηκε και κράτησε ως το τέλος του τα βάρη της ρομαντικής υπερβολής, όπως την δημιούργησαν οι Φαναριώτες της Αθήνας και την ολοκλήρωσαν οι Αθηναίοι ρομαντικοί. Αυτός ήταν ο τυπικός εκπρόσωπος του ρομαντισμού. Το 1877 μετέφερε στην Αθήνα τα οστά του Αλέξανδρου Σούτσου και διατράνωσε έτσι τη διαδοχή»¹⁶⁰.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Παράσχος έπαιρνε ενεργό μέρος στη δημόσια ζωή της Ελλάδας και «όλες τις επίσημες στιγμές και τις πολιτικές κινήσεις τις έκανε ποιήματα»¹⁶¹.

Από νεαρή ηλικία, ο Αχιλλέας έδειξε πως είχε ποιητικό ταλέντο. Τα πρώτα του ποιήματα τα δημοσίευσε στον *Αβδηρίτη* του Βρατσάνου και στη *Χρυσαλλίδα* (1863). Στο πρώτο φύλλο της *Χρυσαλλίδας* δημοσίευσε το ποίημα *Ορφανό* με το ψευδώνυμο “Μαρία” (το όνομα της μεγάλης του αγάπης).

Από τα πιο χαρακτηριστικά έργα του είναι το *Ε, και να ήμην βασιλεύς* μεγαλοϊδεάτικο ποίημα στρεφόμενο κατά της αδράνειας του Όθωνα στο πρόβλημα των αλύτρωτων ελληνικών εδαφών. Άλλο ένα ποίημα που να τονίζει την αποστροφή προς την τωρινή κατάσταση και την αρχαιολατρεία είναι το *Λονδίνο*:

“Α, και να επανήρχετο η πρώτη μας απλότης,
Ο αληθής πολιτισμός, της αρετής τα φώτα,
των Περικλέων οι καιροί, οι χρόνοι του Ευρώτα!...
Ονειροπόλος πάντοτε, μωρός ονειροπόλος.
Αλλ’ ήτο η ζωή εκείνη μυροβόλος!»¹⁶².

Βέβαια, στο σημείο αυτό δεν πρέπει να παραλείψουμε τον *Αλφρέδο* (1869), “βυρωνικό ποίημα” (με επιρροές από τον λόρδο Byron) που αντιγράφει τη μορφή και τη βιογραφία του ίδιου του Byron, όπως και τη *Λυδία* (1865).

Επίσης, «στην πολυτάραχη περίοδο που στην Πάτρα, στη Σύρα, την Αθήνα και το Ναύπλιο, όπως και σε άλλες πόλεις, οι συνταγματικοί, οι δημοκρατικοί και οι φιλελεύθεροι εργάζονταν κρυφά και φανερά για την κατάλυση του απολυταρχικού

¹⁶⁰ Κ.Θ. Δημαρά, *ό.π.*, σ. 308.

¹⁶¹ Μ. Γ. Μερακλής, *Η ελληνική ποίηση... ό.π.*, σ. 73.

¹⁶² Αχ. Παράσχος, *Άπαντα*, σσ. 39-41.

καθεστώτος του Όθωνα, ο Παράσχος ανήκε στη “χρυσή νεολαία”, στην οργάνωση δηλαδή των σπουδαστών που πρωτοστατούσαν στην αντι-οθωνική κίνηση. Όταν άρχισαν οι καταδιώξεις, ο Αχ. Παράσχος βρέθηκε κλεισμένος στις φυλακές του Μεντρεσέ, όπου έγραψε και το ποίημα *Εις τον Πλάτανον του Μεντρεσέ*, που έγινε τότε πανελλήνιο»¹⁶³.

Άλλο ένα ποίημα του Παράσχου είναι το *Εις Λεύκωμα Νέου Ποιητού*, το οποίο δημοσιεύεται το 1863 στο περιοδικό *Χρυσάλλις*. Στο ποίημα αυτό διαφαίνεται η απογοήτευση του ποιητή για την πατρίδα και η καταφυγή του στη θεοποίηση του έρωτα:

“Τι να το κρύπτω; η Πατρίς, η μούσα, η φιλία
το παν δεν είναι δι’ εμέ, δεν είναι η Μαρία...”¹⁶⁴.

Στο ίδιο κλίμα κυμαίνεται και το ποίημα του *Η Δυστυχία. Τη Κυρία * ...εις Αθήνας*, όπου δηλώνει με πικρία ότι «ποτέ δεν μ’ έθελξ’ η ζωή, ποτέ η κοινωνία...»¹⁶⁵ και τονίζει για άλλη μια φορά ότι όσο ήτανε νέος έψαλλε «το άσμα της πατρίδος», αλλά μάταια και το μόνο στο οποίο μπορούσε να στηριχτεί ήταν η ελπίδα:

“Η δόξα νέον άλλοτε με είχε μαγνητίσει,
Κι έψαλλα ενθουσιών το άσμα της πατρίδος’
Πλήν, φίλοι, εις ημάς αργεί η δόξα να γυρίση,
Και μας πλανά ο φώσφορος της μάγισσας ελπίδος”¹⁶⁶.

Αργότερα, το 1868 όταν πέθανε ο εξόριστος βασιλιάς, ο Παράσχος έγραψε το *Ελεγείον εις τον Όθωνα* που έκανε μεγάλη εντύπωση και θεωρήθηκε σαν ένα από τα καλύτερα ποιήματα του. Όπως ο Σούτσος, έτσι και ο Παράσχος νοστάλγησαν τον ρομαντικό μεγαλοϊδεατισμό του Όθωνα, που είχαν στηλιτεύσει στο παρελθόν.

Μέχρι το 1881, δεν είχε τυπώσει καμιά ποιητική συλλογή. Όσα είχε συνθέσει, ήταν δημοσιευμένα σε περιοδικά, εφημερίδες και ανθολογίες. Στα 1881, όμως, ο εκδοτικός οίκος του Ανδρέα Κορομηλά, τύπωσε όλα τα ως τότε δημοσιευμένα και μη ποιήματα του σε τρεις τόμους. Στον πρώτο τόμο, δημοσιεύτηκαν τα επικολυρικά του, ο *Άγνωστος ποιητής*, ο *Αλφρέδος*, η *Λυδία*, η *Επιορκία* και μερικές μεταφράσεις. Στον δεύτερο τόμο, τυπώθηκαν τα πατριωτικά και τα ελεγεία. Ενώ, στον τρίτο τόμο τα ερωτικά του.

¹⁶³ Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σ. 286.

¹⁶⁴ *Χρυσάλλις*, 15 Φεβρουαρίου 1863, τ. Α΄, φ. 4, έτος Α΄, σ. 115.

¹⁶⁵ *στο ίδιο*, σ. 117.

¹⁶⁶ *στο ίδιο*, σ. 116.

Το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής του παραγωγής είναι αφιερωμένο στον έρωτα, στον αρρωστημένο, όμως, έρωτα. Δεν ήταν φυσικά ο μόνος που τραγουδούσε τον αρρωστημένο έρωτα. Όλοι οι ρομαντικοί είχαν “παραισθήσεις” εκείνο τον καιρό. Η γυναίκα γι’ αυτούς ήταν κάτι άυλο και εξιδανικευμένο. Οι αγαπημένες των ρομαντικών δε μπορούσαν να ήταν συνηθισμένες γυναίκες. Κάθε άλλο. Έπρεπε να ξεχωρίζουν, ήταν εξαυλωμένα πλάσματα της νοσηρής φαντασίας τους. Ο Αχιλλέας Παράσχος τραγούδησε τον έρωτα σύμφωνα με τις αντιλήψεις της ρομαντικής σχολής.

Σε γενικές γραμμές, τα τραγούδια του ήταν λυρικά. Τραγούδησε όσο κανείς άλλος τον έρωτα, την πατρίδα και τον θάνατο. Ο ρομαντισμός του θυμίζει πότε Μυσσέ, πότε Ουγκώ και πότε Μπάϋρον. Η απαισιοδοξία και η βαρυθυμία πλημμυρίζουν τους στίχους του, όπως και η ρητορεία. Σύμφωνα με τον Ηλία Βουτιερίδη, «δεν υπάρχει ψεγάδι του ρομαντισμού που να μην το έχει. Ακόμα κι όταν γράφει στην καθαρεύουσα, το ύφος του είναι πλαδαρό, οι στίχοι του έχουν ατεχνίες, χασμωδίες και παραγεμίσματα»¹⁶⁷.

Οι στίχοι του Παράσχου παρωδήθηκαν από τους μεταγενέστερους, όπως ο Ιωάννης Καμπούρογλου, ο οποίος το 1874 υπέβαλλε στον Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό μια ποιητική συλλογή με σάτιρες και παρωδίες. Έτσι, διαβάζουμε:

“Θέλω την φίλην φθισικήν, άσωμον, στάκτην, κόνιν
άνεμον επιθάνατον, φάσμα αθανασίαν,
αυτήν να έχω αδελφήν και αδελφήν μου μόνην,
αλλ’ όχι και νυμφίαν μου, αλλ’ όχι και νυμφίαν”¹⁶⁸.

Είναι σαφές ότι αναφέρεται στο στίχο:

“Την θέλω ασθενή εγώ την φίλη μου, ταχείαν,
ωχράν την θέλω και λευκήν ως νεκρικήν σινδόνην’
με είκοσι φθινόπωρα, με άνοιξιν καμμίαν”.

Αντιστοίχως και ο Παράσχος δεν μπορούσε να μη συγκινηθεί από τα νέα σκιρτήματα: καταδίκασε την εξόρμηση της γενιάς του 1880, χαρακτηρίζοντας παιδαρέλια τους κύριους εκπροσώπους της, που “όποιος γυρίση και τα ιδή ξεραίνεται από τα γέλια”¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Ηλίας Βουτιερίδης, , *ό.π.*, σ. 305.

¹⁶⁸ Κ. Θ. Δημαρά, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.....*, *ό.π.*, σ. 309.

¹⁶⁹ *στο ίδιο*, σ. 309.

Παρά τις ελλείψεις και τα ελαττώματα της ποίησης του, ο Αχιλλέας Παράσχος, ως τα τελευταία χρόνια της ζωής του «γνώρισε μεγάλη δημοτικότητα και τιμήθηκε πολύ όσο ζούσε. Γεύτηκε τη δόξα. Θεωρούνταν εθνικός ποιητής»¹⁷⁰.

Σε γενικές γραμμές, τα ποιήματα του για την Μεγάλη Ιδέα, αλλά και τα πατριωτικά τον κάνανε πασίγνωστο και δημοφιλέστατο. Αν εξαιρέσουμε τον Αλέξανδρο Σούτσο, κανένας άλλος ποιητής στον περασμένο αιώνα δεν είδε τα ποιήματα του να αποστηθίζονται από το λαό.

Παλαιότερα, η κριτική τον είχε ανεβάσει πολύ ψηλά. Σύμφωνα με τον Κωστή Παλαμά (1895): «Η μελωδική και καθαρά γλώσσα (του Παράσχου) εκφράζει το σύνηθες και το πρόδηλον παν ότι αισθάνεται λαός ολόκληρος, πάσαν ιδέαν κυκλοφορούσαν ούτως ειπείν εις την ατμόσφαιραν και κυριεύουσιν την εθνικήν συνείδησιν... Όμως, ο Αχιλλέας Παράσχος ύστερα από μερικά χρόνια ξεχάστηκε, όπως ξεχάστηκε και ο ρομαντισμός. Η δόξα του ήταν εφήμερη. Οι καιροί άλλαξαν και νέοι ποιητές εμφανίστηκαν. Η Αθηναϊκή ρομαντική σχολή, στο πρόσωπο του Αχ. Παράσχου, έδωσε την τελευταία μάχη. Πριν ακόμα πεθάνει ο Παράσχος άρχισαν, όπως θα δούμε και πιο κάτω, τα πυρά ενάντια στο ρομαντισμό από νέους ποιητές, που εκπροσωπούσαν τα καινούργια ρεύματα στη νεοελληνική λογοτεχνία.

β) Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος:

Γιος του ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1843. Σπούδασε Νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, εργάστηκε ως δικηγόρος και δημοσίευσε ιστορικές και φιλολογικές μελέτες. Το 1869 ακολουθεί τα βήματα του πατέρα του δημοσιεύοντας τη *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*.

Στα 1861, παιδί ακόμα, δημοσιεύει ανώνυμα ένα ολιγοσέλιδο φυλλάδιο, ***Σκέψεις ενός ληστού ή η καταδίκη της κοινωνίας***, όπου “χτυπά” τα κακώς κείμενα. «Η έμπνευση, το θέμα, ο χειρισμός, τυπικά ρομαντικά· συναντούμε κιόλας τον στόμφο, που θα μείνει ένα από τα ελαττώματα του Παπαρρηγόπουλου, αλλά και μια επίμονα στοχαστική και φιλοσοφική διάθεση, που κι αυτή ως το τέλος δεν θα τον εγκαταλείψει»¹⁷¹.

Στα 1864 βραβεύεται στον Νικοδήμειο διαγωνισμό η πραγματεία του ***Περί των καθηκόντων του ανθρώπου ως χριστιανού και ως πολίτου***. Δύο χρόνια αργότερα, η διατριβή του στα νομικά έχει θέμα φιλοσοφικό. Επίσης, δημοσίευσε κι άλλες μικρές

¹⁷⁰ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 289.

¹⁷¹ Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 304.

φιλοσοφικές εργασίες και ακολουθώντας τον πατέρα του, στα 1869 έγραψε μια επιτομή της ιστορίας του Αγώνα (*Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*).

Το 1866 με τους *Στόνους* του συνεχίζει την λυρική του παραγωγή, ως τον πρόωρο θάνατο του. Οι *Στόνοι* βραβεύτηκαν στο Βουτσιναίο διαγωνισμό του 1866. Το συνολικό λυρικό έργο του είναι μικρό μπροστά στην υπόλοιπη παραγωγή του· αλλά αυτό τον ανέδειξε και μ' αυτό επέζησε, γιατί τα ποιήματα του συνδυάζουν τις προσωπικές αρετές του με τα ελαττώματα που απαιτούσαν οι καιροί του. Ένας συγκινημένος στοχασμός, απαισιόδοξος, πεισιθάνατος, ένας πλατύς ρητορικός τόνος, μέσα σε μια γλώσσα εύκολη στην μεγαλοπρέπεια της:

“Εἰς μάτην ἐπεζήτησα παντοῦ τὴν εὐτυχίαν·
δεν εὗρον εἰμὴ στεναγμὸν καὶ πόνον καὶ πικρίαν”¹⁷²

Επίσης, αξίζει να σημειωθούν και οι στίχοι:

“Μέλλον της τύχης παίγνιον, του βίου ειρωνεία,
λέξεις ουδέν σημαίνουσα η πάροδον του χρόνου
καὶ φάρμακον ὅπερ ροφά παρούσα η πικρία,
ὅπως ἐέλθῃ αὐρίον μετὰ ομοίου πόνου”¹⁷³.

Σε γενικές γραμμές, η βαθιά μελαγχολία του, η απαισιόδοξη φιλοσοφία του ξεχωρίζουν περισσότερο στα ποιήματα του, που δεν έχουν θέμα τον έρωτα, όπως *Ο φανός του κοιμητηρίου Αθηνών, το Άγαλμα της Παρθένου* στο *Ποιήσεις* (1867), κ.α.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από τις *Ποιήσεις* του Δ. Παπαρρηγόπουλου και να εστιάσουμε στους πατριωτικούς στίχους που τονώνουν την εθνική συνείδηση των Ελλήνων, με βάση το ιδανικό της Μεγάλης Ιδέας:

“Ἐν τῷ μακρῷ καὶ αἰμοσταγείᾳ ἀγῶνι τῆς ἀναγεννήσεως ἡμῶν
ὅτι ἐξέκαie τοὺς ἄνδρας τῆς ἀγροίκου καὶ ἀγνοτάτης πατρίδος
εἰς ἐνθουσιώδη καὶ ἀκατεύναστον πόλεμον
ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως,
ὅτι καθιστά αὐτοὺς ἀδούλωτους καὶ ἀθάνατους ἥρωας
ἐν ταῖς μάχαις, γλυκεῖς καὶ ὑπερανθρώπους
μάρτυρας ἐν ταῖς πολιορκίαις καὶ τοῖς δυστηχήμασιν,
ἦτο ἡ μαγικὴ συναίσθησις, τὸ ἅγιον φρόνημα ὅτι ἦσαν Ἑλλήνων παῖδες,
ὅτι ἐκαλοῦντο ἀδελφοὶ τοῦ Λεωνίδα, ὅτι κατώκουν, ἀνέπνεον καὶ ἐνητένιζον

¹⁷² Δ. Παπαρρηγόπουλος, «Στιγμαί μελαγχολίας» στο *Ποιήσεις*, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1884, σ.1.

¹⁷³ Δ. Παπαρρηγόπουλος, «Ο φανός του κοιμητηρίου Αθηνών» στο *Ποιήσεις*, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1884, σ.75.

τα εδάφη, τον αέρα, τα όρη της Σπάρτης, της Κορίνθου, των Αθηνών.
Η ανάμνησις τούτων, η φιλόστοργος λατρεία προς τα μεγάλα ονόματα της
λαμπράς αρχαιότητος ήρκεσε να δώση την εθνεγέρτιδα εκείνην ανάστασιν
εις τους φθόγγους των χειλέων του Ρήγα,
να πλημμυρίσει από φιλελευθέρου αισθήματος την καρδίαν του Υψηλάντη,
να πνεύση φλογερόν και ουράνιον ενθουσιασμόν εις το μέτωπον, εις τας χείρας,
εις το βήμα του Μαυρομιχάλη, του Φλέσσα, του Βότσαρη”¹⁷⁴.

Άλλες ποιητικές του συλλογές είναι ο *Ορφεύς* (1868), *Πυγμαλίων* (1869) και οι *Χελιδόνες* (1867). Δημοσίευσε ακόμα και τους *Χαρακτήρες*, διαλόγους πεζούς και έμμετρους που πραγματεύονται κοινωνικά θέματα και την πολιτική κωμωδία του με τον τίτλο *Συζύγου εκλογή*, που ανέβηκε πολλές φορές στη σκηνή και μεταφράστηκε στα γαλλικά και στα ιταλικά. Άλλη κωμωδία του είναι η *Αγορά* (1871).

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι, το πρόβλημα που τον απασχολεί είναι η εξυγίανση της κοινωνίας. Όμως, τα νεύρα του είναι αρρωστημένα και το 1873 πέθανε μόλις τριάντα χρονών.

γ) Σπυρίδων Βασιλειάδης:

Ο Σπυρίδων Βασιλειάδης γεννήθηκε στην Πάτρα το 1845 και πέθανε στην Αθήνα το 1877. Ήταν ποιητής και θεατρικός συγγραφέας. Σπούδασε δικηγόρος (1868), αλλά αφοσιώθηκε στα γράμματα. Ταυτόχρονα, υπήρξε ιδρυτικό μέλος του φιλολογικού συλλόγου *Παρνασσός* (1865). Ωστόσο, όπως και ο φίλος του-Δ. Παπαρρηγόπουλος-, πέθανε το 1877 στην Αθήνα σε ηλικία μόλις τριάντα δύο ετών.

Ο Βασιλειάδης, θα λέγαμε, ότι αποτελεί τυπική περίπτωση λογοτέχνη του αθηναϊκού ρομαντισμού. «Ξεκινά ως ένθερμος ρομαντικός, περνά από τον στίβο των ποιητικών διαγωνισμών αποσπώντας έναν έπαινο, αργότερα αντιμετωπίζει το ρομαντισμό με επικριτική διάθεση φθάνοντας ως την απόρριψη, συγγράφει πολλά δοκιμάζοντας την πένα του σε όλα σχεδόν τα λογοτεχνικά είδη (ποίηση, διήγημα, θέατρο, κριτική, χρονογράφημα), γνωρίζει κάποια επιτυχία και ως θεατρικός συγγραφέας, και μερικά χρόνια μετά το θάνατο του αποτελεί απλώς μια σύντομη παράγραφο στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας»¹⁷⁵.

Μιμείται τον Λαμαρτίνο και μεταφράζει το έργο του, *Λίμνη* (όπως ο Καρασούτσας και ο Βαλαωρίτης). Χαρακτηριστικά γράφει για τον Λαμαρτίνο:

¹⁷⁴ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 305

¹⁷⁵ Σπυρίδων Βασιλειάδης, *Αττικά νύκτες. Επιλογή από το λογοτεχνικό και κριτικό του έργο*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003, σ. 11.

“Συ είσαι Λαμαρτίνε,
και είναι παράδεισος οι στίχοι σου μυρσίναι.
Εγήρασεν, εγήρασεν ο κόσμος Λαμαρτίνε,
και ήδη κ’ εις τους έρωτας τον τάφον διαβλέπει.
Εγήρασεν, απηύδυσεν... και η φωνή σου είναι
του κύκνου επιθάνατα και μυροβόλα έπη”¹⁷⁶.

Ο Σπ. Βασιλειάδης, όπως και οι περισσότεροι εκπρόσωποι του ρομαντικού κινήματος στην Ελλάδα, «παραμένει σε μεγάλο βαθμό ρομαντικός, αντανακλώντας εν τέλει τις αντιφάσεις της γενιάς του, αλλά και ολόκληρης της εποχής του»¹⁷⁷.

Η πρώτη ποιητική του συλλογή δημοσιεύτηκε το **1866** και είχε τον τίτλο ***Εικόνες και κύματα***. Εδώ, παρατηρούνται τα συνηθισμένα μοτίβα του ρομαντισμού: τάφους, δάκρυα, θανάτους και φυσικά με την συχνή αναφορά στην πατρίδα:

“Και συ Πατρίς μου των Θεών, πατρίς και των ενθέων
μεγάλη Μήτηρ Σωκρατών, Ομήρων, Περικλέων,
οποία μένεις σήμερα!... Της πάλαι δόξης χήρα,
και στείρα της σοφίας σου και των υιών σου στείρα!
Ως ξίφος εν τη θήκη,

Εις παν σου μόνον λείψανον λαμπρά κοιμάται νίκη”¹⁷⁸.

Στη συνέχεια, πραγματοποιείται μνηεία για το λόρδο Βύρωνα, ο οποίος πέθανε το 1826 στην πολιορκία του Μεσολογγίου:

“... Ναός του κόσμου έμεινες ως χθες συντετριμμένος
κ’ ήρχετο Γάλλος ευσεβής και Βύρων εμπνευσμένος
να ασπασθή τα θεία σου και ευκλεά εδάφη,
και να ταφή γλυκόθυμος εντός σου, ως ετάφη...

Είχε τιμήν ακόμα το ν’ αποθάνη Βύρων εις το νεκρόν σου χώμα!”¹⁷⁹.

Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί και η αναφορά στην αρχαιότητα και τους ένδοξους προγόνους:

“Εξύπνα, ω ωραία μου, κλεινή Πατρίς, εγείρου,
και λάλησόν μας! Άνοιξε τα χείλη του Ομήρου
να πλάσωμεν Αλέξανδρον του κόσμου βασιλέα,
ν’ αναφανώμεν τέκνα σου πάλιν ημείς αρχαία,
και συ θα ήσαι πάλιν

¹⁷⁶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*..., ό.π., σ.306.

¹⁷⁷ Σπυρίδων Βασιλειάδης, ό.π., σ. 78.

¹⁷⁸ στο ίδιο, σ.101.

¹⁷⁹ στο ίδιο, σ.103.

μήτηρ τον κόσμον κλείουσα ως βρέφος εις αγκάλην”¹⁸⁰.

Ως γνήσιος ρομαντικός και υπερασπιστής του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, ο Σπυρίδων Βασιλειάδης επιδιώκει την συνένωση της Ελλάδας με τους αλύτρωτους αδελφούς:

Συ πένησα μεν πάντοτε πλην μεγαλοφρονούσα,
Συ μ’ εορτάς με άσματα, τυράννους καταργούσα,
Συνένωσον τα τέκνα σου εις αδελφάτου κρίκους,
και θα υψώσης τρόπαιον φωτός ουρανομήκους....

Ή... κρύψου εις το κύμα
και λάβε τους ωκεανούς αντάξιον σου μνήμα!”¹⁸¹.

Επίσης, πρέπει να επισημάνουμε και το έργο του *Εις το θέατρον του Διονύσου*, το οποίο συγκαταλέγεται στην ποιητική συλλογή του *Αττικάί νύκτες*, όπου κι εδώ παρατηρείται η στροφή προς την αρχαιότητα, ως στοιχείο συνέχειας του ελληνικού γένους:

“Ω! Στιγμήν, στιγμήν και μόνην η Ελλάς αν ανατείλῃ
η αρχαία και αγώνες και ναοί, και Σοφοκλείς,
Πλάτωνες, Αριστοτέλεις... και σειρά θεών ποικίλη,
θ’ αποκρύψῃ την Ευρώπῃ καταμέλαινα αχλὺς.
Και ως δίσκος της σελήνης καταπέσας εις την γην,
η Ακρόπολις θα χύσῃ μαρμαρόεσσαν αυγὴν....

-

Θέατρον του Διονύσου! Ἐνθους ὅλος και μελίρρους,
και με πάλλουσαν καρδίαν, και με θερμὴν σε φιλῶ,
εις αφάτους η ψυχὴ μου διαχύνεται ονείρους
κ’ υπέρ σου τα βλέμματα μου εις το θεῖον προσηλῶ
Εἴθε, εἴθε να μη μείνῃ η οικτρά σου η σιωπὴ,
ἀλλὰ πάλιν ας ηχήσῃ η αρχαία σου μολπή!”¹⁸².

Ακόμη, δεν πρέπει να παραλείψουμε και το ποίημα με τίτλο η *Μοσχομάγκα των Αθηνών (Μάρτιος 1865)*¹⁸³:

¹⁸⁰ στο ίδιο, σ.103.

¹⁸¹ στο ίδιο, σ.103.

¹⁸² στο ίδιο, σ.114.

¹⁸³ Μοσχομάγκα είναι μια συμμορία από μαγκουροφόρους με αρχηγό τον Μόσχο, ο οποίος ήταν φανατικός οπαδός του Κωλέττη και του γαλλικού κόμματος.

“Αν μ’ εστέρησεν η μοίρα πλούτη, δόξα, μεγαλεία,
Αν κοιμούμαι σαν πουλάκι, σε γωνιαίς και σε κλαδιά,
την Πατρίδα έχω μάνα, όνειρο μου την ανδρεία,
κ’ ενθυμήσου ότι έχω αδελφόν μου τον Γραβιά!
Σαν εκείνος ας πεθάνω,
και ας πέσω πληγωμένος στο τραγούδι μου επάνω”¹⁸⁴.

Στην ίδια ποιητική συλλογή, το ποίημα *Προ της Ιωλκού* αναφέρεται στη δουλεία των αλύτρωτων αδελφών Θεσσαλών:

Β] “Πως και σήμερον εν μέσω τόσοι κάλλους και μαγείας,
βόσκετε δειλοί και δούλοι,

.....
πως, κ’ εν μέσω των ορέων, ωργισμένων, αποτόμων
αναβαίνετε ιδρύντες τον βαρύν του δούλου δρόμον,
δίχως καν επί τας άκρας να μην έχετε ποθήσει,
όταν φθάνετε και σπεύδη ο υιός να σας φιλήσει,
να μην έχετε ποθήσει ν’ αναπνεύσετ’ ελευθέρως
και το μύρον της ελάτης και το ρεύμα του αέρος;

.....
Δούλοι, δούλοι· η μεγάλη αυτή φύσις σας οικτείρει...

Γ] Και να κύπτωσιν ως δούλοι μέτωπον ομού και γόνυ
οι υιοί του Νικοτσάρα, οι υιοί του Κατσαντώνη.

.....
και να λησμονούσιν ίσως ότι Θεσσαλός εκείνος
όστις πρώτος την Ελλάδα εις ανάστασιν εκάλει·
και να μη νοιώσιν ίσως αν του Ρήγα ήν ο θρήνος,
όταν άνεμος εις ράχεις βρυχηθμούς πενθίμους βάλλη!
Μνήματα περιπατούντα, μνήματα ψυχρών μαρμάρων,
όπου γέγραπται επάνω χρυσή λέξις μία: “Ελλην”¹⁸⁵.

Με αφορμή τη μελέτη του **Ν. Πολίτη**, *Μελέτη του βίου των νεότερων Ελλήνων*, ο Σπ. Βασιλειάδης εξαίρει τη σημασία του δημοτικού τραγουδιού:

“μόνο στα δημοτικά τραγούδια δυνάμεθα να
μνηθώμεν μεν το εθνικώς καλόν και αληθές,

¹⁸⁴ Σπυρίδων Βασιλειάδης, *ό.π.*, σ. 121.

¹⁸⁵ Σπυρίδων Βασιλειάδης, *ό.π.*, σ. 130.

κατασκευάσωμεν δε ούτως εκείθεν
ποιαν τινα εθνικήν ποίησιν”¹⁸⁶.

Εξάλλου, εκείνη την περίοδο η καθαρεύουσα παράκμασε και έδωσε τη σκυτάλη της στη δημοτική. Ο Βασιλειάδης, τέλος, αμφισβητεί τη θεωρία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου για τα τρία στάδια της ιστορίας του ελληνικού έθνους: αρχαίο, βυζαντινό, νεώτερο, απορρίπτοντας το βυζαντινό:

“Ελάχιστα αναγνωρίζεται ο ρυπαρός βυζαντινός χαρακτήρ
εις τα γνήσια ήθη του σημερινού έθνους...”¹⁸⁷.

Με το Σπυρίδωνα Βασιλειάδη ολοκληρώνεται ο κύκλος των ρομαντικών ποιητών. Απογοητευμένοι από τι εξελίξεις τόσο στην εσωτερική, όσο και στην εξωτερική πολιτική, στρέφονται προς τον δικό τους ιδεατό κόσμο και πλέον δεν μπορούν να ανταποκριθούν στη νέα πραγματικότητα. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα τις αυτοκτονίες των ρομαντικών.

Όπως προαναφέρθηκε, μια νέα πραγματικότητα δημιουργείται και πολλά πράγματα αλλάζουν. Έτσι, και στον τομέα της λογοτεχνίας. Το ύφος από υψηλό, καθώς ήτανε, και με μια τάση προς εξιδανίκευση, αρχίζει να γίνεται πιο ρεαλιστικό. Το ίδιο συμβαίνει και με τη γλώσσα. Από αρχαίζουσα-καθαρεύουσα μετατρέπεται σε δημοτική. Αυτή η ρεαλιστική γραφή κυριαρχεί στον τομέα της πεζογραφίας, τον οποίο θα μελετήσουμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁸⁶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ.306.

¹⁸⁷ στο ίδιο, σ.306.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Πεζογραφία

(1830-1880)

Εκτός από την ποίηση και το ιστορικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται και η πεζογραφία. Γνωστά πεζογραφήματα της εποχής εκείνης είναι *Η Ορφανή της Χίου* (1839) του Ιακώβου Πιτσιπιού, *Ο Ζωγράφος* (1842) του Γρηγορίου Παλαιολόγου, *Η ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως* (1861) του Στέφανου Ξένου, ο *Κατσαντώνης* και *Αι τελευταίαι ημέραι του Αλή πασά* (1862) του Κωνσταντίνου Ράμφου.

Η θεματογραφία αυτών των έργων περιστρέφεται γύρω από την «τραγική έκβαση ενός ερωτικού δεσμού ή την ηρωική έξαρση, τοποθετημένη πάντοτε σε ένα ιστορικό πλαίσιο»¹⁸⁸. Ο χρόνος των μυθιστορημάτων αυτών τοποθετείται στο Μεσαίωνα ή στην Ενετοκρατία, αλλά ο στόχος τους παραμένει ο ίδιος: η συνέχεια και η ενότητα του ελληνισμού.

Άλλα σημαντικά πεζογραφήματα που αξίζει να μνημονευτούν είναι ο *Θάνατος Βλέκας* (1855) του Παύλου Καλλιγά, που περιγράφει τα ήθη, τα έθιμα και τα αδιέξοδα της οθωνικής περιόδου και ο *Λουκής Λάρας* (1879) του Δημητρίου Βικέλα. Τα δύο αυτά έργα αποτελούν σταθμό στο ρεαλιστικό μυθιστόρημα, όπου εγκαταλείπεται σιγά-σιγά η λόγια-καθαρεύουσα και εισάγεται η δημοτική.

Εισαγόμεστε μ' αυτό τον τρόπο σε μια περίοδο, όπου ο ρομαντισμός παρακμάζει και συναντιούνται τα πρώτα αντι-ρομαντικά φαινόμενα (κριτική στις υπερβολές του ρομαντισμού, ανάπτυξη της πεζογραφίας, ρεαλιστική γραφή).

Στο κεφάλαιο αυτό, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε τους βασικούς εκπροσώπους της πεζογραφίας και τα έργα τους, πάντοτε σε συσχετισμό με τη Μεγάλη Ιδέα.

α) Ιάκωβος Πιτσιπιός:

Ο Ιακ. Πιτσιπιός γεννήθηκε στη Χίο το 1803. Μετά την καταστροφή της Χίου (1822), βρέθηκε στην Πόλη και σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, όπου αργότερα έγινε εκπαιδευτικός. Γύρω στα 1821 σπούδασε νομικά στο Παρίσι.

Στη συνέχεια, μετά την ανεξαρτησία της Ελλάδας, στα 1838-1841, βρέθηκε στην Σύρο, όπου δούλεψε ως καθηγητής γαλλικών εκδίδοντας παράλληλα κάποια

¹⁸⁸ Ευρυπίδης Γαραντούδης, «Η Λογοτεχνία 1830-1880....., ό.π., σ. 208.

εγχειρίδια. Το 1844 πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη και διορίζεται ως διευθυντής των σχολείων της Ορθόδοξης κοινότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνεργάζεται με το βραχύβιο περιοδικό *Ο Φανός της Μεσογείου*, που εκδίδεται στην Αθήνα.

Προς το τέλος της ζωής του διορίστηκε υπάλληλος του τουρκικού κράτους. Προφανώς, «έτσι εξηγούνται οι τίτλοι του μπέη και του πρίγκιπα, που οικειοποιήθηκε ο συγγραφέας από το 1857 και εξής»¹⁸⁹.

Παράλληλα, «υπήρξε γενικός διευθυντής και εκδότης της *Αποθήκης των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* (1848-1849) στην Ερμούπολη»¹⁹⁰. Στο περιοδικό αυτό, περιλαμβάνεται και το ημιτελές μυθιστόρημα του Πιτσιπίου, *Ο πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας*. Επίσης, «το 1844 εκδίδει και τον *Φανό της Μεσογείου*»¹⁹¹.

Το 1869 βρίσκεται πνιγμένος στον Βόσπορο· εικάζεται ότι «εδολοφονήθη ή εκ των Τούρκων ή εκ Παπιστών»¹⁹².

Τα πιο γνωστά έργα του είναι *Ο Φανός της Μεσογείου* (1834), *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής* (1839) και *Ο πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας* (1848).

Το πρώτο μυθιστόρημα του Ιακώβου Πιτσιπίου είναι *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής*, που εκδίδεται το 1839 στη Σύρο¹⁹³. Στο έργο αυτό φαίνεται η μεγάλη ποικιλία των πρώτων μυθιστορηματικών προσπαθειών της ανεξάρτητης Ελλάδας¹⁹⁴.

Η *Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής* (1839) είναι ένα μυθιστόρημα περιπέτειας. Ωστόσο, «ο απλοϊκός και άκρατος ρομαντισμός πλεονάζει στις σελίδες του»¹⁹⁵. Η ορφάνια και η αρετή, χαρακτηριστικά βαλμένες στον τίτλο του βιβλίου, εκφράζουν το κλίμα του νεοελληνικού ρομαντισμού. Ταυτόχρονα, «ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τις προδιαγραφές της μυθιστορίας, αντιπροσωπεύει αυτήν την προσπάθεια για την ανασύνδεση με την ελληνιστική μυθιστορία την αποκατάσταση της συνέχειας»¹⁹⁶.

¹⁸⁹ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Ιάκωβος Πιτσιπίος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τόμος Γ', 1830-1880, εκδ. Σοκολή, 1996, σ. 222.

¹⁹⁰ Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά...*, ό.π., σ. 95.

¹⁹¹ Μάρθα Καρπόζηλου, «Από την άγνωστη δραστηριότητα του Νικολάου Β. Βωτυρά» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 1997, σ. 261.

¹⁹² Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Ιάκωβος Πιτσιπίος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π., σ. 224.

¹⁹³ Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες και διορθώσεις*, ΚΝΕ: Τετράδια Εργασίας, 4, Αθήνα 1983, σσ. 90-91.

¹⁹⁴ Henri Tonnet, ό.π., σ.115.

¹⁹⁵ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 57.

¹⁹⁶ Δημήτριος Τζιόβας, «Από τη μυθιστορία στο μυθιστόρημα. Για μια θεωρία της ελληνικής αφήγησης» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από τον Λέανδρο στον*

Η δράση του έργου τοποθετείται γύρω στα 1830, δηλαδή λίγα χρόνια πριν από τη δημοσίευση της και το θέμα της είναι ένα δακρύβρεχτο δράμα γεμάτο ερωτικούς πόνους και στεναγμούς. Οι πρωταγωνιστές είναι νέοι, αλλά το ειδύλλιο τους συναντά πολλά εμπόδια που τους οδηγούν σε περιπέτειες. Το τέλος του έργου δεν είναι αίσιο. Μπορεί να παντρεύονται οι δυο πρωταγωνιστές, αλλά στο τέλος η ηρωίδα πεθαίνει και ο ήρωας αυτοκτονεί.

Αναλυτικότερα, τα κεντρικά πρόσωπα του έργου είναι η Ευλαλία και ο Αλέξανδρος και ο μεγάλος έρωτας τους, με τους διαδοχικούς χωρισμούς και τις αναπάντεχες συναντήσεις τους, αποτελεί το σκελετό της πλοκής. Η Ευλαλία είναι η ορφανή της Χίου, που την κακομεταχειρίζονται και την εκμεταλλεύονται ασυνείδητοι συγγενείς. Οι συγγενείς αυτοί και ειδικότερα η θεία της η Λοξάνδρα προσπαθούν με κάθε τρόπο να ματαιώσουν το γάμο της με τον Αλέξανδρο για να μη χάσουν τη διαχείριση των περιουσιακών της στοιχείων. Ως αυτό το σημείο, η πλοκή ξετυλίγεται στη Σμύρνη· όμως από εδώ και πέρα, τα δύο κύρια πρόσωπα ταξιδεύουν σ' όλα τα νησιά και σ' όλες τις γνωστές πόλεις της Ανατολικής Μεσογείου αναζητώντας το ένα το άλλο. Συναντούν ανυπέρβλητα εμπόδια, ναυαγούν, αιχμαλωτίζονται από τους πειρατές, συναντιούνται μάλιστα στο ίδιο κελί στις φυλακές των πειρατών του Αλγερίου πουλιούνται ως σκλάβοι, ωστόσο τελικά ενώνονται με τα δεσμά του γάμου και βρίσκουν την ευτυχία.

Ωστόσο, η περίπλοκη υπόθεση της *Ορφανής της Χίου*, στηρίζεται σε μια σταθερή βάση: στην ακατανόητη ευπιστία και ανεκτικότητα της Ευλαλίας. Χωρίς αυτήν η ένωση της με τον Αλέξανδρο θα ήταν ταχύτερη και τα βάσανα των χωρισμών θα είχαν αποφευχθεί¹⁹⁷. Αυτή θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την ευπιστία της Ελλάδος απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά και απέναντι στους πολιτικούς που επιβάλλουν κατά καιρούς τις δικές τους πολιτικές θεωρίες και πρακτικές. Σε όλο «το κείμενο παρατηρούνται ιστορικές αναδρομές από την αρχαιότητα ως την Ελληνική επανάσταση»¹⁹⁸. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται στο διήγημα είναι η «ανιαρή καθαρεύουσα σε συνδυασμό με κενολογία, αισθηματολογία και αρχαιοκαπηλία»¹⁹⁹.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως αυτό που κάνει ο Ιάκωβος Πιτσιπιός είναι «από τη μια μεριά, να δίνει μια ιστορία αγάπης με απόλυτα ηθικούς ήρωες, που διέπονται από

Λουκή Λάρα, *Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 1997, σ. 12.

¹⁹⁷ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 60.

¹⁹⁸ Δημήτριος Τζιόβας, «Από τη μυθιστορία στο μυθιστόρημα...», ό.π., σ. 19.

¹⁹⁹ *Το Ιστορικό Μυθιστόρημα*, επιμέλεια Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου, Βασική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, χ.χ., σ. κα'.

φιλανθρωπία και δείχνουν υπερβολική ευσυγκινησία απέναντι στα πάθη των άλλων, και από την άλλη μεριά, να κηρύττει στους αναγνώστες και στις αναγνώστριες την αποφυγή αυτής της υπερβολικής ευαισθησίας, την πριμοδότηση της λογικής έναντι του αισθήματος, του ορθού λόγου έναντι της φαντασίας κ.ο.κ.»²⁰⁰.

Ένα άλλο μυθιστόρημα του Ιακώβου Πιτσιπιού είναι ***Ο πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας (1848)***. Το μυθιστόρημα αυτό είναι «ημιτελές και σχετικά άγνωστο στις μέρες μας»²⁰¹. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του Πιτσιπιού *Αποθήκη των Ωφέλιμων και Τερπνών Γνώσεων* (Απρίλιος- Οκτώβριος 1848).

Όσον αφορά τη θεματολογία, γίνεται αναφορά στη σύγχρονη πραγματικότητα του οθωμανικού βασιλείου, τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στην πρωτεύουσα. Στο έργο αυτό, «σαρκάζεται η αρχαιολατρεία και η εξιδανίκευση του παρελθόντος, ο “μυμητισμός” των πρωτευουσιάνων, ο πολιτικός αμοραλισμός, η εξαχρείωση των πολιτικών ηθών κ.ο.κ.»²⁰².

β) Γρηγόριος Παλαιολόγος:

Ο Γρηγόριος Παλαιολόγος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1793. Πέρασε τα νεανικά του χρόνια στη γενέτειρά του, όπου έμαθε γαλλικά και τουρκικά και γνώρισε εκ των έσω την οθωμανική νοοτροπία. «Τις σπουδές του τις ξεκίνησε γύρω στα 1821 στην Ευρώπη»²⁰³. Το 1824 επισκέπτεται τη Γαλλία, όπου κάνει ιδιαίτερα μαθήματα ελληνικών και μεταφράζει στα αγγλικά το έργο *Ο θάνατος του Δημοσθένους* του Ν. Πίκκολου. Το 1829 ήρθε στην Ελλάδα και διορίστηκε από τον Καποδίστρια διευθυντής του «Προτύπου Αγροκηπίου» της Τίρυνθας, θέση που διατήρησε έως το 1831.

Περιηγείται διάφορα κρατικά αγροκήπια στην Αγγλία, τη Γερμανία, την Ελβετία και τη Γαλλία, και από το 1826 ως το 1828 σπουδάζοντας γεωπονία με υποτροφία της Φιλελληνικής Εταιρίας του Παρισιού. Το 1829 διορίζεται έφορος των Εθνικών Κτημάτων και Διευθυντής του Προτύπου Αγροκηπίου Τίρυνθος. Παράλληλα, αρθρογραφεί στην *Αθηνά* του Ναυπλίου, κυρίως γεωργικά άρθρα²⁰⁴.

Το 1839 εξέδωσε το δίτομο μυθιστόρημα του *Ο πολυπαθής*, ένα από τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα. Στη συνέχεια διορίστηκε στην ελληνική πρεσβεία στην

²⁰⁰ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Ιάκωβος Πιτσιπιός» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π., σ. 232.

²⁰¹ Βλ. την Εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στον *Πολυπαθή*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σ.116.

²⁰² Παντελής Βουτούρης, *Ως εις καθρέπτιν...*, ό.π., σ. 163.

²⁰³ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Γρηγόριος Παλαιολόγος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, σ. 156.

²⁰⁴ ό.π., σ. 159.

Κωνσταντινούπολη. Εκεί εξέδωσε το δίτομο μυθιστόρημα *Ο ζωγράφος* (1842) και το *Επιστολάριον* (1843). Πέθανε το 1844 στην Κωνσταντινούπολη.

Αναλυτικότερα, Ο *Πολυπαθής* είναι το πρώτο μυθιστόρημα του Γρ. Παλαιολόγου. Ο ήρωας ονομάζεται Φαβίνης. Ο πατέρας του είναι γαλλικής καταγωγής και Καθολικός, η μητέρα του είναι Ελληνίδα και Ορθόδοξη, ενώ ο ίδιος δηλώνει Έλληνας γεννημένος στην Τουρκία. Έτσι, μπορεί να κινείται άνετα ανάμεσα σε διάφορες χώρες, σε διάφορους κόσμους, σε διάφορες θρησκείες, σε διάφορες τάξεις.

Ο Φαβίνης είναι ο ευνοημένος νέος, με αξιότιμη καταγωγή και καλή παιδεία, έμφυτη ευγένεια και γοητευτική προσωπικότητα. Κατά τις περιπλανήσεις του γνωρίζει αρκετές χώρες, αλλά και τα στρώματα κάθε κοινωνίας, συνήθως τα ανώτερα. Έχει προσαρμοστικότητα και καρτερία. Ο ίδιος εξελίσσεται μέσω των παθημάτων του και αντιμετωπίζει την κακία και την ανοησία με καλοπροαίρετο τρόπο...

Το πρόγραμμα των μετακινήσεων του δείχνει μια εξέλιξη και του ίδιου, αλλά και του κόσμου στον οποίο κινείται, που τείνει από το θεοκρατικό, απολυταρχικό μοντέλο της Ανατολής (Ρωσία, Τουρκία), στο δημοκρατικότερο μοντέλο της Δύσης (Γαλλία, Αγγλία), που χαρακτηρίζεται από το πνεύμα του Διαφωτισμού.

Σε γενικές γραμμές, «ο Παλαιολόγος εκμεταλλεύεται τις περιπέτειες του ήρωα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μοιάζουν ως στάδια για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του και την επεισοδιακή πλοκή για τη ρεαλιστική απόδοση ηθών και εθίμων με σατιρική ή κωμική χροιά»²⁰⁵.

Στο τέλος του μυθιστορήματος, η Ρωξάνδρα σώζει τον Φαβίνη, παντρεύονται και εγκαθίστανται, γύρω στο 1837, στο εύφορο κτήμα τους, όπου περιποιούνται τα άνθη τους και συνάζουν τους καρπούς τους. Παρατηρούμε ότι εδώ παύουν οι ρομαντικές υπερβολές. Το ερωτευμένο ζευγάρι, εδώ καταφέρνει να ζήσει ευτυχισμένο μέχρι τα γεράματα και όχι να αναζητήσει την ευτυχία μέσα από το θάνατο, όπως κατέληγαν τα ζευγάρια των ρομαντικών ποιητών.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Παλαιολόγος με τον *Πολυπαθή* του πραγματοποιεί μια στροφή προς τον ρεαλισμό. Ωστόσο, στον *Πολυπαθή* “κρύβεται” μια πτυχή της Μεγάλης Ιδέας, και δεν είναι άλλη από την υιοθέτηση των εκσυγχρονιστικών προτύπων για τη δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους, που θα βασίζεται στα δυτικά πρότυπα. Σύμφωνα με τον Άλκη Αγγέλου, «ο

²⁰⁵ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Γρηγόριος Παλαιολόγος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, ό.π., σ. 164.

Παλαιολόγος με τον Πολυπαθή επιδιώκει να προσφέρει ένα μυθιστόρημα που να ανταποκρίνεται στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα της εποχής»²⁰⁶.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο *Πολυπαθής*: ήλθον εις Αθήνας, όπου έκλαυσα από την χαράν μου, ιδών εκ του πλησίον το έθνος μου ανεξάρτητον, μεμορφωμένον και εμπεριέχον όλα τα στοιχεία, τα οποία, αναπτυσσόμενα και συνετώς διευθυνόμενα, ημπορούν να επαναγάγουν την Ελλάδα εις την αρχαίαν της λαμπρότητα, και να την καταστήσουν εφάμιλλον των πολιτισμένων εθνών της Ευρώπης»²⁰⁷.

Την ίδια άποψη φαίνεται να υιοθετεί και ο Παντελής Βουτούρης αποφαινόμενος ότι οι αντιρομαντικοί ήρωες του Παλαιολόγου προσγειώνονται στην πραγματικότητα, δοκιμάζουν διάφορα επαγγέλματα επιδιώκοντας τον πλούτο και την ευζωία, ευέλκτοι και ωφελιμιστές, σε διαρκή κριτική εγρήγορση, χωρίς την παραμικρή διάθεση για ανδραγαθίες και ηρωικές πράξεις. Συχνά μάλιστα σαρκάζονται για η αρχαιολατρεία και η εξιδανίκευση του παρελθόντος²⁰⁸.

Ακόμη ένα μυθιστόρημα του Γρ. Παλαιολόγου, *Ο Ζωγράφος (1842)* είναι επηρεασμένο από την σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, περιγράφει τη διαφθορά την περίοδο της Αντιβασιλείας εκφράζοντας την απογοήτευση του συγγραφέα για τα πολιτικά πράγματα της εποχής. Σύμφωνα με την Marie-Paule Masson-Vincourt, «για τον Γρ. Παλαιολόγο και για τους ήρωες του μυθιστορήματος του ο μόνος τρόπος για να γλιτώσει κανείς από αυτή τη διαφθορά είναι να καταφύγει στην Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου οι Έλληνες μπορούν ευκολότερα να προοδεύσουν με την αξία τους»²⁰⁹. Άλλωστε, το μυθιστόρημα δημοσιεύτηκε στην Κωνσταντινούπολη, όταν ο συγγραφέας είχε εγκαταλείψει την Ελλάδα.

γ) Στέφανος Ξένος:

Ο Στέφανος Ξένος, χαρακτηριστικότετος εκπρόσωπος του μεγαλοϊδεατισμού, γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1821 και πέθανε στην Αθήνα το 1894. Ο Ξένος υπήρξε πολυπράγμων άνθρωπος. Ήταν συγγραφέας, δημοσιογράφος, επιχειρηματίας και ο

²⁰⁶ Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, εκδ. Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, επιμέλεια Αλκης Αγγέλου, Αθήνα 1989, σ. 124.

²⁰⁷ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Γρηγόριος Παλαιολόγος», κεφάλαιο Γ' ("Η άφιξίς μου εις Αθήνας. Ελληνικά 'ο φίλος μου Στέφανος, Ευγενειομανία") στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας...*, σ. 197.

²⁰⁸ Παντελής Βουτούρης, *Ως εις καθρέπτην...*, ό.π., σ. 104.

²⁰⁹ Marie-Paule Masson-Vincourt, *Ο Παύλος Καλλιγάς (1814-1896) και η ίδρυση του Ελληνικού κράτους*, μτφ. Άρης Αλεξάκης, Αγγελική Παπαδοπούλου, Κώστας Τσινάρης, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2009, σ. 404.

κύριος εισηγητής του ιστορικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Γόνος παλιάς πατμιακής οικογένειας, που είχε διακριθεί στο εμπόριο και είχε προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στην Επανάσταση του 1821.

Το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του έζησε στο Λονδίνο, όπου ασχολήθηκε με επιχειρήσεις, πλούτισε και άρχισε να εκδίδει τον *Βρεταννικόν Αστέρα* (1860-1862 και αργότερα 1890-1892). Μάλιστα, το 1892 βάζει υποψηφιότητα για βουλευτής.

Όπως υποστηρίζει ο βιογράφος του Ζέφυρος Καυκαλίδης, ο Στέφανος Ξένος θυσίασε τα πλούτη του και τις επιχειρήσεις του προς όφελος της πατρίδας, χωρίς αποτέλεσμα, όμως, εφόσον ο ίδιος χρεοκόπησε, όπως και το όνειρο του για την εδαφική επέκταση της Ελλάδας και τη μετατροπή της σε ένα δυτικού τύπου κράτος. Το όνειρο του ήταν να βιομηχανοποιήσει την Ελλάδα και το πολιτικό αμάρτημα του ήταν να κάνει την Ελλάδα να μοιάσει κάπως με τη Μεγάλη Βρετανία, να δυτικοποιήσει δηλαδή την Ελλάδα²¹⁰.

Γνωστά έργα του είναι ο *Διάβολος εν Τουρκία, ήτοι σκηναί εν Κωνσταντινουπόλει* (Λονδίνον, 1862) και *Η Ηρωΐς της ελληνικής επανάστασεως, ήτοι σκηναί εν Ελλάδι από του έτους 1821-1828* (εκδ. β', Αθήνησιν 1861). Παράλληλα, μπορούμε να επισημάνουμε τα *Κιβδηλεία ήτοι μια αληθής ιστορία των ημερών μας* (1856) και *Νόθα τέκνα*. Στα έργα του στρέφεται εναντίον του Όθωνα.

Η *Ηρωΐς της ελληνικής επανάστασεως*, που είναι και το σημαντικότερο έργο του Ξένου, τον καθιέρωσε ως τον κύριο εισηγητή του ιστορικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Αφηγείται τα κύρια επεισόδια του Αγώνα για την Ανεξαρτησία που έλαβαν χώρα από το 1821 έως το 1828. Το μυθιστόρημα ξεκινά εντυπωσιακά τα μεσάνυχτα της μεγάλης Παρασκευής του 1821 στην Κωνσταντινούπολη και μας αφηγείται τα περιστατικά που προηγήθηκαν από τον απαγχονισμό του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε'.

Αναλυτικότερα, «η Ανδρονίκη παρευρίσκεται μεταμφιεσμένη σε άντρα στην κήρυξη της Ελληνικής επανάστασης του 1821, στην Αγία Λαύρα και πολεμά πλάι στον Αθανάσιο Διάκο στη γέφυρα της Αλαμάνας και πλάι στον Οδυσσέα Ανδρούτσο μέσα στο χάνι της Γραβιάς. Στη συνέχεια, καταφεύγει στη Χίο και γίνεται αυτόπτης μάρτυρας της καταστροφής της, συλλαμβάνεται από τους Τούρκους και πουλιέται σκλάβα στην Κωνσταντινούπολη για το χαρέμι του Αρναούτ-πασά, που δεν είναι άλλος από τον Βάρθακα. Επίσης, παρευρίσκεται στη μάχη της Σφακτηρίας και στην πολιορκία του Μεσολογγίου και τέλος, μετά το θάνατο του Θρασύβουλου- που έπειτα από χρόνια χωρισμού τον είχε συναντήσει και παντρευτεί στο πολιορκημένο

²¹⁰ Ζέφυρος Καυκαλίδης, Στέφανος Ξένος. *Σκηνές από το δράμα του Ελληνισμού σε Ανατολή και Δύση* (1821-1894), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1998, σ. 32.

Μεσολόγγι- πεθαίνει φυματική ως καλόγρια σε ένα μοναστήρι της Ρωσίας, όπου είχε καταφύγει»²¹¹.

Όπως εύλογα επισημαίνει ο Καυκαλίδης, «ένα από τα ουσιώδη και βασικά κεφάλαια του μυθιστορήματος είναι εκείνο, το οποίο αναφέρεται στο όνειρο που είδε ο ήρωας του Θρασύβουλος την παραμονή της μάχης του Δραγατσανίου. Μέσα από τη χρυσή πύλη του Βυζαντίου, ο Θρασύβουλος συλλαμβάνει ως αναπόσπαστο τμήμα της ύπαρξης του τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, όστις είχε σβεσθή μεν της μνήμης αλλά ζωηρότατα επέστρεφε στο συνειδητό του πεδίο δημιουργώντας του την αίσθηση ότι είναι ανήρ αιώνων παρελθόντων»²¹².

Προβάλλεται, με άλλα λόγια, η συνέχεια του ελληνικού έθνους που ξεκινάει από την αρχαιότητα, συνεχίζει με το Βυζάντιο και καταλήγει στα Νεότερα χρόνια. Το όραμα του ήρωα Θρασύβουλου για την ανασύσταση μιας ελληνικής αυτοκρατορίας, φαίνεται να ομοιάζει με τις επιδιώξεις του ίδιου του Στέφανου Ξένου.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε πως με το έργο του *Ηρωΐς της ελληνικής επανάστασης*, ο Ξένος προωθεί τον μεγαλοϊδεατισμό, για τον οποίο τόσο συχνά έχουν κατηγορηθεί οι Έλληνες συγγραφείς ιστορικών μυθιστορημάτων. Συγκεκριμένα, η Μεγάλη Ιδέα διαφαίνεται από τον Βάρθακα, όταν προτείνει στην Ανδρονίκη να την παντρευτεί και να αλλάξουν όνομα, υιοθετώντας ένα από τα ένδοξα βυζαντινά ονόματα των πριγκίπων, οπότε με την επανίδρυση του βυζαντινού κράτους να κληθούν στον θρόνο του.

Ωστόσο, ο Ξένος αντιλαμβάνεται το ουτοπικό της Μεγάλης Ιδέας και τη μη πραγματοποίηση της, γεγονός που εκφράζεται δια στόματος του γέροντα που συμβουλεύει τον αιθεροβάμονα Θρασύβουλο:

“Ο δε γοητευτικός ενθουσιασμός σου τοιούτος εστάθη,
ώστε κηρυχθείσης της ενάρξεως του ιερού μας αγώνος,
συ ενόμισας εν μόνον ότι
ήρκει να σε φέρη εις τας ενδόξους Αθήνας·
ότι εις ολίγα λεπτά, η εκ της τέφρας της αναγεννωμένη Ελλάς έμελλε
δια μιας να φθάση την εποχή των Περικλέων”²¹³.

Όσον αφορά, ένα άλλο έργο του Στέφανου Ξένου είναι *Ο Διάβολος εν Τουρκία*.

Το χρονολογικό πλαίσιο του μυθιστορήματος αφορά στη βασιλεία του Μαχμούτ Β΄. «Είναι ο ίδιος ο σουλτάνος που είδε την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης και

²¹¹ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 78.

²¹² Ζέφυρος Καυκαλίδης, ό.π., σ. 40.

²¹³ Στ. Ξένος, *Η ηρωΐς της ελληνικής επανάστασης*, τόμος Α΄, σ. 203.

αναγκάστηκε να αναγνωρίσει το νέο ελληνικό κράτος»²¹⁴. Παρατηρούμε, σε γενικές γραμμές, τον ηθικό θρίαμβο του χριστιανισμού επί του μουσουλμανισμού. Η θρησκεία, όπως σημειώσαμε και στην εισαγωγή αυτής της εργασίας αποτελεί ένα βασικό στοιχείο για την εθνική συνείδηση..

δ) Σπυρίδων Ζαμπέλιος:

Πρόκειται για τον επτανήσιο συγγραφέα που γεννήθηκε στη Λευκάδα το 1815 και πέθανε το 1881 στην Ελβετία. Αφού τελείωσε το Γυμνάσιο στη Λευκάδα και την Ιόνιο Ακαδημία στην Κέρκυρα, σπούδασε στην Μπολόνια και την Πίζα. Ταξίδεψε πολύ στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Αγγλία και προς το τέλος της ζωής του εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Λιβόρνο της Ιταλίας. Το ίνδαλμά του ήταν ο Alfieri, που τον είχε γνωρίσει στην Ιταλία.

Ο Ζαμπέλιος πάνω απ' όλα ήταν ιστορικός. Μέχρι την τελευταία του στιγμή, η μούσα του ήταν η Κλειώ. Παράλληλα, ήταν και λογοτέχνης. Μεγάλωσε ανάμεσα σε τραγωδίες, οράματα, σε ξεσπάσματα πατριωτικά και ρητορικά. Τα δημοτικά τραγούδια που τύπωσε δεν ήταν ο καρπός μιας επιστημονικά οργανωμένης λαογραφικής εργασίας. Σύμφωνα με τον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, ήταν πολύ περισσότερο η προβολή ενός θησαυρού, που έδειχνε πόσο ζωντανή ήταν η εθνική ψυχή και πόσο αδιάσπαστη η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού. Σε γενικές γραμμές, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος ήταν ένας μεγαλοϊδεάτης²¹⁵.

Τον Ζαμπέλιο τον χαρακτηρίζει «το πάθος του για τους μεσαιωνικούς χρόνους, την ενότητα της φυλής και τη σημασία της βυζαντινής ιστορίας καθώς και την επιστροφή στη ζωντανή παράδοση του έθνους»²¹⁶.

Τα χρόνια εκείνα άρχισε και το συγγραφικό του έργο που κάλυπτε κυρίως ιστορικά θέματα, με υλικό που είχε συγκεντρώσει από τα ταξίδια του στην Ευρώπη αλλά και στην Τουρκία. Το 1852 δημοσίευσε έκδοση ελληνικών τραγουδιών, *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος. Εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περί Μεσαιωνικού Ελληνισμού*. Στην εκτενή εισαγωγή διατύπωσε την άποψη για την ενότητα του ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι την σύγχρονη εποχή και εισηγήθηκε την τριμερή διαίρεση της ελληνικής ιστορίας σε αρχαία, μεσαιωνική και νέα.

Αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος του για την μεσαιωνική ιστορία ήταν και το επόμενο μεγάλο έργο του, *Βυζαντιναί Μελέται. Περί πηγών Νεοελληνικής Εθνότητος*

²¹⁴ Ζέφυρος Καυκαλίδης, *ό.π.*, σ. 100.

²¹⁵ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Το Ιστορικόν μυθιστόρημα...*, *ό.π.*, σ. κζ'.

²¹⁶ Παντελής Βουτούρης, *Ως εις Καθρέπτην...*, *ό.π.*, σ. 173.

από Η' άχρι Ι' εκατονταετηρίδος μ.Χ. (1857). Τα επόμενα χρόνια, ασχολήθηκε σε επίπεδο κριτικής με το κείμενο *Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ; Σκέψεις περί ελληνικής ποιήσεως*, που αναφερόταν στην ποιητική του σολωμικού έργου, αλλά και ως λογοτέχνης, με τα *Ιστορικά Σκηνογραφήματα* (1860) και τους *Κρητικούς Γάμους* (1871).

Τα θέματα που είχαν τα βιβλία του Ζαμπέλιου, «κατά ένα μέρος, ήταν εμπνευσμένα από την Ελληνική επανάσταση (ο *Ρήγας*, ο *Διάκος*, Η *Χριστίνα*). Κατά ένα άλλο μέρος, από την αρχαία παράδοση και την ιστορία: *Κόδρος*, *Τιμολέων*, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*, *Γεώργιος Καστριώτης* κ.α.»²¹⁷. Στα περισσότερα έργα του, «η δράση τοποθετείται στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη. Στα έργα αυτά, το ενδιαφέρον του εστιάζεται στον ελληνικό λαό, την ελληνική ιστορία και ιδιαίτερα το Βυζάντιο»²¹⁸.

Το έργο του Ζαμπέλιου *Ιστορικά σκηνογραφήματα (1860)* δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της *Πανδώρας* σε συνέχειες. Κύριο θέμα του διηγήματος αυτού είναι η Κρήτη και οι αιματηροί αγώνες της για την αποτίναξη του ενετικού ζυγού. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως το διήγημα αυτό του Ζαμπέλιου γράφτηκε έξι χρόνια πριν ξεσπάσει η Κρητική Επανάσταση (1866-1869).

Αναλυτικότερα, η πρώτη επανάσταση είναι αυτή του Γεωργίου και του Θεοδώρου Χορτάτη γύρω στα 1272. Η ανταρσία αυτή καταπνίγεται με τη βοήθεια του Αλεξίου Καλλέργη και οι αδερφοί Χορτάτη καταφεύγουν στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, στα 1293 ο Αλέξιος Καλλέργης, ισχυρός Έλληνας άρχοντας της Κρήτης, δυσαρεστημένος με τους Ενετούς, σηκώνει τη σημαία της Επανάστασης και κυριαρχεί πάνω στο νησί, για να συνθηκολογήσει αργότερα με το δυνάστη.

Νέα ανταρσία ξεσπά το 1347, με αρχηγούς τον Ιωάννη και το Μιχάλη Ψαρομίλληγο, που πνίγηκε στο αίμα, έπειτα από ηρωικές μάχες και νίκες. Τέλος, στα 1363, οι Ενετοί άρχοντες της Κρήτης κηρύττουν την ανεξαρτησία του νησιού από τη Βενετία και ιδρύουν αυτόνομη δημοκρατία. Ωστόσο, «το πρωτοπαλίκαρο, ο Καλλέργης, το καμάρι και η ελπίδα της Κρήτης έπεσε σε επιτήδεια στημένη παγίδα. Τον φυλάκισαν, τον δίκασαν και τον κρέμασαν. Η Επανάσταση είχε αποτύχει...»²¹⁹. Κατ' επέκταση, συμπεραίνουμε και την αδυναμία της Μεγάλης Ιδέας να υλοποιηθεί...

Στο συγκεκριμένο έργο ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος μας παρουσιάζει τον ποιητή Πετράρχη να παρευρίσκεται στη τελετή που έγινε στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας, όταν ο Λουκίνος Δελβέρμες διορίζεται αρχιστράτηγος των δυνάμεων της

²¹⁷Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. κστ'.

²¹⁸Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, *ό.π.*, σ. 91.

²¹⁹Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Το Ιστορικό μυθιστόρημα*, σ. κη'.

Δημοκρατίας, που θα κατέπνιγαν την επανάσταση του 1363, επειδή όπως υποστηρίζει: «Ο Φραγκίσκος Πετράρχης, λάτρης της ελληνικής φιλοσοφίας, αναδεικνύεται πρώτος των Ευρωπαίων φιλελλήνων· είναι ο ιδρυτής του φιλολογικού των εσπερίων ελληνισμού· διότι κατά πάσαν αλήθειαν, ο πολιτικός φιλελληνισμός είναι προϊόν μεταγενέστερον, καρπός της εποχής μας...»²²⁰.

Το ιστορικό μυθιστόρημα *Οι Κρητικοί γάμοι (1871)* είναι τοποθετημένο στα χρόνια της Βενετοκρατίας και επικεντρώνεται σε μιαν ιδεατή, ηρωική Ελλάδα. Οι Κρητικοί γάμοι, ανταποκρίνονται «στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας, που εξάλλου αποτελεί την κυρίαρχη ορμή της ελληνικής κοινής γνώμης»²²¹.

Ο υπότιτλος του έργου αυτού είναι “Ανέκδοτον επεισόδιον της Κρητικής ιστορίας των Βενετών”. «Η δράση τοποθετείται στα 1570. Εκείνη την εποχή η ενετική κυριαρχία στην Κρήτη παρουσίαζε σημεία αδυναμίας και παράλυσης»²²². Έτσι, οι Έλληνες κάτοικοι του νησιού, με επικεφαλής τους ηγέτες τους επωφελήθηκαν απ’ αυτήν την κρίση. Συγκεντρώνονται, λοιπόν, σ’ ένα μοναστήρι, εκλέγουν προσωρινή κυβέρνηση και κηρύττουν την ανεξαρτησία και την επανάσταση εναντίον του κατακτητή.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις σημειώνουν επιτυχία: όλα τα οχυρά της υπαίθρου πέφτουν στα χέρια των επαναστατών και οι Ενετοί αναγκάζονται να αποσυρθούν στα τρία μεγάλα κάστρα του νησιού. Ο Γεώργιος Κοντανολέος, ο γενικός αρχηγός της επανάστασης έχει ένα γιό τον Πέτρο, που είναι ερωτευμένος με τη Σοφία Δα Μολίν, την κόρη του Σερ Φραγκίσκου, Ενετού άρχοντα των Χανίων. Αυτό το αγνό κι από τα δυο μέρη ειδύλλιο στάθηκε η βάση της μηχανορραφίας.

Ο Φραγκίσκος Δα Μολίν γράφει στον Κονταλέο πως θέλει να προσχωρήσει στην επανάσταση, να γίνει ορθόδοξος χριστιανός και να παντρεύει την κόρη του με τον Πέτρο. Ο γενικός αρχηγός, έπειτα από κάποιους δισταγμούς, δέχεται και ορίζεται η ημερομηνία του γάμου. Όμως, στο γλέντι που ακολούθησε, προδότες έβαλαν φωτιά στον πύργο όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι καλεσμένοι και ισχυρός ενετικός στρατός τον πολιορκεί στενά.

Η μάχη είναι, βέβαια, άνιση.... «Η Σοφία πολεμά στην πρώτη γραμμή των Ελλήνων, πληγώνεται βαριά και πεθαίνει. Ο Γεώργιος και ο Πέτρος συλλαμβάνονται έπειτα από ηρωικότετη αντίσταση για να δικαστούν και να εκτελεστούν από τους

²²⁰ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Ιστορικά Σκηνογραφήματα*, 1860, σ. 136.

²²¹ Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία...*, ό.π., σ. 65.

²²² Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 94.

Ενετούς»²²³. Ο Ζαμπέλιος στο διήγημα αυτό χρησιμοποιεί μια «βαριά και αδέξια αρχαΐζουσα γλώσσα»²²⁴. Ενώ όλοι οι χαρακτήρες των Βενετών είναι προσωποποιήσεις της δολοπλοκίας, της ραδιουργίας και της μηχανορραφίας, αντιθέτως, όλοι οι Έλληνες παρουσιάζονται σαν ενσαρκώσεις του πατριωτισμού και του ηρωισμού²²⁵.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως το έργο αυτό γράφτηκε μετά την αποτυχία της Κρητικής Επανάστασης (1866-1869).

ε) Κωνσταντίνος Ράμφος:

Ο Κωνσταντίνος Ράμφος γεννήθηκε το 1776 στη Χίο και πέθανε το 1871. Αφού σπούδασε στη σχολή της πατρίδας του και ασχολήθηκε αρκετά χρόνια με το εμπόριο, έγινε με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρίας μέλος της και κήρυκας των ιδεών της στα νησιά του Αιγαίου και δόθηκε ολόψυχα στη Μεγάλη Ιδέα. Όταν ξέσπασε η Επανάσταση του 1821 κατατάχτηκε στον τακτικό στρατό και πολέμησε σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Έπειτα από την απελευθέρωση, διορίστηκε αρχικά δικαστής και κατόπιν πολιτικός διοικητής επαρχιών· αργότερα υπηρέτησε ως πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, τα Γιάννενα και τη Σάμο· στα τελευταία χρόνια της ζωής του εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, ως δικηγόρος και εξέδιδε την εφημερίδα *Συντακτική*.

Ο Κωνσταντίνος Ράμφος είναι ο αντιπροσωπευτικότερος τύπος ανθρώπου, του οποίου η ζωή και το έργο είναι συνυφασμένα, αφιερωμένα αμφότερα στην προαγωγή του εθνικού βίου: ενεργός συμμετοχή στον Αγώνα, δημόσιος λειτουργός στις δεκαετίες που ακολούθησαν την εγκαθίδρυση του ελληνικού ελεύθερου κράτους. Τα ερεθίσματα που τον ώθησαν να καταπιαστεί με τη σύνθεση έργων με εθνικό περιεχόμενο πρέπει να ήταν ιδιαίτερα ισχυρά... Ειδικότερα για την φορτισμένη περίοδο μετά το 1850, αφού τόσο οι δύσκολες εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, όσο και οι εξωτερικές επεμβάσεις, αρνητικές και συχνά ταπεινωτικές, δημιουργούσαν στο μικρό, νεοσύστατο κράτος κλίμα απαισιοδοξίας και κατήφειας. Μέσα σ' αυτό το κλίμα απογοήτευσης, στο οποίο οδηγούσε μοιραία η άδικη συμπεριφορά και μεταχείριση εκ μέρους των εξωτερικών παραγόντων, πρώην “φιλελλήνων”, η λογοτεχνία όφειλε και αυτή να “στρατευθεί”, οι λογοτέχνες να υπηρετούν τους εθνικούς στόχους και να βοηθούν στην στήριξη του φρονήματος... Παρόμοιοι

²²³ στο ίδιο, σ. 95.

²²⁴ Κ. Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 336.

²²⁵ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 97.

προβληματισμοί ώθησαν τον Ράμφο στη συγγραφή μυθιστοριών με εθνικό περιεχόμενο²²⁶.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο Ράμφος «είναι προσηλωμένος στα εθνικά ιδανικά και ένθερμος υπερασπιστής της Μεγάλης Ιδέας»²²⁷. Γενικότερα, προτίμησε να διαπραγματευτεί θέματα που άπτονται της ιστορίας, ειδικότερα της ιστορίας του νέου ελληνισμού· οι βασικοί ήρωες του, αλλά και δευτερεύοντα πρόσωπα έχουν διαδραματίσει το ρόλο τους, μεγάλο ή μικρό, στην πρόσφατη εθνική ιστορία (ο Κατσαντώνης, οι Σουλιώτες αρχηγοί και μαχητές, οι κλέφτες και οι αρματωλοί, ο Αλή πασάς κ.ο.κ.).

Τα κυριότερα έργα του Κωνσταντίνου Ράμφου είναι ο *Κατσαντώνης* (1860), οι *Τελευταίαι ημέραι του Αλή πάσα* (1862) και ο *Χαλέτ Εφέντης* (1867, 1868, 1869: 3 τόμοι).

Αντιπροσωπευτικό μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Ράμφου είναι ο ***Κατσαντώνης. Κλέφτικον επεισόδιον ή Ελληνικόν Μυθιστόρημα***, «το πρώτο μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Ράμφου είναι ένα σύντομο αφήγημα 116 σελίδων. Μέσα στο βιβλίο θα συναντήσουμε γνωστά πρόσωπα της Ιστορίας: τον Κατσαντώνη, τον Αλή-πασά, τον Μάνθο Οικονόμου, τον Βελή- Γκέκα και τον Ιουσούφ Αράπη»²²⁸.

Το κεντρικό πρόσωπο είναι ένας Έλληνας ήρωας, ένας μυθικός κλέφτης των βουνών. Με τα λίγα παλικάρια του ο Κατσαντώνης κατατροπώνει στην αρχή και σκοτώνει τον Βελή-Γκέκα, αργότερα διαλύει το μεγάλο σώμα του Ιουσούφ Αράπη, που διατάχθηκε από τον Αλή να τον καταδιώξει και να τον συλλάβει. Ότι δεν μπόρεσε να κατορθώσει ο Ιουσούφ Αράπης με την ανδρεία, το πετυχαίνει με την προδοσία και το δόλο. Όταν ο Κατσαντώνης, βαριά άρρωστος, είχε καταφύγει σ' ένα μοναστήρι, προδίδεται και οδηγείται στα Γιάννενα. Εκεί, έπειτα από μια έντονη λογομαχία με τον Αλή-πασά, βρίσκει μαρτυρικό θάνατο στα χέρια αιμοβόρων βασανιστών. Ο θάνατος του Κατσαντώνη συνδέεται με την προάσπιση της οικογενειακής τιμής του ήρωα... Ο Ράμφος “εφοδιάζει” τον Κατσαντώνη με γυναίκα και γιό, τον οποίο μάλιστα ονομάζει Αλέξανδρο διότι «η Ήπειρος και η Μακεδονία είχαν βασιλείς Αλεξάνδρους [...] κατοχυρώνοντας έτσι τη γνωστή συνέχεια του

²²⁶ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Κωνσταντίνος Ράμφος. Άγνωστος άνθρωπος- Αγνοημένος συγγραφέας» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών σπουδών, Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 1997, σ. 250.

²²⁷ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Κωνσταντίνος Ράμφος...», *ό.π.*, σ. 251.

²²⁸ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...ό.π.*, σ. 83.

ελληνισμού και προβάλλοντας το μεγαλοϊδεατικό ιδεώδες που εθίγη και στον πρόλογο του μυθιστορήματος»²²⁹.

Παρακάτω, περιγράφεται η ιδανική εικόνα ομορφιάς του Κατσαντώνη, που συνδέει το πρώτο μέρος του μυθιστορήματος, στο οποίο προβλήθηκε ο κλέφτης ως συνειδητός αγωνιστής της ελευθερίας εναντίον του τυράννου, με το δεύτερο μέρος, στο οποίο προβάλλεται ως μάρτυς της ελευθερίας.

Ο Ράμφος κατασκευάζει την εικόνα του ήρωα, όχι όπως ακριβώς ήταν, αλλά όπως θα ήθελαν να νομίζουν οι αναγνώστες πως ήταν... Είναι η εποχή που υποδεικνύεται φορτικά η ανάγκη να αξιοποιηθούν θέματα από την ελληνική ζωή, την ελληνική ιστορία και την Επανάσταση του 1821, ώστε «να καταστεί δημόδης η άγνωστος ιστορία του βίου του ελληνικού έθνους»²³⁰. Ωστόσο, παρόλο που ο Κατσαντώνης πολέμησε ηρωικά, τελικά σκοτώθηκε.. Έτσι, παρατηρούμε για άλλη μια φορά την ήττα- το ανεκπλήρωτο της Μεγάλης Ιδέας.

Ακόμα ένα μυθιστόρημα, που εστιάζει στην πατρίδα και στο έθνος, ιδιότητες που το χαρακτηρίζουν εθνικό ιστορικό μυθιστόρημα στις χώρες, ιδίως που το κίνημα του ρομαντισμού ταυτιζόταν με εθνικούς πόθους, εθνικά κινήματα λαών και εθνοτήτων που ζούσαν σε συνθήκες εθνικής υποδούλωσης, είναι *Αι τελευταίαι ημέραι του Αλή-πασά*, το οποίο δημοσιεύεται στο περιοδικό *Χρυσάλλις* το 1863. Η δράση του διηγήματος περιορίζεται στο χρονικό διάστημα των δύο μηνών (Δεκέμβριος 1821-Ιανουάριος 1822). Η τοποθεσία, όπου διαδραματίζονται τα γεγονότα είναι στα Γιάννενα και στην αυλή του Αλή πασά κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας. Τα κύρια πρόσωπα του μυθιστορήματος είναι όλα ιστορικά: «ο Αλή-πασάς, ο Έλληνας γραμματέας του Αλέξιος Νούτσος, το εκτελεστικό όργανο των εγκλημάτων του ο Αθανάσιος Βάγιας, ο αρχηγός των σουλτανικών στρατευμάτων που πολιορκούν τα Γιάννενα και ο άσπονδος εχθρός του Ισμαήλ- Πασάς και ο νέος αρχηγός τους Χουρσήτ- Πασάς»²³¹.

²²⁹ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Μυθιστορηματική Βιογραφία (1830-1880)» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών σπουδών Ίδρυμα Γουλανδρή, *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 1997, σ. 111.

²³⁰ Απόστολος Σαχίνης, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.

²³¹ Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 85.

στ) Παύλος Καλλιγάς:

Ο Παύλος Καλλιγάς γεννήθηκε το 1814 στη Σμύρνη. Ο Καλλιγάς υπήρξε νομικός (το 1834 σπούδασε νομική, φιλοσοφία και ιστορία στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, τον επόμενο χρόνο). Έγινε γνωστός ως συγγραφέας μιας ογκώδους πραγματείας για το Ρωμαϊκό Δίκαιο. Επίσης, είχε διακριθεί ως καθηγητής και ως δικηγόρος, ενώ, ταυτόχρονα είχε σταδιοδρομήσει και στην πολιτική. Από το έργο που επιτέλεσε κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του, έμεινε η εικόνα ενός διακεκριμένου οικονομολόγου (το 1882 διορίζεται Υπουργός Οικονομικών), και περάτωσε τη σταδιοδρομία του ως διοικητής της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (1890). Το 1896, ο Καλλιγάς πεθαίνει στο Φάληρο²³².

Το 1837, όταν ο Καλλιγάς φτάνει στην Ελλάδα γεμάτος ενθουσιασμό, με ιδέες και προγράμματα, έρχεται αντιμέτωπος μ' ένα άμορφο πολιτικό περιβάλλον. Την εποχή εκείνη, ο ρομαντισμός στην Ελλάδα ήταν σε πλήρη άνθηση, όμως, ποτέ δεν τάχθηκε με το μέρος του. Αντιθέτως, με τα γραπτά του προσπάθησε να βοηθήσει τους Έλληνες να συνειδητοποιήσουν την ταυτότητα και τα στοιχεία που τους ενώνουν και να συμβάλει στο να γίνει η Ελλάδα χώρα με ευρωπαϊκό προσανατολισμό²³³. Αξιόλογη είναι η συμμετοχή του στην ανώνυμη ελληνική εταιρία, ανταγωνιστικής της γαλλικής εταιρίας Φεραλντί, για την κατασκευή του σιδηροδρόμου Αθηνών-Πειραιώς.

Λίγο αργότερα, ξεσπά η Επανάσταση του 1843. Ο Καλλιγάς βλέπει τις αλληλοδιαδόχες κυβερνήσεις να καταργούν την ελευθερία που είχε υποσχεθεί το σύνταγμα. Παράλληλα, αναμειγνύεται και ο ίδιος στις εσωτερικές εξελίξεις που προκάλεσε ο Κριμαϊκός πόλεμος, συμμετέχοντας μάλιστα στην “Κυβέρνηση Κατοχής” το 1854, ως υπουργός Δικαιοσύνης. Τέλος, ζει έντονα τις στιγμές της πτώσης του βασιλιά Όθωνα, λαμβάνει μέρος στην πολιτική ζωή της Μεσοβασιλείας και συνεργάζεται στη σύνταξη του κειμένου του νέου συντάγματος που ψηφίστηκε το 1864. Την ίδια εποχή συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις για την ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα²³⁴.

Ο Καλλιγάς έγραψε αξιόλογες ιστορικές μελέτες, αλλά και το μυθιστόρημα *Θάνατος Βλέκας*. «Αν και ανήκε στην ελληνική πλουτοκρατία, ωστόσο, είναι ο πρώτος που πρόσεξε πόσο σκληρά ζούσαν οι κολλιγάδες (αγρότες) και θέλησε να αναπαράσχη

²³² Marie-Paule Masson-Vincourt, *ό.π.*, σ. 25-58.

²³³ *στο ίδιο*, σ. 27.

²³⁴ *στο ίδιο*, σ. 36.

τις συνθήκες της ζωής τους, σε αντίθεση με τις γραφειοκρατικές και πλουτοκρατική ζωή των αστικών κέντρων»²³⁵.

Έτσι, στις 15 Οκτωβρίου 1855 δημοσίευσε σε συνέχειες στην *Πανδώρα* το ηθογραφικό μυθιστόρημα του **Θάνος Βλέκας**. Παρουσιάζεται ως «ηθογραφικό, κοινωνικό, ρεαλιστικό ή νατουραλιστικό έργο και επαινείται ως το πρώτο καθαρά ελληνικό μυθιστόρημα»²³⁶. Σύμφωνα με τον Καιροφύλα, «πρώτος ο Καλλιγιάς απεικόνισεν εις τον *Θάνον Βλέκαν* την ελληνικήν ζωήν της εποχής του»²³⁷.

Το έργο είναι παρμένο από τη σύγχρονη ζωή και αυτή ακριβώς περιγράφει. Την εποχή εκείνη, η επιδημία της χολέρας είχε πλήξει την Αθήνα και τον Πειραιά από τα αγγλικά και τα γαλλικά καράβια που είχαν έρθει για να αποκλείσουν τον Πειραιά, προκειμένου να εμποδίσουν τους Έλληνες να παρέμβουν στον πόλεμο της Κριμαίας, στο πλευρό των Ρώσων. Αξιοσημείωτο είναι ότι η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Καλλιγιάς είναι η υπερκαθαρεύουσα, «κάνει ελάχιστες παραχωρήσεις στη δημοτική, ιδίως στους διαλόγους. Επίσης, τα ήθη της οθωνικής εποχής περιγράφονται με προσοχή και με γνώση των αναγκών του μυθιστορήματος· τα κοινωνικά ενδιαφέροντα του συγγραφέα, τα προβλήματα που τον απασχολούν, τα προβλήματα δηλαδή της τότε κοινωνίας, παρεμβάλλονται αφομοιωμένα μέσα στο μύθο. Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι ο **Θάνος Βλέκας** είναι «το πρώτο σύγχρονο κοινωνικό μυθιστόρημα»²³⁸. Στο έργο του θίγει το κοινωνικό φαινόμενο της ληστείας και «αναλύει το φαινόμενο από την πιο δυσάρεστη πλευρά του: των σχέσεων των ληστών με τους έγκυρους κύκλους της Αθήνας»²³⁹. Το μυθιστόρημα γράφτηκε κάτω από την επήρεια μιας τρομερής απογοήτευσης. Όπως αφήνει η Marie-Paule Masson-Vincourt να εννοηθεί, «μέσα από το μυθιστόρημα μιλάει ο υπουργός που αναγκάστηκε να παραιτηθεί αμφισβητώντας την πολιτική και κοινωνική ζωή, το νομοθετικό σύστημα, τους θεσμούς, την ίδια την κυβέρνηση»²⁴⁰.

Αναλυτικότερα, ο Θάνος Βλέκας είναι ένας τίμιος αγρότης, εργατικός και ταπεινός, που ζούσε σε ένα χωριό της Λαμίας. Ήταν δευτερότοκος γιος ενός αγωνιστή-αρματολού στον καιρό της τουρκοκρατίας. Ο αδερφός του, ο Τάσος ήταν ανθυπολοχαγός του στρατού, αλλά δεν έπαιρνε γαλόνια όπως οι άλλοι και ήταν αγανακτισμένος γι' αυτό μερικές φορές έκανε πλάτες στους ληστές. Κάποια στιγμή

²³⁵ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 328.

²³⁶ Δ. Μαργάρης, *Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους*, Αθήνα 1954, σ. 16.

²³⁷ Κ. Καιροφύλας, *Παύλος Καλλιγιάς. Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1937, σ. 123.

²³⁸ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...*, ό.π., σ. 329.

²³⁹ Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία...*, ό.π., σ. 29.

²⁴⁰ Marie-Paule Masson-Vincourt, ό.π., σ. 397.

λιποτακτεί κι αυτός και γίνεται ληστής, προς μεγάλη ικανοποίηση της μητέρας του που τον βλέπει κιόλας γεμάτο πλούτο και τιμές. Η χωροφυλακή τον καταδιώκει, του καίει το σπίτι και ο Θάνος αναγκάζεται να περάσει τα σύνορα και να καταφύγει στη Θεσσαλία, τουρκική ακόμα, από τον φόβο των αντιποίνων. Εκεί, μπαίνει υπό την προστασία του Αύφαντή, που' χει μια κόρη όμορφη και σεμνή, την Ευφροσύνη, και στου οποίου το χτήμα δουλεύει ευχαριστημένος. Στο δεύτερο μέρος του μυθιστορήματος πληροφορούμαστε με ποιο τρόπο ο Τάσος πάει να τυλίξει και να ξεγελάσει τους καλλιεργητές ενός ευφορότατου χωριού και με τη συνενοχή ισχυρών φίλων στην Αθήνα, να γίνει αποκλειστικός του κύριος. «Ο Τάσος βάζει αντιπρόσωπο του εκεί τον αδερφό του που τελικά, ύστερα από πολλές περιπέτειες επέστρεψε στην Ελλάδα όπου αγνοεί τις παλιανθρωπιές του. Οι αγρότες, όμως, αντιλαμβάνονται την απάτη και ρίχνουν την ευθύνη στον Θάνο· απελπισμένοι, ξεσηκώνονται και σε μια συμπλοκή τον σκοτώνουν με μια τουφεκιά»²⁴¹. Τέλος, «θάβεται στο ίδιο μνήμα με την Ευφροσύνη, που μόλις έφτασε εκεί και είδε το πτώμα του αγαπημένου της, έπεσε από το άλογο νεκρή»²⁴².

Ο συγγραφέας, με άλλα λόγια, βλέπει από ρεαλιστική όψη τα γεγονότα, στην προκειμένη περίπτωση το φαινόμενο της ληστείας και προσπαθεί να αποτυπώσει δίχως αυταπάτες, την ωμή πραγματικότητα του μικρού κράτους· αυτό έπρεπε να εξυγιανθεί και να προσαρμοστεί σταδιακά στα δυτικά ήθη, αρχίζοντας από την κατασκευή δρόμων και την απελευθέρωση των δουλοπαροίκων από το φόβο και από τους τοκογλύφους, για να φτάσει στην πραγμάτωση μιας αληθινής κοινωνικής δικαιοσύνης. Όπως παρατηρούμε και σε προηγούμενα μυθιστορήματα, στόχος είναι να εκσυγχρονιστεί το ελληνικό κράτος με βάση τα δυτικά πρότυπα, όπως πρόσταζε το δόγμα της Μεγάλης Ιδέας.

Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Mario Vitti, «ο Καλλιγάς είναι ο μόνος συγγραφέας, που δίχως να τυφλωθεί από τα ιδεώδη ενός μελλοντικού μεγαλείου της Ελλάδας, είχε το θάρρος να κοιτάξει αδίστακτα τις πληγές της πατρίδας του: τη βιαστική προσαρμογή σε ξενόφερτους νόμους, τη ληστεία και τους δεσμούς της με την άρχουσα τάξη, την εκμετάλλευση των χωρικών από τους κερδοσκόπους και τους πανούργους, την κοινωνική αδικία γενικά. Ωστόσο, το παράδειγμα του Καλλιγά δεν εμπόδισε καθόλου την πορεία του ιστορικού και περιπετειώδους μυθιστορήματος: μυθιστόρημα φαντασίας, που δεν σκόνταφτε στα επείγοντα προβλήματα και που

²⁴¹ Mario Vitti, *ό.π.*, σ. 30.

²⁴² Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, *ό.π.*, σ. 141.

κοίταζε πέρα, στην κατεύθυνση της Μεγάλης Ιδέας, χωρίς να ενοχλεί καθόλου την τάξη των πραγμάτων»²⁴³.

Συμπερασματικά, ο Καλλιγάς στηλιτεύει την κατάντια του τόπου του και είναι αποφασισμένος να θέσει την αρετή και τη σοφία του στην υπηρεσία του νεοσύστατου κράτους «όταν συλλογιέται ποια είναι η τύχη του μεγάλου ονείρου, που έθρεψε με το πνεύμα της καρτερίας και της θυσίας τις σκλαβωμένες γενιές των Ελλήνων. Έτσι, περιγράφει μια κοινωνία που πιθηκίζει τους ξένους συρμούς, μια πολιτική στενοκέφαλη και στενόκαρδη και μια εθνική συνείδηση ταπεινωμένη»²⁴⁴.

ζ) Δημήτριος Βικέλας:

Ο Δημήτριος Βικέλας γεννήθηκε στη Σύρο το 1835 και πέθανε το 1908 στην Αθήνα. Η σταδιοδρομία του Βικέλα ακολούθησε τρεις φάσεις. Στην πρώτη (Λονδίνο 1852-1876) ήταν κυρίως έμπορος και με την υποστήριξη των θείων του Λέοντος και Βασιλείου Μελά, απέκτησε την οικονομική ανεξαρτησία που του επέτρεπε να αφοσιωθεί απερίσπαστος στο λογοτεχνικό του έργο.

Στη δεύτερη φάση της σταδιοδρομίας του (Παρίσι, 1878-1896), ο Βικέλας ήταν κυρίως ο λογοτέχνης και ο λόγιος, ενώ παράλληλα καλλιεργούσε τις κοινωνικές σχέσεις και τις κοινωνικές επαφές, που προετοιμάζαν το τρίτο στάδιο της ζωής του. Σ' αυτό, λοιπόν, το στάδιο της ζωής του «έγραψε και δημοσίευσε τα περισσότερα και τα καλύτερα έργα του· σ' αυτήν αναγνωρίστηκε η αξία των αφηγημάτων του και η συμβολή του στη διαμόρφωση της νεοελληνικής πεζογραφίας του καιρού του»²⁴⁵.

Στην τρίτη φάση (Αθήνα, 1896-1908) ήταν κυρίως ο κοινωνικός άνθρωπος, ο οργανωτής κοινωφελών έργων, συλλόγων και ιδρυμάτων. Στον Βικέλα οφείλεται εκείνη την εποχή, η οργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων του 1896 στην Αθήνα, η σύσταση και η λειτουργία του *Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων* (1899), η ίδρυση "Οίκου τυφλών", η θεμελίωση της "Εργατικής Σχολής" κ.α.· η κοινωνική δράση απορρόφησε όλη σχεδόν τη δραστηριότητα του στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Ανάμεσα στα 1854 και 1857 «γράφει ποιήματα, δοκιμάζεται στην κωμωδία και το διήγημα και μεταφράζει από το πρωτότυπο Όμηρο, Μίλτωνα, Young, Γκαίτε και Alfieri»²⁴⁶.

²⁴³ Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία...*, ό.π., σ. 41.

²⁴⁴ Γιώργος Αραγής, *Η Μεταβατική περίοδος της ελλαδικής ποίησης. Η σταδιακή εξέλιξη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως το 1930*, εκδ. Σοκολή, χ.χ., σ. λγ'.

²⁴⁵ Απόστολος Σαχίνης, *Παλαιότεροι πεζογράφοι...*, ό.π., σ. 59.

²⁴⁶ Δημήτριος Βικέλας, *Άπαντα, α' τόμος*, ό.π., σ. 49.

Το 1862 κυκλοφορεί στο Λονδίνο η ποιητική συλλογή του *Στίχοι* (19 ποιήματα). Την ίδια χρονιά, μεταφράζει από τα γερμανικά, τον μονόλογο του *Φάουστ* στην καθαρεύουσα. Το 1875 μεταφράζει έργα του Σαίξπηρ, όπως ο *Βασιλεύς Λήρ*, ο *Ρωμαίος και η Ιουλιέττα* και τον *Οθέλο*. Τα έργα αυτά τυπώνονται τον επόμενο χρόνο στην Αθήνα και διαβάζονται αποσπάσματα τους στον *Παρνασσό*.

Το 1879 αρχίζει η δημοσίευση του *Λουκή Λάρα* στο περιοδικό *Εστία*. Τον ίδιο χρόνο δημοσιεύεται και σε βιβλίο. Το 1891 επανακυκλοφορεί ο Λουκής Λάρας σε νέα έκδοση, στα γαλλικά (εικονογραφημένος από τον Θεόδωρο Ράλλη). Πρόκειται για ένα «επιτυχημένο ιστορικό αφήγημα, που αποτελεί τομή στο ιστορικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα»²⁴⁷. Το έργο σημείωσε πέντε εκδόσεις στην Ελλάδα, όσο ζούσε ο συγγραφέας του (1879, 1881, 1891, 1892 και 1904) και μεταφράστηκε στις περισσότερες και στις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Εκτός από τα γαλλικά, μεταφράστηκε και στα γερμανικά, ιταλικά, δανικά, αγγλικά, σερβικά, καταλανικά, ισπανικά, ολλανδικά, σουηδικά, ρωσικά και ουγγρικά²⁴⁸. Το έργο αποτελεί την αφετηρία του νεοελληνικού μας διηγήματος και επηρέασε αισθητά την εξέλιξη του αφηγηματικού μας λόγου· είναι μια πρώτη προσπάθεια να αποσπαστεί η πεζογραφία από τον ρομαντισμό και να στραφεί προς την ηθογραφία και τον ρεαλισμό»²⁴⁹.

Εγκατεστημένος για οικογενειακούς λόγους στο Παρίσι, ο Βικέλας αρχίζει τη συγγραφή του πρώτου εκτενούς αφηγήματος του. Ως πυρήνας του χρησιμεύει το χειρόγραφο του Λουκά Τζίφου, Χιώτη εμπόρου εγκατεστημένου στο Λονδίνο, που έχει πεθάνει προσφάτως, το οποίο αποστέλλεται στον Βικέλα από τους κληρονόμους του Τζίφου. Έτσι, «ο Βικέλας που συνηθίζει να χρησιμοποιεί ως βάση των έργων του κάποιο πραγματικό συμβάν, όπως ομολογεί στην αυτοβιογραφία του, φαίνεται ότι γοητεύεται από το χειρόγραφο»²⁵⁰. Η δράση εκτυλίσσεται κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. «Αναφέρεται σε γεγονότα που έλαβαν χώρα σε ρεαλιστικό γεωγραφικό περιβάλλον (Χίος, Τήνος, Σπέτσες)· στην πλοκή του περιέχονται ιστορικά γεγονότα από τη δημόσια σφαίρα (σφαγή της Χίου), που επηρεάζουν την ατομική ζωή των χαρακτήρων (εκπατρισμός σε Σπέτσες, Τήνο, Σύρο και Αγγλία)· εμφανίζονται ένα ή περισσότερα ιστορικά πρόσωπα ανάμεσα στα πλασματικά (ο Θεόδωρος Νέγρης, ο Μαυρογένης και η Μαντώ Μαυρογένους)»²⁵¹.

²⁴⁷ Σοφία Ντενίση, *Το Ελληνικό Ιστορικό Μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 273.

²⁴⁸ Απόστολος Σαχίνης, *Παλαιότεροι πεζογράφοι...*, ό.π., σ. 59.

²⁴⁹ Δημητρίου Βικέλα, *Άπαντα*, τόμος α', ό.π., σ. 371.

²⁵⁰ Δ. Βικέλας, *Η ζωή μου*, Κατάστημα του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1908, σσ. 187-189.

²⁵¹ Σοφία Ντενίση, *Το Ελληνικό Ιστορικό Μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 281.

Συγκεκριμένα, «ο γερο- Χιώτης έμπορος, ο Λουκής Λάρας, που μας αφηγείται τη ζωή του, παρουσιάζεται από τον συγγραφέα ως απλός, ελάχιστα μορφωμένος και γεμάτος καλοσύνη άνθρωπος. Ο κύριος ήρωας είναι ένα πρόσωπο συνηθισμένο, όχι εξαιρετικό και το θέμα μια ιστορία χωρίς εξάρσεις. Έτσι, η Επανάσταση του 1821 αποτελεί μόνο το πλαίσιο: οι μάχες, οι νίκες και τα κατορθώματα των ηρώων της ηχούν ως μακρινός αντίλαλος στην ακοή του αναγνώστη»²⁵².

Η ιστορία ξεκινά το 1821 στη Σμύρνη, όπου ο εικοσάχρονος Λουκής Λάρας εμπορευόταν με τον πατέρα του και ο συγγραφέας αποδίδει πολύ υποβλητικά και παραστατικά την ατμόσφαιρα του φόβου και της τουρκικής τρομοκρατίας που ακολούθησε την είδηση για την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης. «Πατέρας και γιος αναγκάζονται, κρυφά, να καταφύγουν στην πατρίδα τους, τη Χίο, όπου έμενε η υπόλοιπη οικογένεια. Αλλά κι εκεί τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Ασφάλεια δεν υπήρχε... Ένα χρόνο αργότερα έρχεται η αποτυχημένη εξέγερση και η καταστροφή της Χίου και επιβάλλει σε όλη την οικογένεια τον εκπατρισμό (Μύκονο, Σπέτσες, Τήνος)»²⁵³.

Σε γενικές γραμμές, στο μυθιστόρημα υπάρχει πατριωτισμός, όχι όμως ηρωισμός. Η επιλογή του Βικέλα να τοποθετήσει πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος του έναν φιλήσυχο, άτολμο έμπορο, παρόλο που η υπόθεση του έργου διαδραματίζεται σε ηρωικές εποχές, «πετυχαίνει για πρώτη φορά τους χαμηλούς τόνους που πρόσεξε η κριτική ήδη από το 1880 και φέρνει το έργο πιο κοντά στο πνεύμα του Scott»²⁵⁴. Οι αναφορές στη Μεγάλη Ιδέα είναι εμφανείς:

“... Περί Φιλικής Εταιρίας και τεκταινομένης Επανάστασεως ουδέ το ελάχιστον εγνωρίζαμεν. Συνησθανόμεθα μεν αορίστως πως και ημείς, μεθ’ όλων των τότε

Ελλήνων, του προς την ελευθερίαν οργασμόν, εβλέπαμεν εις Σμύρνην.

Ευρωπαίους κρατούντες υψηλά την κεφαλήν, και μετά πικρίας ενδομούχου εμακαρίζαμεν τα αυτόνομα χριστιανικά έθνη, είχαμεν αμυδράς τινάς ιστορικές γνώσεις περί της Γαλλικής επανάστασεως και νεφελώδεις τινάς ελπίδας εθνικής αποκαταστάσεως, στηριζομένης κυρίως εις την εξ’ Άρκτου προσδοκωμένην αρωγήν, τας δ’ εορτάς συνερχόμενοι εψάλλαμεν και ημείς του Ρήγα τα άσματα · αλλ’ όμως δεν εφантаζόμεθα ουδαμώς ότι ευρισκόμεθα εις παραμονάς εθνικής εκρήξεως”²⁵⁵.

Και παρακάτω:

²⁵² Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 112.

²⁵³ Δ. Βικέλα, *Λουκής Λάρας*, 1881, σ.37.

²⁵⁴ Σοφία Ντενίση, *Το Ελληνικό Ιστορικό Μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 282.

²⁵⁵ Δημητρίου Βικέλα, *Απαντα*, τόμος β΄, επιμέλεια: Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1997, σ. 300.

«Πρώτην τότε φορά επεφάνη εις εμέ συσσωματωμένη η ιδέα της Επαναστάσεως, η αίσθησις της Εθνεγερσίας. Αι λευκαί εκείναι περιστεραί ήσαν του Ελληνικού στόλου τα πλοία. Επ' αυτών εκυμάτιζε του Σταυρού η σημαία. Και διέτρεχαν τα πλοία εκείνα τας ελληνικάς θάλασσας ελεύθερα, και ήσαν επ' αυτών άνδρες γενναίοι και άφοβοι επεδείκνυν από παραλίαν εις παραλίαν την σημαίαν των, εμψυχούντες τους Χριστιανούς και αψηφούντες τους Τούρκους, και επί της Σημαίας εκείνης ήσαν χαραγμένοι αι λέξεις “Ελευθερία ή θάνατος”»²⁵⁶

.....
«Γλυκύ αίσθημα και ισχυρόν η αγάπη της πατρίδος!»²⁵⁷.

Γενικότερα, προβάλλεται μέσα από τους στίχους η αναφορά στη θρησκεία και στην πατρίδα, βασικά στοιχεία που διέπουν την εθνική ενότητα.

Στη συνέχεια, ο Βικέλας επισημαίνει για τη γλώσσα που χρησιμοποιεί: «εάν επεδίωξα την μετά μέτρου προσέγγισιν της γραφομένης προς την κοινήν γλώσσαν, ελπίζω ότι δεν προσέκρουσα εις την αρχήν την οποίαν πρεσβεύω· ότι ανεξαρτήτως των τοπικών και διαλεκτικών σχηματισμών, οι οποίοι δίδουν ζωήν και χάριν εις την ομιλουμένην και καθιστούν αυτήν αρμοδίαν δια την ποίησιν, επιβάλλεται εις το έθνος μας, καθώς επεβλήθη εις τα άλλα έθνη, η χρήσις μιας εθνικής γλώσσης· ότι η υπάρχουσα τοιαύτη γραπτή γλώσσα διεπλάσθη κατά την διάρκειαν των παρελθόντων αιώνων και εξακολουθεί διαπλαττόμενη, συμφώνως προς τους όρους της ιστορικής εξελίξεως του όλου έθνους· και ότι η γλώσσα αυτή είναι και θα είναι το πανελλήνιον όργανον, η φιλολογική ούτως ειπείν σημαία του ελληνισμού»²⁵⁸. Σε γενικές γραμμές, το έργο αυτό, αποφεύγει τις ακρότητες της καθαρεύουσας και του ρομαντισμού.

Ο *Λουκής Λάρας* είναι κυρίως ιστορικό και πατριωτικό μυθιστόρημα, εφόσον αναπτύσσει ένα θέμα από την Επανάσταση του 1821 και αφηγείται με θερμά και συγκινητικά λόγια τις θυσίες της Ελλάδας· «ωστόσο, η διήγηση των καθημερινών περιστατικών, η αναπαράσταση της ζωής και των ηθών εκείνης της εποχής και η αγάπη της οικογένειας, που γίνεται φανερή σε όλες τις σελίδες του πλησιάζουν το έργο προς την ηθογραφία και το μεταβάλλουν σε πρόδρομο της μελλοντικής ανάπτυξης του ηθογραφικού μυθιστορήματος»²⁵⁹. Παράλληλα, παραπέμπει στο σκέλος εκείνο της Μεγάλης Ιδέας, που αφορά την οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους, έτσι ώστε να μπορέσει να προσεγγίσει τα εκβιομηχανισμένα

²⁵⁶ στο ίδιο, σ. 323.

²⁵⁷ στο ίδιο, σ. 440.

²⁵⁸ Δημητρίου Βικέλα, *Άπαντα*, τόμος α', ό.π., σ. 244.

²⁵⁹ Απόστολος Σαχίνης, *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, ό.π., σ. 97.

ευρωπαϊκά κράτη. Σύμφωνα με τον Παντελή Βουτούρη, ο *Λουκής Λάρας* αποτελεί «οριακή προβολή μιας πεζογραφικής παράδοσης, η οποία εμφανίζεται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως αντίδραση στις ρομαντικές εξάρσεις, στα υψηλά ιδανικά και στους υπερανθρώπους τα κείμενα που ανήκουν, όπως και ο *Λουκής Λάρας*, σ' αυτή την παράδοση εστιάζουν στην καθημερινή πραγματικότητα και στους αληθινούς ανθρώπινους χαρακτήρες υπονομεύοντας μ' αυτό τον τρόπο τη ρομαντική αισθητική»²⁶⁰. Σε αυτή τη μετριοπάθεια, λοιπόν, του πατριωτικού αισθήματος είδε η πρόσφατη κριτική έναν τρόπο υποτονισμού της ηρωικής έξαψης, που κυριαρχούσε μέχρι τότε στα ελληνικά πεζογραφήματα και ήταν ευκαιρία για να αποδράσει η πεζογραφία από τη ρομαντική εξιδανίκευση και να προδιαθέσει για τη ρεαλιστική αντίληψη των κοινωνικών πραγμάτων»²⁶¹. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ξενόπουλος, «ο *Λουκής Λάρας*, αυτοβιογραφία γέροντος Χίου, κατά τους χρόνους της Επανάστασης, συνδυάζει το ιστορικό με το ηθογραφικό μυθιστόρημα, κατά νεώτερα ξένα πρότυπα, από εκείνα τα οποία είχαν υπ' όψιν των οι σύγχρονοι του»²⁶².

Ο Θάνος Βλέκας και ο *Λουκής Λάρας* αποτελούν σταθμό στο νεοελληνικό μυθιστόρημα, όπου εγκαταλείπεται σιγά-σιγά η λόγια-καθαρεύουσα και εισάγεται η δημοτική. Εισαγόμεστε, μ' αυτόν τον τρόπο σε μια περίοδο, όπου ο ρομαντισμός παρακμάζει και συναντιούνται τα πρώτα αντι- ρομαντικά φαινόμενα (κριτική στις υπερβολές του ρομαντισμού, ανάπτυξη της πεζογραφίας, ρεαλιστική γραφή). Γενικότερα, «η αντίδραση απέναντι στον ρομαντικό μεγαλοϊδεατισμό και ειδικότερα η αντίδραση ανάμεσα στον πραγματικό και στον “ιδανικό” κόσμο εμφανίζονται πριν συμπληρωθεί το πρώτο μισό του αιώνα, τόσο σε λογοτεχνικά, όσο και σε κριτικά κείμενα»²⁶³.

Ο Βικέλας έγραψε επίσης και την ποιητική συλλογή *Στίχοι (1862)*, που αποτελείται από 19 ποιήματα. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα *Εξόριστος*, όπου γίνεται αναφορά στην ένδοξη αρχαιότητα:

“Δε τον, σ' την κορφή του βράχου,
εις την άκρη της θαλάσσης
της ησύχου κι αταράχου.
Δε, πως βλέπει τας εκτάσεις
με τα μάτια δακρυσμένα,

²⁶⁰ Παντελής Βουτούρης, *Ως εις καθρέπτην...*, ό.π., 171.

²⁶¹ Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία...*, ό.π., 53.

²⁶² Γρ. Ξενόπουλος, «Το Μυθιστόρημα» στο *Απαντα*, Μπίρης Α.Ε., Αθήνα 1932, σσ. 311-312.

²⁶³ Παντελής Βουτούρης, *Ως εις καθρέπτην...*, ό.π., σ. 163.

με ψυχήν χωρίς ελπίδα,
και θυμάται την πατρίδα,
και θρηνεί τα περασμένα”²⁶⁴.

Επιπρόσθετα, στο ποίημα *Απάντησις*, παρατηρείται ότι οι ποιητές βρίσκουν ως καταφύγιο συνήθως στην ποίηση, με στόχο να απομακρυνθούν από την σκληρή πραγματικότητα του καιρού τους:

“...Ω Ποίησις, καλή θεά, αγαπητή θεά μου,
.....
συ είσαι η Αγάπη μου, συ Μάνα, συ Πατρίς!”²⁶⁵.

²⁶⁴ Δημητρίου Βικέλα, *Απαντα*, τόμος β΄, επιμέλεια: Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1997, σ. 19.

²⁶⁵ στο ίδιο, σ. 38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Τα δημοσιεύματα

Στον Τύπο

Αναφορά στη Μεγάλη Ιδέα, εκτός από τα ποιήματα και τα πεζογραφήματα των ρομαντικών, γίνεται και στον τύπο της εποχής (εφημερίδες και περιοδικά). Στο κεφάλαιο αυτό, θα μελετήσουμε τις εφημερίδες *Αθηνά* και *Αιών*, οι οποίες άρχισαν να εκδίδονται και να κυκλοφορούν κατά τη διάρκεια της οθωνικής περιόδου (1833-1862)²⁶⁶.

Αθηνά:

Η *Αθηνά* είναι εφημερίδα πολιτική, φιλολογική και εμπορική. «Μαχητική, συνταγματικών αρχών, ιδεολογικά ανήκει στην αντιπολίτευση και είναι προσανατολισμένη προς το αγγλόφιλο κόμμα του Αλεξ. Μαυροκορδάτου. Εκδότης της ο Εμμ. Αντωνιάδης. Ασκήι συνταγματική πολιτική και έχει ως έμβλημα την 3^η Σεπτεμβρίου. Εκδόθηκε την 13^η Φεβρ. 1832 στα Μέγαρα, στο στρατόπεδο των συνταγματικών, ως δισεβδομαδιαία εφημερίδα από τον Εμμ. Αντωνιάδη, ως συνέχεια της *Ηούς* που διέκοψε την έκδοση της. Συνέχισε την έκδοση της στο Ναύπλιο, και από τις 16/04/1835 στην Αθήνα, όπου εκδιδόταν ως το 1864. Κατά την τρίτη περίοδο ως υπεύθυνος συντάκτης της φέρεται ο Δημ. Δράκος»²⁶⁷.

Εκδόθηκε σε στιγμές κρίσιμες ως επίσημο όργανο των “συνταγματικών” και εναντίον του προέδρου της προσωρινής Κυβερνήσεως... Εφημερίδα φιλελεύθερων αρχών, αντιπολιτεύθηκε την Αντιβασιλεία αλλά ακόμη και τον Ιωάννη Κωλέττη. Η στάση αυτή είχε ως συνέπεια την προσωρινή της διακοπής το έτος 1833. Επανεκδόθηκε το 1834. Η *Αθηνά* εκφράζοντας τις φιλελεύθερες, δημοκρατικές απόψεις του εκδότη της Εμμανουήλ Αντωνιάδη, επολέμησε την πολιτεία του Όθωνος. Από τις στήλες της υπερασπίστηκε τον Θεόκλητο Φαρμακίδη για το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Μαχόμενος δημοκράτης ο Εμμανουήλ Αντωνιάδης, εδημιούργησε ένα σημαντικό δημοσιογραφικό όργανο, με ελεύθερη

²⁶⁶ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Τρία νέα δημοσιογραφικά φύλλα: περίοδος οθωνικής μοναρχίας» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 28.

²⁶⁷ Νάση Μπαλτά- Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, εκδ. Οδυσσέας, 1993, σ. 61.

έκφραση και στέρεες δημοκρατικές θέσεις, ελεύθερος από οποιασδήποτε μορφής εξαρτήσεις από την εξουσία, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές.²⁶⁸

Το ρομαντικό ποίημα με τίτλο ***Ο κλαίων εραστής επί του τάφου αποθανούσης ερωμένης***, με το ψευδώνυμο ***Εμ. Χ. Γεωργία***, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1842 και προκαλεί εντύπωση καθώς δεν υπάρχουν ενδείξεις γραφής ποιημάτων από γυναίκες, τουλάχιστον όχι ακόμα.

Το ποίημα φανερώνει πολλά κλασικά μοτίβα του ρομαντισμού, όπως ο έρωτας, ο θάνατος και η αγάπη για την πατρίδα. Για του λόγου το αληθές:

«... Ω! εμπρός μου... να!!! Την βλέπω! Η Πατρίς μου κινδυνεύει!!!

να!!!... με τον εχθρόν παλεύει!!

Ω! εκεί κι εγώ ας τρέξω! ω! εκεί ας πεταχθώ,

Ω μαζί της ανεθράφην! ω! μαζί της ας χαθώ!

Κι αν χαθώ, κι αν αποθάνω,

ΧΑΡΕ!!! ΕΡΩΤΑ!! καθείστε εις τα στήθη μου επάνω!!!

(Εκ Πατρών, τη 17 Ιουλίου 1832)»²⁶⁹.

Παράλληλα, στις 28^η Οκτωβρίου το 1842, γράφεται το ποίημα ***Το ταξίδιον μου*** με την υπογραφή ***Μιχαηλίδης***. Στους στίχους αυτούς είναι έκδηλη η επίκληση στην αρχαιότητα, στους καιρούς του Ομήρου και των Μουσών...:

«...Ελλάς! χαίρε ανακράζω· χαίρε, ω πατρίς γλυκεία

Εις πατρίδος άλλης κόλπους μ' αποπέμπ' η νοσταλγία

Τρέχω εις την προκυμαίαν

Κι επί του ατμόπλου βλέπω του απόπλου την σημαίαν

-

...Το ακτινοβόλον άρμα ανυψούται του ηλίου,

Κ' ήμερον το κύμα σχίζει η τροπής του ατμοπλοίου·

Κι ως άμαξ Αμφιτρίτης εκ Τριτώνων συρωμένη

Εις τον γαληνόν της Σμύρνης κόλπον βαθμηδόν προβαίνει

Και ανέκυψα και ίδα

Αμφιθέατρον ωραίον του Ομήρου την πατρίδαν

-

Ο ατμός γογγύζων βγαίνει από της χοής το στόμα

Κ' εγώ σ' αυτάς της Σμύρνης έχω ατενές το όμμα

Εδώ βλέπω κυπαρρίσους, εκεί εξοχάς ωραίας,

²⁶⁸ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Αθηνά» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*, σ. 123.

²⁶⁹ *Αθηνά*, 25/07/1842, αρ. φ. 937, έτος ΙΑ', σ. 119.

Και την Σμύρνην εις το μέσον με τα κάλλη μιας νέας

Με κατάνυξιν γλυκείαν

Ενθυμήθην τότε όλην την αρχαίαν Ιωνίαν

-

...Θαλλούσα η νεολαία εις αυτό νεοκομείται,

Και εις των Μουσών τους κόλπους ένθους γαλακτοτροφείται.

Εις αιθούσας πλήρεις όλας εκπαιδευομένων νέων

Τα συγγράμματα αντηχούσιν αθανάτων συγγραφέων.

Ένθερμος και θαραλλέα

Το λαμπρόν της διατρέχει στάδιον η νεολαία»²⁷⁰.

Η *Αθηνά* τον επόμενο χρόνο, το 1843, δημοσιεύει τον λόγο που εκφώνησε ο **Χ. Παμπούκης** (*Λόγος επιτάφιος εις το μνημόσυνον του αειμνήστου Δημητρίου Υψηλάντου*) στο Ναύπλιο, όπου γίνεται λόγος για υψηλά ιδεώδη:

«Πόσοι από τους αρχαιοτάτους της Ελλάδος χρόνους επεθύμησαν να ιδώσι την αίσίαν ταύτην ημέραν, αυτόνομον και εις εν πολιτικώς ηνωμένην την Ελλάδα, ως είναι μιαν κατά την θρησκείαν, μια κατά την γλώσσαν, μια κατά την φυλήν! ... Ο μεγαλοφυής Περικλής συλλάβων ταύτην την υψηλήν ιδέαν ίνα ελευθέραν και αυτόνομον την Ελλάδα ενώση εις εν πολιτικώς, έστειλεν απανταχού της Ελλάδος επί τούτω πρεσβευτάς αλλ' απέτυχεν ατυχώς, ένεκα της ζηλοτύπου αντενεργείας της υπόπτου Σπάρτης»²⁷¹.

Άλλο ποίημα, που φιλοξένησε η εφημερίδα *Αθηνά* ήταν του γνωστού ρομαντικού ποιητή και μεγαλοϊδεάτη Παναγιώτη Σούτσου, ***Ωδή εις την εικοστήν πέμπτην Μαρτίου, ημέραν της ελληνικής παλιγγενεσίας***:

«Μ' άνθη στέψατε την Πνύκα! Μ' άνθη και τον Παρθενώνα!

Από ταύτην την ημέραν

Η Μεσόγειος δεν είδεν άλλην πλέον λαμπροτέραν

Την ετοίμασε με μόχθους έναν ο Θεός αιώνα.

-

...Έπειτα επάνω δύω βράχων έπλασε μεγάλων

Τον Κανάρην εις τον ένα, τον Μιαούλη εις τον άλλον,

Ωστε όταν του ενός

Τον δαυλόν τον αναμμένον με τα δίκροτα του φεύγη,

²⁷⁰ *Αθηνά*, 28/10/1842, αρ. φ. 965, έτος ΙΑ', σ. 169.

²⁷¹ *Αθηνά*, 3/02/1843, αρ. φ. 989, έτος ΙΒ', σ. 221.

Από τον δαυλόν του άλλου να μη δύναται να εύγη

Ο πασάς Οθωμανός

-

Την Ελληνικήν ακόμα προπαρασκευάζων πάλιν,
Και τον Πέτρον εις την Μάνην έπλασε Μαυρομιχάλην

Αετόν μ' επτ' αετούς

Ω' στ' ενός ημιθραυσμένου διαδήματος τα μέρη,
εις τους πόδας του ακόμη μετά είκοσι να φέρη

Σήμερον ενιαυτούς.

-

...Προαγγέλουσα μας ταύτην την ημέρα του Μαρτίου

Μετ' εμφάνισιν κομήτου, μετά έκλειψιν ηλίου

Τότε θάλασσα πολλή

Με' ενός συνοδευμένη ανεμοστροβίλου μαύρου,

Έπληξε την Αχαΐαν, μετά βήματος δε μαύρου

Έφυγε σιωπηλή.

Οι στίχοι αυτοί αναφέρονται στους ήρωες της Ελληνικής επανάστασης (Κανάρη, Μιαούλη, Πέτρο Μαυρομιχάλη) και στη συνέχεια του ελληνικού έθνους.

Στο ίδιο ποίημα παρατηρούμε μια από τις σημαντικότερες πτυχές της Μεγάλης Ιδέας, που δεν είναι άλλη από την εδαφική επέκταση της Ελλάδας, που υποδηλώνεται με τους παρακάτω στίχους:

“Και οι μοναχοί του Άθω εκ των άσπρων σκοπέλων των

εις τον Γαλαξίαν είδαν, ψάλλοντα χορόν Αγγέλων

Να χρυσοπεριπατή

Και ο Γαβριήλ εμπρός των από τ' άκρα του Ευξείνου

Με το λάβαρον εις χείρας του μεγάλου Κωνσταντίνου

την Ελλάδα να ζητή”

Έτσι, ο Σούτσος προτρέπει τους Έλληνες να ξεσηκωθούν, με βάση το παράδειγμα των ένδοξων προγόνων τους:

“Σιδηρόστομα βροντάτε πυροβόλα των φρουρίων!

Από ταύτην την ημέραν

Η Μεσόγειος δεν είδεν άλλην πλέον λαμπροτέραν

Την εδόξασεν ο Έλλην, τον βαρύν ζυγόν του σείων.

-

Ο Κολοκοτρώνης πρώτος ήρπασε τον θώρακα του·
ο Ζαήμης ενοπλίζει την πατρίδα του Αράτου,
Του μακρού και μελανού
ο Μαυρομιχάλης σείει Ταϋγέτου του την κόμην.
Ο δελφίν Τομβάζης παίζει και με το τάχος και με την ρώμην
Ένδον του ωκεανού.
Και η Ρούμελη γογγύζει, ως η Αίτνα όταν βράζει,
Κ' εις τα σπλάχνα της την σφύραν την βαρείαν του γυμνάζη
Ο σηδιουργός Τιτάν·
Και αντιλαλούν αι πέτραι των μακρών βουνών της όλων
Και βοούν οι ποταμοί της με φωνήν κεραυνοβόλον
Ήτοι τάν ή επί τάν.

-

Κ' επαναστατούν Κασάνδρα, Κρήτη, Σάμος, Ψαρά,
Χίος, Σούλι, Λίβανον κ' εις όλην την Τουρκίαν
αιφνιδίως Πύρ, βοή και κλονισμός.
Ούτως εις πυριτοθήκας γείτονας αν βόμβα πέση,
Και τας φλόγας της η μία εις την άλλην εξεμέση
Παντού κρότος και σεισμός”.

Βέβαια, από ποίημα του Σούτσου, δεν θα μπορούσε να λείπει και η αναφορά στη
θρησκεία-ορθοδοξία (βασικό στοιχείο εθνικής ενότητας):

... Μίαν τρέμουν εις εν πλοίον Σπετζιώτιδα γυναίκα
Οθωμανικά τριήρεις και τρικάταρται και δέκα·
Δι' αυτό λιμοκτονεί
Και ισχνή και ναρκωθείσα η Μονεμβασιά πίπτει·
Η Τριπολιτζά με χείρα τρέμουσαν τας κλείς της ρίπτει
Τον σταυρόν μας προσκυνεί

-

Τ' ανακτόρια ο Φλέσας πυρακτώνει του Κραμίλου
Και με του υψωμένου τότε ανεμοστροβίλου
Τον καπνόν τον μελανόν,
Όστις τρέχει ανεβαίνων τα αιθέρια πεδία,
Αφαντος εκ της Ελλάδας, άφαντος η εξουσία

Φεύγει των Οθωμανών”.

Τέλος, παροτρύνει τη νέα γενιά να μιμηθεί τον αγώνα των αρχαίων, ώστε να επιτευχθεί η συνέχεια του ελληνικού αγώνα:

Είχετε σεις τους ένδοξους και ωραίους μας αγώνες;

Είχετε σεις Θερμοπύλας; είχετε σεις Μαραθώνας;

Είχετε σεις Πλαταιάς;

Αι εικόνες σας διήλθον τας οδούς της Γερμανίας;

Σας επεκαλέσθη ζώντας εις το βήμα της Γαλλίας

Λαφαγέτης ή Φοάς;

-

... Της Δακίας και τας δύο μητροπόλεις υποτάττων

Ο σταυρός σας περιήλθεν τα κωδοστάσια των

Μετά δόξης και τιμής!

Κ’ εις τον χάρτην της Ευρώπης με δακτύλους θρασυτάτους

Κατεβάσεν’ ένα κράτος εις βαθμόν δευτέρου κράτους.

Ως οι γέροντες ημείς;»²⁷².

Λίγο αργότερα δημοσιεύτηκε το ποίημα του **I. Καρασούτσα**, στο οποίο ο ποιητής εξυμνεί τη θρησκεία ως στοιχείο εθνικής ενότητας:

« Ο Θεός εις τους ανθρώπους, φίλε Σούτσε, την θρησκείαν έδωκεν εις τα
δεινά των γλυκεράν παραμυθίαν. Η θερμή προστάτις αύτη είναι αδικουμένων
και ο πλούτος των πενήτων και η χαρά των θλιβομένων. Η θρησκεία
κατευνάζει των παθών τας τρικυμίας, χύνουσα το νηπενθές της βάλσαμον εις
τας καρδίας.

.....

Η ευδαίμονας ποιούσα τους ανθρώπους πολιτεία

Ο δεσποτισμός δεν είναι, ούτε η οχλοκρατία

Αύτη εν τω μέσω κείται εκατέρου τούτων μέρους

Ως το έαρ εν τω μέσω του χειμώνας και του θέρους

Και της αληθούς θρησκείας τα αντίθετα σημεία

Η ασέβεια υπάρχουν και η δεισιδαιμονία.

.....

Είναι η θρησκεία· Χαίρε, ω χαίρε, ω σεμνή θεότης!

Σε γνωρίζω από ταύτην την γλυκείαν καλλονήν σου

²⁷² Αθηνά, 24/03/1843, αρ. φ.1003, έτος ΙΒ΄, σσ. 248-249.

Κι από την γαλήνην ήτις βασιλεύ' εις την μορφήν σου.

.....
Όπου συ πατείς τον πόδα, άνθη φύονται ναρκίσσου,

Και σκεδάζετ' αμβροσία θεσπεσία παραδείσου.

Η Ελπίς σε συνοδεύει η αείποτε γελώσα,

Κ' η Αγάπη η γλυκύ τι και εαρινόν ορώσα.

Και η Ανεξαρτησία και η Μεγαλοφροσύνη.

.....
Με τον άνθρωπον συγχρόνως, ω θρησκεία εγεννήθης,

κ' εις αυτόν με της ψυχής του την πνοήν ενεφυσήθης.

Και καθώς ο άρτος τρέφει και ζωογονεί το σώμα

Της ψυχής ομοίως είσαι συ το ζωογόνον βρώμα....

.....
Τον ατίθασον εκείνον ομοιάζεις στρατιώτην,

Όστις εκ της φυλακής του, όπου τον κρατούν δεσμώτην

Ονειρεύεται μεγάλας εποχάς αρχαίας δόξης,

Αλλ' εις τας γλυκείας ταύτας της ψυχής του ονειρώξεις,

Βυθισμένος ενώ σπεύδει προς αγώνας καλλινίκους

Τους βαρείς συγκρούει μόνον των αλύσσεων τους κρίκους...»²⁷³.

ΑΙΩΝ:

Ο *Αιών* ήταν μια από τις σημαντικότερες εφημερίδες του 19^{ου} αιώνα. Την εφημερίδα εξέδιδε ο Ιω. Φιλήμων, συγγραφέας του *Ιστορικού Δοκιμίου περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*. Εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα, Τετάρτη και Κυριακή, στην Αθήνα, από 11-8-1854 μέχρι το 1857, λόγω διώξεως και φυλακίσεως του διευθυντή της, που δημοσιογραφούσε κατά της τότε γαλλικής κατοχής. Το 1857 επανεκδόθηκε με διευθυντή το γιό του Ιωάννη, Τιμολέοντα Φιλήμονα και συνέχισε ως το 1888. Η επίδραση του *Αιώνα* στην πολιτική ζωή του τόπου ήταν μεγάλη. Διεξήγαγε αγώνα κατά της Βαυαροκρατίας, πρωταγωνίστησε υπέρ της μεταβολής του 1862 και της ακεραιότητας της ελληνικής εκκλησίας και ετίμησε τη μνήμη του Καποδίστρια. Για αρκετό καιρό εκπροσωπούσε την άκρα αντιπολίτευση. Όταν το 1874 ο Βούλγαρης προέβη σε αντισυνταγματικές πράξεις

²⁷³ *Αθηνά*, 27/09/1844, αρ. φ. 1158, έτος ΙΓ', σσ. 561-562.

κατά τη συγκρότηση της νέας βουλής και ο βασιλιάς δεν έδειχνε διαθέσεις περιορισμού του, η αντιπολίτευση της εφημερίδας εντάθηκε και προκάλεσε τον αναβρασμό, ώστε ο βασιλιάς Γεώργιος σκέφθηκε να παραιτηθεί. Ο Αιών τάχθηκε τότε υπέρ της δημοκρατίας²⁷⁴.

Ακολουθώντας τα ευρωπαϊκά πρότυπα κάλυπτε θέματα τόσο από την πολιτική, όσο και από την πνευματική ζωή. Παράλληλα, οι ποιητικοί διαγωνισμοί παρουσιάζονται τακτικά στις στήλες της, όπως επίσης και θέματα που αφορούν την Εκκλησία, φλέγοντα την περίοδο αυτή. Μαζί με την *Αθηνά* και την *Ελπίδα* ήταν οι κατεξοχήν εφημερίδες αρχών, διαδραματίσανε «πρωταρχικό ρόλο στην διαμόρφωση των πολιτών πραγμάτων και της κοινής γνώμης, έχοντας πλήρη επίγνωση της επίδρασης τους ως οδηγού και εκφραστή πολιτικών, κοινωνικών, εθνικών αιτημάτων»²⁷⁵.

Στις 28 Αυγούστου 1842, γίνεται μνεία στους χαρακτηριστικούς εκπροσώπους του ελληνικού ρομαντισμού- που συχνά στα κείμενα τους αναφέρουν το όραμα της μεγάλης ιδέας- Αλέξανδρο και Παναγιώτη Σούτσο:

«Δεκαπέντε σήμερον έτη εργαζόμενοι οι αδερφοί Αλέξανδρος και Παναγιώτης Σούτσοι, εκάλλυναν την ελληνική ποίησιν, και προήγαγαν τη **γλώσσα** μας [...] Συνεβάδισαν δε πιστώς μετά της Ελληνικής επαναστάσεως' ... Του Αλεξάνδρου Σούτσου η ποίησις όμως είναι γλαφυρωτέρα' η δε του Παναγιώτου υψηλότερα' Τα έπη του πρώτου είναι λειότερα' τα έπη του δευτέρου νευρωδέστερα' Η γλώσσα του πρώτου είναι δια την ζώσαν γενεάν' η γλώσσα του δευτέρου ελληνικωτέρα, φαίνεται πολλάκις, ότι εγράφη δια τους μετά είκοσι έτη Έλληνας. Εκτός τούτων εις το πραγματικόν της ποιήσεως διαφέρουσιν οι δύο ποιηταί. Ο Παναγιώτης έγραψεν εκτάσεως μεγαλυτέρας ποιήματα' αφήνεται δε εις το αχανές πολλάκις της υψηλής μεταφυσικής' είναι ο αιιδός του μελαγχολικού έρωτος' η ματαιότης του κόσμου, η αθανασία της ψυχής, ο ύμνος της θεότητος, τα όρη, αι θάλασσαι παρίστανται εις πάσαν σελίδα του. Ο Αλ. Σούτσος απεναντίας, εκτός του *Περιπλανωμένου* και του *Ασώτου* έγραψε μικράς εκτάσεως ποιήματα. Είναι ο εμπνευσμένος αιιδός της οργίλης ελευθερίας' ...»²⁷⁶.

Στο ίδιο φύλλο δημοσιεύεται το ποίημα του **Παν. Σούτσου, Καραϊσκάκης**, όπου, «ο Αρχιερέυς βλέπων τας Αθήνας και την Ακρόπολιν αιχμαλώτους και την πέριξ πεδιάδες κατερημωθείσαν εκ του πολέμου, λέγει μετά δακρύων:

²⁷⁴ Νάση Μπαλτά- Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου...*, ό.π., σ.60.

²⁷⁵ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Αιών» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*..., ό.π., σ. 154.

²⁷⁶ *Αιών*, 28/08/1842, αρ. φ. 378-379, έτος Δ', σ. 129.

“Ω! κορυφαί του Υμηττού γυμναί και τεθλιμμένοι! Ω πρώην όχθαι χλοεραί
 και τώρα ξηραμένοι του ξηραθέντος Ιλισσού! Ω κρήνη πρώην σύσκιος και
 τώρα στερημένη και ροδοδάφνης και κισσού!
 Ω πεδιάς των Αθηνών! Ελλάς δυστυχισμένη!
 Θεέ! Ιδού ο Παρθενών, ιδού το Ερεχθείον,
 Ιδού ως αθλητής ορθός και σώον το Θησεϊόν,
 Πλήν φέρον τας αρθρώσεις του στρεβλάς
 Εκ της μεγάλης μετά του χρόνου πάλη!...
 Εδώ εν μέγα όνομα πατούμεν εις παν βήμα·
 Ακρόπολις! Παρίστασαι με τα’ ανοικτά σου τείχη,
 Ως ανοιγμένον μνήμα.
 Ως μνήμα, όθεν έκλεψαν τα πλούτη τυμβωρύχοι·
 Ερμεία και Ποσειδία και λάρνακες και λύχνοι,
 Μεγαλουργίας λείψανα, καλλιτεχνίας ίχνη!
 Ναοί οπόσοι κολοβοί, οπόσοι γυμνωθέντες,
 Ως στρατιώται προ πολλού πεσόντες, συλληθέντες,
 Ακήδευτοι δε μέιναντες εις πεδιάδα μάχης!
 Αγάλματα υπό αυτούς κρυμμένα τους αστάχεις
 Οπόσα εκ των δουλικών και σκοτεινών αιώνων.
 Αυτή δια τους Έλληνας η γη φυλάττει μόνον!...
 Αυτοί οι Αγοράκριτοι, Φειδίαι, Πραξιτέλεις
 Με λίθον εξειργάζοντο της Πάρου και Πεντέλης
 Ω Κύριε! Εις τας λαμπράς της δόξης της ημέρας,
 Τον άγιον Σου η Ελλάς Υιόν δεν προσκύνει.
 Και όμως όλους τους λαούς της υδρογείου σφαίρας
 Εις έκπληξη εκίνει
 Χριστιανήν την άφησες και την αποκηρύττεις!...»²⁷⁷.

Εκτός από τον *Καραϊσκάκη*, ο Σούτσος δημοσίευσε το ποίημα του *Κιθάραν*, όπου αναφέρεται στην απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών και την εδαφική εξάπλωση του Ελληνισμού: «Δεύτερο ποτήρι πίνω... κι ευτυχία εις το γένος, και κανείς φυλακισμένος!».

Σε συμπληρωματική σελίδα που προτάσσεται του πρώτου φύλλου, το 1843 δημοσιεύτηκε το ποίημα:

²⁷⁷ *Αιών*, 28/08/1842, αρ. φ. 378-379, έτος Δ΄, σ. 129.

«Όταν εύρισκε τριγύρω δεσμά, αίσχη και βασάνους,
Την Ελλάδα του ο Έλλην ύψωνεν εις τον Θεόν
Κ' έφευγε την αδικίαν, κ' έφευγεν τους μουσουλμάνους
Εις τον άγιον Ναόν.
Εις αυτόν την Ευνομίαν, την Ελευθερίαν, μόνον
Εδιδάσκετο εις πάσαν ευαγγελικήν σελίδα,
Και το δόγμα του ακούων εις την γλώσσαν των προγόνων,
Ωνειρεύετο προγόνους, ωνειρεύετο πατρίδα.
Από τον ναόν εχύθη αποστάτης εμπνευσμένος·
Ως ο Λάζαρος δε μόλις ανεστήθη και το γένος
Και ο ιερεύς του πρώτος στρατιώτου στολήν βάλλει,
Κ' εις σωρόν πυριτοβόλων
Το μολύβδι μεταβάλλει
Των μοναστηρίων όλων
Και εις μάχας πολυτόλμους
Τας καμπάνας των εις όλμους
Αλλά τώρα εκεί όθεν ο ουρανοβάμων Παύλος
Έδειξεν εις την γην όλην τον αγνώριστον Θεόν
Ω της λύπης! Ω του αίσχους! Παριστά μικρός τις σταύλος
Της καθέδρας τον ναόν!
Και ο Βούλγαρος, ο Σέρβος και ο Μολδαυός, ο Βλάχος
Την Αγίαν του Σοφίαν την ζητεί εδώ εις μάτην·
Και φωνάζει επιστρέφων εις την γην του όσον τάχος
Το ελληνικόν δεν είναι αυτό· είμουν εις απάτην.
Έρχονται Ιησούται και αγέλαι Καπουκίνων,
Και αντίπαλοι των, τέκνα των Λουθήρων και Καλβίνων,
Και ζητούσι την Ελλάδα λάφυρον του ο καθείς,
Την Ελλάδα, της οποίας ο Θεός, ο σταυρωθείς
Την πανλαλουμένην γλώσσαν έλαβε εις τας γραφάς του
Κ' έστειλε τους φιλοσόφους εις τα έθνη κήρυκας του.
Ο Αιών αυτό κηρύττει· θέλει, θέλει την θρησκείαν,
Πλην και την ωραίαν άμα κόρην της
Ελευθερίαν,
Εύχεται, καθώς το πάλαι,

Ενωμέναι της Ελλάδος, αι θεαί αυτ' αι μεγάλαι
 Με το λάβαρον να τρέχουν του μεγάλου Κωνσταντίνου
 Από άκρων του Ταινάρου μέχρις άκρων του Ευξείνου.
 Ο Αιών ζητεί και πάλιν
 Την μητέραν των Πλατώνων, των Περικλέων, μεγάλην
 Και μεγάλην ως το πάλαι, όταν ήσαν σύνορα της
 Νείλος, Δούναβης και Ευφράτης·
 Όταν Ρώσοι, Άγγλοι, Γάλλοι κ' έθνη θηλάζουν μεγάλα
 Του Χριστού και του Σωκράτους εις τα στήθη της το γάλα.
 Όταν ένας άγιος της έθετε προς την Ταμίξαν,
 Άλλος προς την Σικουάναν,
 Προς τον Τάναϊαν ο τρίτος, του θρησκεύματος την ρίζαν...»²⁷⁸.

Ένα άλλο ποίημα του Παναγιώτη Σούτσου που δημοσιεύτηκε στον Αιώνα στις παραμονές της έναρξης του Κριμαϊκού πολέμου έχει τίτλο *Η Ανάστασις της Ελληνικής αρχαίας γλώσσης εννοουμένης υπό πάντων* και προτρέπει για εξέγερση, ακολουθώντας το πρότυπο των προγόνων:

«Τα όπλα πάλιν λάβωμεν
 Ω παίδες των Ελλήνων!
 Κ' εν μέσω των κινδύνων
 Ή τάν ή επί τάν!

-

Γενναίως αποθάνωμεν
 Επάνω της ασπίδος!
 Καλόν υπέρ πατρίδος
 Καλόν το τελευτάν!

-

.....

Ω ήλιε! Στέλλε το φως εις τα όρη,
 Και στέμμα το αίμα, ω ήλιε! Φόρει.
 Πελάγη αιμάτων! Και όρη πτωμάτων!
 Και Τούρκος, ή Έλλην μη μειν' εις την γην!
 Το μίσος, η λύσσα τους Έλληνας καίει,

²⁷⁸ Αιών, εξώφυλλο, 1843, έτος Ε', σ. 190.

Το μίσος, την λύσαν το στήθος των πνέει...

-

Ελλάς! Τρέχω κατόπιν μη μένω...

Τρέχω, φρίσσω... την λύσαν σου έχω τρέχω...

Τούρκους φονεύω και θύω

Και χαρά μου, εις αιμ' αν πνιγώ!

Σφάζω Τούρκους εις αίμα μεθύω

Και χαρά μου, αν σφάξας σφαγώ!

-

Ιδού λοιπόν υψούμενος

Ο αετός του γένους,

Και τρέχων εις τους λόφους του

Τους κοσμοακουσμένους

Επάνω της Αγίας

Εκάθησε Σοφίας,

Κ' επάνω πτεροσειείται

Των δύο θαλασσών!

Ιδού ιδού το λάβαρον της Αυτοκρατορίας

Διώκει τον τρισβάρβαρον

Σκηνίτην της Κασπίας,

Και φεύγων την γενναίαν

Της πίστεως ρομφαίαν,

Ο Τούρκος εις τον Τάρταρον

Συντρίβεται πεσών

Άπαντες οι φθόγγοι εισίν Ελληνικοί, ουδείς δε

Διαφαίνεται δυσειδής Κοραϊσμός ή ουδεμία δια γύψον

Απομίμησις φραγκική των καλλωπισμάτων του

Παρθενώνος και της Καρυάτιδος!»²⁷⁹.

-

Γενναίως αποθάνωμεν

Επάνω της ασπίδος!

Καλόν υπέρ πατρίδος

Καλόν το τελευτάν!

²⁷⁹ *Αιών*, 20/05/1853, αρ. φ. 1358, έτος ΙΕ', σ. 787.

-

Τρέμε Τουρκία! Τρέμε αυθάδης!
Ιδοί ανοίχθη ο μέλας Άδης,
και πάλιν τρώγει τα έγκατα σου,
και πάλιν τρώγει τους μαχητάς σου!

-

Ω ήλιε! Στέλλε το φως εις τα όρη,
Και στέμμα το αίμα, ω ήλιε! Φόρει.
Πελάγη αιμάτων! Και όρη πτωμάτων!
Και Τούρκος, ή Έλλην μη μειν' εις την γην!
Το μίσος, η λύσσα τους Έλληνας καίει,
Το μίσος, την λύσσαν το στήθος των πνέει...

-

Ελλάς! Τρέχω κατόπιν μη μένω...
Τρέχω, φρίσσω... την λύσσαν σου έχω τρέχω...
Τούρκους φονεύω και θύω
Και χαρά μου, εις αιμ' αν πνιγώ!
Σφάζω Τούρκους εις αίμα μεθύω
Και χαρά ου, αν σφάξας σφαγώ!

-

Ιδού λοιπόν υψούμενος
Ο αετός του γένους,
Και τρέχων εις τους λόφους του
Τους κοσμοακουσμένους
Επάνω της Αγίας
Εκάθησε Σοφίας,
Κ' επάνω πτεροσειείται
Των δύο θαλασσών!
Ιδού ιδού το λάβαρον της Αυτοκρατορίας
Διώκει τον τρισβάρβαρον
Σκηνίτην της Κασπίας,
Και φεύγων την γενναίαν
Της πίστεως ρομφαίαν,
Ο Τούρκος εις τον Τάρταρον

Συντρίβεται πεσών
Ἀπαντες οι φθόγγοι εισίν Ελληνικοί, ουδείς δε
Διαφαίνεται δυσειδής Κοραϊσμός ή ουδεμία δια γύψον
Απομίμησις φραγκική των καλλωπισμάτων του
Παρθενώνος και της Καρυάτιδος!»²⁸⁰.

Το κείμενο του **Παναγιώτη Σούτσου** έχει τον ίδιο ακριβώς στόχο, με τον εύγλωττο τίτλο **Η Εικοστή Ενάτη Μαΐου** που δημοσιεύτηκε 400 χρόνια μετά από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης:

«Ιδού ανατέλλει σήμερον η Εικοστή Ενάτη Μαΐου του 1853 Σωτηρίου Ἑτους, ημέρα προαγγελλομένη εν ταις Γραφαῖς και εν ταις Προφητείαις, και τοσούτον επιποθουμένη παρά των προπατόρων ημών! Ιδού οι απαιτούμενοι τέσσαρες αιώνες προς ανέγερσιν της Ελληνικής Αυτοκρατορίας συμπληρούνται σήμερον, λογιζομένου του χρόνου από της 29 Μαΐου 1453, ημέρας καθ' ην επήλθεν η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως! Και ιδού, ω του θαυματουργούντος Θεού! ...

...Ιστορήσα τα της 29 Μαρτίου του 1453, ω Ἕλληνες! Ἐρχομαι ήδη και προς την 29 Μαΐου 1853! Ηκούσατε, ω Ἕλληνες! Ὅτι κατά την προτεραίαν της αλώσεως φωνή του ελληνικού λαού υψούτο εκ της πόλεως του Μεγάλου Κωνσταντίνου προς τον ουρανόν, φωνή ικετήριος κράζουσα “Κύριε ελέησον!”. Φωνή και σήμερον έτι κατά την προτεραίαν της 29 Μαΐου υψούται εκ της πόλεως του Μεγάλου Κωνσταντίνου εν μέσω των απειλών της Οθωμανικής σφαγής και των προσδοκιών της υπό των Ρώσων ελευθερώσεως, φωνή ικετήριος φθάνουσα προς τον ουρανόν και κράζουσα “Κύριε ελέησον”. “Κύριε ελέησον!” ανακράζετε και υμείς, ω παῖδες της ελευθέρας Ελλάδος, οι από του Ταινάρου μέχρι της Οίτης σφάζαντες χθες τριακοσίας χιλιάδας πεζών Οθωμανών και καύσαντες εκατόν τριήρεις αυτών μετά εικοσακισχιλίων ναυτών! ... “Κύριε ελέησον!” ανακράζετε και υμείς ω μεγάθυμοι παῖδες της Επτανήσου! Οἵτινες ανθίστασθε υπερηφάνως προς τον δυνάστην της θαλάσσης Ἀγγλον, ως υπερηφάνως ανθίστανται οι κορυφαί των νήσων υμών προς τον πάταγον της θαλάσσης. Γρηγορείτε και παρασκευάζεσθε! Το ηνίον της μεταβολής σχίζει και ανοίγει σήμερον την γην της Ηπείρου και των Νήσων απάσης της Ανατολής. Ὅτι βλέπετε σήμερον,

²⁸⁰ *Αἰών*, 20/05/1853, αρ. φ. 1358, έτος ΙΕ', σ. 787.

εστίν αυγή· περιμένετε και φανήσεται ο ήλιος! “Κύριε ελέησον” ανακράζετε και υμείς ω, παῖδες της Ηπείρου...

... “Κύριε ελέησον!” ανακράζετε και υμείς ω Θεσσαλοί! Από του στόματος του συμπολίτου ημών Ρήγα του Φεραίου έπεσεν εις λόγος· αυτός δε, καθώς σφαιρά τις χιονώδης και μικρά από της κορυφής του όρους πίπτει, και φθάσασα εις το πεδión γίνεται μεγάλη χιονοστιβάς, και πόλεις καταστρέφει, αυτός ο λόγος έγινεν επανάστασις ελληνική και κατέστρεψε πόλεις και χώρας της Τουρκίας. Γρηγορείτε και παρασκευάζεσθε! Μετ’ ολίγον το Ελληνικόν Κράτος από του Ταινάρου στηρίζει την πλευράν αυτού επί του Αίμου, και προπύργιον λαμβάνει την Συρίαν, την δε Ρόδον και Χίον προς την Ασίαν. “Κύριε ελέησον!” ανακράζετε και υμείς οι Μακεδόνες, του Ορφέως, και υμείς οι Ίωνες του Ομήρου, και υμείς οι Κρήτες του Μίνως. Γρηγορείτε και παρασκευάζεσθε! Η μεγάλη φωτοχυσία της Ανατολής ήγγικεν· οι λύχνοι της φωταγωγίας ιδού ανάπτονται· επιγραφή της φωταγωγίας αυτής εστίν “Ανάστασιν του Ελληνικού γένους”. Το Ελληνικόν γένος εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία εστί πολυαριθμότερον των Σέρβων, των Δακών και των Βουλγάρων· αυτό κατέχει και χώραν τριπλασίαν· αυτό έχει γλώσσαν την αρχαιοτέρων, λογίους, βουλάς, δικαστήρια και ναυτικόν. Ελληνική λοιπόν Αυτοκρατορία αναπληρώσει την Οθωμανικήν· αυτή μόνη διατηρήσει την Ευρωπαϊκήν ισορροπίαν, ως συνενουμένη δια της θρησκείας μετά της Ρωσίας, και δια των θεσμών και των γραμμάτων μετά της Δύσεως.

Τις σεισμός ανά πάσαν την οικουμένην, όταν ως γίγας εγερθή και κρούση την πτέρναν αυτού επί της γης το κατάκοιτον αυτό σώμα του Ελληνικού γένους! Όταν, καθώς ο χαλκός, ο σίδηρος και ο χρυσός εις την φλόγα και εις την φύσαν του μεταλλουργού διαλύονται και συνενώνται, όταν λέγω η Ελλάς, η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, η Μικρά Ασία, η Κρήτη, η Επτάνησος ενωθώσιν εις την φλόγαν της ελευθερίας και εις το συμπορευόμενον Άγιον πνεύμα της Πίστεως!

Τι ωραιότατον θέαμα, αν οι απόγονοι του Λεωνίδου, του Μιλτιάδου, του Αλεξάνδρου, του Πύρρου και του Βελισσαρίου Σπαρτιάται, Αθηναίοι, Θεσσαλοί, Μακεδόνες, Ηπειρώται, Θράκες αναβώμεν εν θριάμβω προς τους λόφους της Θράκης και απαντώντες τους ομοδόξους και αδελφούς Ρώσσους, και αυτούς ασπαζόμενοι και σταυρούμενοι, υπερπηδήσωμεν το Επταπύργιον

Μωάμεθ του δευτέρου, και εις την Αγίαν Σοφίαν εισέλθωμεν, σείοντες το Άγιον Λάβαρον του Μεγάλου Κωνσταντίνου!»²⁸¹.

Οι στίχοι του Σούτσου είναι πραγματικά ανατριχιαστικοί, καθώς οραματίζονται την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία θα συμβάλλει στην εθνική ενότητα. Ο **Παναγιώτης Σούτσος** λίγο αργότερα επανέρχεται με ένα άρθρο απευθυνόμενος ***Προς τον Έλληνα***, στο οποίο τονίζει ότι η καταγωγή, η γλώσσα, η παιδεία και η θρησκεία αποτελούν στοιχεία εθνικής ενότητας:

«Ω Έλλην! Όπου και αν ζης, εν τη ελευθέρα ή δούλη Ελλάδι, εν τη Ευρώπη, εν τη Ασία, εν τη Λιβύα, εν τη Αμερική, θάρρει και μεγαλοφρόνει· εγεννήθης Έλλην. Οι πρώτοι πατέρες σου ήσαν θεοί της γης, ο Κρόνος, Ζευς, ο Άρης· και ότε η μήτηρ σου Ελλάς λαβούσα εις χείρας τον Σταυρόν της Γαλιλαίας, απεμάκρυνεν αυτούς της γης, αυτοί ανέβησαν εις τον ουρανόν, και θεοί μένουσι πλανητών άλλων, εις ους μετέδωκαν τα εαυτών ονόματα.

Ο Όλυμπος και η Ίδη σου ήσαν κατοικητήρια των θεών, ο δ' Ελικών και Παρνασσός σου κατοικητήρια των Μουσών.

Η γλώσσα σου εκλήθη γλώσσα θεών, διότι ουδείς πρότερον, ουδείς μετά ταύτα ελάλησεν ούτω.

Οι μετά ταύτα πατέρες σου υπήρξαν οι νομοθέται της γης, ο δε Λυκούργος και ο Σόλων σου, ως δύο αρχηγοί ανθρωπίνου νομοθεσίας. Ο Πλάτων σου και ο Αριστοτέλης υπήρξαν οι φιλόσοφοι της γης· εξέτειναν τας χείρας ο μεν ένθεν, ο δε ένθεν, και ήνοιξαν τα δύο στάδια της ανθρωπίνου διανοίας και τα δύο αυτής ώρισαν τέρματα. Πλάσας ο Θεός τον μέγαν Αλέξανδρον σου, ανεπαύθη μέχρι του νυν.

Ω Έλλην! ... έθνος άλλο εγέννησε τον Όμηρον σου νέον πλάστην ολοκλήρου δημιουργίας, ή τον Δημοσθένην σου δόντα εις τον λόγον την δύναμιν και την ταχύτητα του κεραυνού;

...Εις μάτην επεφυσήθη επί του προσώπου σου αήρ ελώδης, πνοή φθίσεως. Ιδού ήλθεν η προωρισμένη ώρα, η αγία Πίστις σου εμφυσά επί σου το άγιον πνεύμα της ελευθερίας και λέγει σοι “Λάβε πνεύμα και πορεύου”.

...Η ελευθέρα Ελλάς κεφαλή λέοντος άνευ χαίτης, η Ιονία Επτάνησος, χαίτη λέοντος άνευ κεφαλής, και η Οθωμανική Ελλάς σώμα λέοντος άνευ κεφαλής και χαίτης. Αλλ' ιδού! το από του Δουνάβεως των ομοδόξων σάλπισμα

²⁸¹ *Αιών*, 29/05/1853, αρ. φ. 1361, έτος ΙΕ', σ. 795.

ηκούσθη ὁ ἀγὼν ἤρξατο, καὶ ἡ **αγία** σου Πίστις ραντίζει δια τοῦ ἁγιάσματος
τὰ μέλη τῆς Ἑλλάδος σου ὁ καὶ τὰ μέλη τῆς Ἑλλάδος σου ἐνοῦνται!

...Οἱ Ἑυρωπαϊοὶ κατεδίκασαν τὸ Γένος σου καὶ τὰ μέλη αὐτοῦ ἐρριψαν εἰς
τοὺς Τούρκους καὶ Ἀγγλοὺς, καθὼς ὁ τῆς Ἡπείρου Ἀλῆς διαμελίσας τὸν
Βλαχάβαν, ἐρριψε τὰ μέλη αὐτοῦ εἰς τοὺς κύνας καὶ τοὺς ἱέρακας. Ἀλλὰ σὺ, ὦ
Ἕλλην, μὴ πτοηθῇς. Λάβε τὸ ξίφος, σφάξον καὶ σφάχθητι. Εὐκολώτερον ὁ
Πίνδος σου, εὐκολώτερον ὁ Ὀλυμπος σου δια σιδηρῶν ἀλύσεων ἀπὸ τοῦ
τραχήλου περιδεθήσεται, ἢ σὺ, ἀν' ἐχῇς πίστιν ἀληθὴ καὶ ἀληθὴ ἐρωτὰ
ἐλευθερίας.

...Πολέμει τοὺς Οθωμανοὺς, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς γῆς σου, καθὼς ἐπὶ τῆς γῆς
ὁ γίγας Ἀνταῖος ἐστηρίζετο, καὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἐλάμβανε καὶ πίπτων δύναμιν
ἀκαταμάχητον...

Ἀλλὰ διατί αἱ φωναὶ μου σήμερον οἰζύτεραι; Ἐπειδὴ τῶν ἐργῶν ἡ ὥρα ἤρξατο,
καὶ αἱ φωναὶ μου αὐταὶ εἰσὶ φωναὶ τῆς ἐλευθερίας κυοφορούσης ὁ αἱ δε φωναὶ
πάσης τικτούσης εἰσὶ περὶ τὰ τέλη καὶ οἰζύτεραι.

Ὡ Ἕλλην! Ὅπου καὶ ἀν' ζῆς, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἢ δούλῃ Ἑλλάδι, ἐν τῇ Ἑυρώπῃ, ἐν
τῇ Ἀσίᾳ, ἐν τῇ Λιβύᾳ, ἐν τῇ Ἀμερικῇ, θάρρει καὶ μεγαλοφρόνει ὁ ἐγεννήθης
Ἕλλην»²⁸².

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Σούτσο, κείμενα γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ δημοσίευσε στὸν
Αἰῶνα καὶ ὁ **Ἀλέξανδρος Σούτσος**. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ **Ἀληθῆς**
φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖο περιέχει τρία ἄσματα πολεμιστήρια:

«**Α΄**] Στὴν παλάμην καὶ πάλιν τὸ σπαθί, τὸ σπαθί

Καὶ τὸ αἷμα ποτάμι καὶ τὸ αἷμ' ἄς χυθῇ!

Μας φωνάζουν καὶ Σέρβοι, μας φωνάζουν καὶ Δάκες,

Θεσσαλοὶ κ' Ἡπειρώται, Μακεδόνες καὶ Θράκες,

Καὶ ὁ Ἄθως εἰς Αἶμον καὶ ὁ Πίνδος εἰς Ὅσσαν

Μεταφέρουν ἐκείνων τὴν βροντόφωνον γλώσσαν.

Ἀντὶ σίτου πυρίτις εἰς τὴν γῆν τῶν σπαρμένη

Ἐνα μόνον σπινθήρα, ἓνα μόνον προσμένει.

Τῆς Ἑλλάδος οἱ παῖδες σεις γενήτε σπινθήρες

-

Β΄] Στὴν παλάμην καὶ πάλιν τὸ σπαθί τὸ σπαθί,

καὶ τὸ αἷμα ποτάμι καὶ τὸ αἷμ' ἄς χυθῇ!

²⁸² *Αἰών*, 17/10/1853, ἀρ. φ. 1401, ἔτος ΙΕ', σ.900.

Αετοί του Ολύμπου τα βουνά στερημένοι,
Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής κλειδωμένοι,
Τα περὰ και τα νύχια μόλις πλέον βαστάτε.
Σας ανοίγω την θύραν του κλουβιού και πετάτε·
Εις την πόλιν πετάτε του ποτέ Κωνσταντίνου·
Καθείς δράξατε μέρος της πορφύρας εκείνου,
Και τα μέρη της μίαν οι Πανέλληνες ώραν
Θα ενώσωμεν όλα στην διθάλασσην χώραν.

-

Γ'] Στην παλάμην και πάλιν το σπαθί το σπαθί,
και το αίμα ποτάμι και το αιμ' ας χυθή!
Στην Αγίαν Σοφίαν το θυμίαμα καίει,
Και το πλήθος σταις πέτραις γονατίζει και κλαίει·
Κωνσταντίνος ο Μάρτυς πριν ως Μάρτυς πεθάνη,
Την αγίαν στα χείλη Κοινωνίαν λαμβάνει,
Και χορός των Αγγέλων μελανά ενδυμένος.
Απ' επάνω του κλαίει και αυτόν και το Γένος...
Πλην το λάβαρον πάλιν αυτός τώρα βαστάζει,
Ευλογεί την Ελλάδα και στα όπλα μας κράζει.

-

ΣΤ'] Στην παλάμην και πάλιν το σπαθί το σπαθί,
Και το αίμα ποτάμι και το αιμ' ας χυθή!
Ο Αγών της Ελλάδος ιερός και ωραίος
Και κανείς Αγγλο-γάλλος και κανείς Ευρωπαίος,
Δεν σηκώνει, Ελλάς μου, κατ' επάνω σου δόρυ,
Κι αν σηκώση, το θραύουν τα μεγάλα σου όρη.
Πλήν σε φέρει ο Φράγγος αλυσίδαις, αγχόναις,
Κ' ελησμόνησαν όσα ενθυμούντ' οι αιώνες·
“Ένα κράτει βιβλίον εις το ένα σου χέρι”
Τον Σταυρόν εις το άλλο, και ειπέ τον “καρτέρει”!
Στην παλάμην και τότε το σπαθί το σπαθί,
Και το αίμα του Φράγγου και αυτό ας χυθή!»²⁸³.

²⁸³ *Αιών*, 17./10/1853, αρ. φ. 1401, έτος ΙΕ', σ. 902.

Επίσης, στην εφημερίδα *Αιών* δημοσιεύεται και το δεύτερο πολεμιστήριο σάλπισμα του Αλέξανδρου Σούτσου, που είναι ένα κάλεσμα για Επανάσταση:

«**Α΄**] Τέκνα γνήσια Ελλήνων, εις τα σύνορα πετάτε!

Σώμα ένα, ψυχή μια, τον Αγαρηνόν κτυπάτε·

Το διάδημα να πέση του Μεζίτου τρομασμένου!

Η πατρίς και η θρησκεία, Δίστομη ρομφαία μία,

Εις την δεξιάν ας λάμψη Γένους αναστατωμένου!

-

Β΄] Εις την Ήπειρον Ζαβέλλα, τους γενναίους σου οδήγα!

Γρίβα Θόδωρε τους Τούρκους εις την Λάρισσαν κυνήγα!

Και σύτρεξε Χατζή Πέτρε! Και συ Ζέρβα και συ Στράτε,

Και συ Καραΐσκει νέε,

Και συ Βέϊκε γενναίε,

Και συ Ράγγε, και συ Ζάκα, και συ Βαλατσέ, πετάτε!

-

Γ΄] Δεν ακούετε, ανδρείοι, τον πολεμοκράτην κρότον;

Άστραψε το τηλεβόλον εις τον Δούναβιν το πρώτον...

Έξω, έξω των ορίων! Εις την Άρταν! Εις τον Βόλον!

Με την σπάθαν εις το χέρι

Πολεμάτε, νέοι! Γέροι!

Ο αγών υπέρ του Γένους, ο αγών υπέρ των όλων.

-

Δ΄] Έξω, έξω των ορίων! Η μικρή μας Βασιλεία

Έσωσε τους θησαυρούς της, τους βαθμούς της,

Τ' αριστεία·

Τίποτε δεν έχει πλέον, τίποτε αυτή να δώση·

Ο Θεός την είπε "Στάσου! Ως εδώ το βάδισμα σου!

Θέλω άλλο νέον Κράτος δια να σε αναζυμώσει"

-

Ε΄] Εις τους Θεσσαλούς ο Πλάστης την μεγάλην πεδιάδα

Έρριψε το χώμα όλον, κτίζων πάλαι την Ελλάδα·

Όσους όμως αυτός είχε χάλικας, εκείνους όλους

Έρριψε της Οίτης πέραν,

Και πατρίδαν ελευθέραν

Ημείς έχομεν τους βράχους, τα βουνά και τους τριβόλους.

-

ΣΤ΄ Εμπροστά, Σημαιοφόροι! Η φωνή σας έσω μία:

“Η ανάστασις του Γένους και η Αυτοκρατορία!”

Φέρετε εις την σημαίαν μέχρι του Ευξείνου

Ανοικτόν εις τους ανέμους

Και φρικτόν εις τους πολέμους

Τον δικέφαλον και μέγαν Αετόν του Κωνσταντίνου!...

-

Η΄ Όταν κράτος κινδυνεύη, τότε εις τον Βασιλέα

μένει στέμμα του το κράνος, μένει σκήπτρον η ρομφαία,

κ’ εν τω μέσω του πολέμου μεταξύ των προμαχώνων,

όπου στέκεται βαρέως

όπου μάχεται γενναίως,

πρέπει να ζητά εκείνος ή τον τάφον ή τον θρόνον»²⁸⁴.

Στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύεται και το *Άσμα πολεμιστήριον* του **Σοφοκλή Καρύδη**. Ο Σοφοκλής Καρύδης ήταν δημοσιογράφος, συγγραφέας και ποιητής, εξέδιδε από το 1860 την πολιτική σατιρική εφημερίδα *Φώς*... Χαρακτηριστικό του Καρύδη ήταν η πάλη εναντίον του Όθωνα και του καθεστώτος.. Από τις στήλες της εφημερίδας του θα καλέσει τους Έλληνες σ’ ένα νέο εθνικό αγώνα για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης.. Το σύνολο της αρθρογραφίας της εφημερίδας αφιερώνεται στο εθνικό ζήτημα και στην πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας²⁸⁵. Το ποίημα του Καρύδη εντάσσεται στο ίδιο μεγαλοϊδεατικό πλαίσιο με τα ποιήματα των Σούτσων:

«Των πατέρων μας τα όπλα άφωνα και σκονισμένα

Μένουσι τριάντα χρόνους εις τον τοίχον κρεμασμένα!

Ελληνόπαιδες! Τα όπλα των πατέρων σας ζωστήτε

Κ’ έξω, έξω των ορίων

Εις της μάχης το πεδίο

Λέοντες κατά των Τούρκων, λέοντες και σεις χυθήτε!

-

²⁸⁴ *Αιών*, 21/10/1853, αρ. φ. 1402, έτος ΙΕ΄, σ. 904.

²⁸⁵ Λίνα Λούβη, *Περιγέλωτος Βασιλείον. Οι σατυρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875-1886)*, βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α. Ε., Αθήνα 2002, σσ. 69-70.

Καθώς το βουνόν της Αίτνης ποταμόν φλογών εκχύνει,
Κι ότι απάντηση, τέφραν σκορπισμένην το αφίνει
Ποταμός και σεις φλογώδης όλοι, όλοι σας χυθήτε
Επί της Τουρκίας όλης,
Κ' εις τας κόμας κ' εις τις πόλεις,
Τους αγρίους της Κασπίας σφάζετε κ' πυρπολείτε!

-

Τους εχθρούς ο Καραΐσκος εις το Σούλι δρεπανίζει·
Τους εχθρούς ο νέος Γρίβας εις την Άρταν δεκατίζει
Τους εχθρούς ο Ζέρβας σφάζει εις τους κάμπους
της Λαρίσσης!
Τους εχθρούς κ' ημείς, ω νέοι,
Εις την Πρέβεζαν, σ' τον Βόλον κυνηγήσωμεν
επίσης!

-

Βόμβαι πέραν του Ολύμπου και του Αίμου
τιναχθήτε,
και στρατοί σ' την Θεσσαλίαν και σ' την Θράκην
εσκορπισθήτε!

-

Και τους φεύγοντας το ξίφος του Μοσκόβου
του γενναίου
νικημένους Μουσουλμάνους,
τους αιμοχαρείς τυρράνους,
κατακόψατε τους όλους μέχρι του τελευταίου!

-

Οι αθάνατοι του Ζάκα και του Χρόνη οπλοφόροι
Των Θερμοπυλών δρομαίοι διασχίζουν τα όρη,
Κ' εξυπνούσιν ο Διάκος, και με τους
τριακοσίους
ο της Σπάρτης Λεωνίδας,
και συγκρούουν τας ασπίδας,
από του βουνού τα ύψη χαιρετώντες τους ανδρείους

Καθώς έξω θορυβώδη κύματα μεγάλα πίπτουν,
και την πεδιάδαν όλην την απέναντι καλύπτουν,
και της Στερεάς οι παίδες όλοι ώρμησαν ξιφήρεις

Σ' της Ηπείρου τα εδάφη·

Η γη μ' αίματα, εβάφη,

Και τα όρη και οι κάμποι στρατευμάτων είναι πλήρεις!

Πελοπόννησος! σ' τους κρότους του πολέμου,

συ κοιμάσαι;

Φλόγες γύρω σου υψούνται!

Τα δεσμά του ύπνου σπάσε,

Και τους πορθητάς των δέκα απορθήτων σου φρουρίων

Σ' την κατά των Τούρκων πάλην

Στείλε, ω πατρίς μου,άλιν

Νέας να σύντριψη θύρας ο βαρύς αυτών βραχίων

-

Ηνδραγαθήσας, Γενναίε! Εις πενήντα μάχας νέος·

Αλλά πίπτουσιν αι δάφναι και το ακουστόν

σου κλέος!

Ο υιός του Καραϊσκού εις την Άρταν, εις του Πέτα,

Τρόπαια θριάμβων στήνει

Και οπίσω του σ' αφήνει

Αετέ! Τας πτέρυγας σου άνοιξε και συ

και πέτα!

-

Ήρωες Μαυρομιχάλοι! Έρημοι και ξέν' οι τάφοι

Δύω αδελφών σας κείνται σ' της Ηπείρου τα εδάφη!

Εις την μάχην σας ζητούσι τα φαντάσματα εκείνων!

Δείλαιοι! και σεις σεισθήτε!

Άλλως όλοι εκζωσθήτε!

Και προσφέρετε τα ξίφη σ' άλλους παίδας των Ελλήνων!

-

Δεληγιάννη! Της Κλεισόβης και της Αμπλανής ο ήρωας

Πολιός κ' εκείνος είναι! Πλήν εφλέχθη διαπυρώς

Κ' εκ των βράχων του Σουλίου γίγαςάλιν καταβαίνει!

Με βροντάς και συ ορθώσου!
Ο αλκίμαχος στρατός σου
Σ' τα στενά της Καρυταίνης έτοιμος σε περιμένει!

-

Εις την πεδιάδα τρέχων έφιππος της Καρυταίνης,
Ποίους πολεμείς Πλαπούτα! Που ιδρώνεις και ασθμαίνεις;
Άρη! εις τας Θεσσαλίας τας μεγάλας πεδιάδας,
Έκτασιν αν θέλεις, τρέξε,
Την γην μ' αίμα Τούρκων βρέξε,
Και κυνήγει ξιφηφόρος των εχθρών τας χιλιάδας!

-

Και ο Υψηλάντης είχε Κακλαμάνε! μίαν,
Όταν μ' ανοικτήν και συ σημαίαν έτρεξεν εις την Βλαχίαν!
Μ' ανοικτήν και συ σημαίαν και με τους αρειμανίους
Παίδας της Πελοποννήσου
Εις την Θράκην πέραν χύσου
Και κατάκοψε τους γαύρους Μουσουλμάνους και Αιγυπτίους.

-

Η Τουρκία κυλισθείσα εις το αίμα της εκπνέει
Δεύτε παίδες των Ελλήνων, δεύτε γέροντες και νέοι!
Με τα όπλα εις τας χείρας όλοι μέχρι του Ευξείνου
Διασχίζοντες τα όρη
Φθάσωμεν τροπαιφόροι,

Και υψώσωμεν τον θρόνον του Μεγάλου Κωνσταντίνου!»²⁸⁶.

Όπως παρατηρούμε, η ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η αναφορά στην αρχαιότητα, αποτελούν κοινά μοτίβα όλων των ρομαντικών μεγαλοϊδεατών ποιητών. Στο ίδιο κλίμα, με τον Σοφοκλή Καρύδη, δημοσιεύει και πάλι ο Παναγιώτης Σούτσος στην ίδια περίοδο της μεγαλοϊδεατικής έξαρσης του Κριμαϊκού πολέμου το *Τυρταϊκόν Ποίημα*, όπου Ο Παν. Σούτσος καλεί τους υπόδουλους Έλληνες να εξεγερθούν και να ζητήσουν την ένωση με την Ελλάδα:

«Εσηκωθ' η Θεσσαλία και η Ήπειρος σηκώθη
Έκοψε τα σίδερα του το θηρίον και ωρθώθη
Από μίαν της Μεσογείου άκρην, έως εις την άλλην,

²⁸⁶ *Αιών*, 13/10/1854, αρ. φ. 1453, έτος ΙΣΤ', σ. 36.

Από των ανέμων όλων την βοήν αυξανομένη
και αφ' όλων των κυμάτων τας ηχώ συνωδευμένη,
μια φωνή “Ελευθερία και Χριστός” ηχεί και πάλιν·

Τα όπλα λάβωμεν!

Έλληνες! άγωμεν·

Οθωμανών

το αιμ' ας τρέξη,

την γην ας βρέξη

ποταμηδόν.

Δραμετ' Έλληνες της Σάμου και της Λέσβου και της Χίου!

Δράμετ' Έλληνες της Κύπρου και της Ρόδου και της

Κρήτης!

Θράκη σήκου! Εις τον θρόνον τι ζητά του Βυζαντίου

ο Αγαρινός Μεζίτης;

Σέρβε! Βούλγαρε! σε κράζει σε ζητά ο Χωνιάτης,
καθώς κραζ' η τίγρις γύρω τα βρυχώμενα μικρά της.

Τα όπλα λάβωμεν!

.....

Εξυπνά ο Καστριώτης απ' τον ύπνον του θανάτου
και πικραίνεται ακούων σάλπιγγας ελευθερίας,
πως ο άγγελος εισέτι της δευτέρας παρουσίας
δεν τον έδωκε, συνάξας τα σπαρμένα κόκκαλα του·
τα συνάξει και φωνάζει απ' τα' Ακροκεραύνια του
σφάζετε τους Τούρκους πάλιν, ω λαοί της Αλβανίας!

[...] Δίχως μαρτυρίου έθνος ανακτά ελευθερίαν
καρτερίαν ενδυθόμεν, Έλληνες! και καρτερίαν·
εις τον Δημουλάν αι νέαις, ως η Δέσπω ας καώσι
κ' εις το Ζάλογγον τα βρέφη ωσάν πέτραις ας ριφθώσι·
ως εξέθαπτεν η Πάργα των νεκρών της τα κρανία...
Εμπρός όλοι! Εμπρός όλοι! Ο αγών περί των όλων·
Παρά της ελευθερίας, Έλληνες! το τηλεβόλον
Αποθάνωμεν πιστοί·

-

Παρά είκοσιν αιώνων δουλικών ζωή προτέρα,

Καλήτερα ζωή μόνης μιας ώρας ελευθέρα
κ' εις τα έθνη σεβαστή!
Έλληνες! άγωμεν!
Τα όπλα λάβωμεν·
Οθωμανών
το αιμ' ας τρέξη
την γην ας βρέξη
ποταμηδόν.

-

Πρώτος όλων, όστις σφάζη πλειότερους Μουσουλμάνους!
Ή αρπάξη πλειοτέραν χώραν από τους τυράννους
Το σπαθί του Γεωργίου Καραΐσκου, εις τας τάξεις
Ρίπτω των Οθωμανών

-

Λάβετε το· πρώτος όλων, όστις πρώτος το αρπάξης,
Όστις την τιμήν ο πρώτος σώσης των ομογενών!
Ο δικέφαλος και μέγας αετός του Κωνσταντίνου
Εις τους όνυχας το στέμμα της Ανατολής κρατών
Κι από εν βουνόν εις άλλο μεταβαίνων και πετών
μεταξύ της Προποντίδος ας σταθή και του Ευξείνου
κ' εις τον θόλον της Αγίας
ας ανυψωθή Σοφίας!
Τα όπλα λάβωμεν,
Έλληνες! άγωμεν·
Οθωμανών
το αιμ' ας τρέξη,
την γην ας βρέξη
ποταμηδόν»²⁸⁷.

Επίσης, ο **Θεόδωρος Ορφανίδης** δημοσίευσε το ποίημα με τον τίτλο **Ο Απατρις**, που βραβεύτηκε στον Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό του 1854. Το ποίημα είναι γραμμένο στην καθαρεύουσα και εξυμνεί τα ηρωικά κατορθώματα της Ελληνικής Επανάστασης. Ο ήρωας είναι Σουλιώτης και λαμβάνει μέρος στον ελληνικό αγώνα,

²⁸⁷ *Αιών*, 27/02/1854, αρ. φ. 1439, έτος ΙΣΤ', σ. 45.

επιδιώκοντας να δει ελεύθερο όλο το Ελληνικό γένος. Όμως, μετά την αποτυχία της Μεγάλης Ιδέας, με την υπογραφή του πρωτοκόλλου σχετικά με τα ελληνικά όρια, που καθιστούν εκ νέου την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Μακεδονία υπό τουρκικό ζυγό, ο ήρωας φεύγει από τη θεσσαλική πεδιάδα με κατεύθυνση την Ευρώπη, ζητώντας παντού την ελευθερία, την οποία δεν βρίσκει πουθενά. Τέλος, γυρίζει στην πατρίδα του, αναζητά την ερωμένη του, η οποία ήταν στα χέρια των Οθωμανών και εν τέλει αυτοκτονεί:

XI) Μακράν! Μακράν! Πλούσια θεσσαλικά πεδία!

Αν άλλοτε ελάμπρυνεν αγνή ελευθερία

Το άγιον σας χώμα,

Με αίμα της αν άλλοτε κατέβαψε τα ρόδα,

Πλανάται σήμερον εις σας με δεσμευμένον πόδα,

Και δακρυσμένον όμμα.

-

...Ω! ήσο τότε είδος τι μυθιστορίας νέον!

Ο Ρήγας σ' ενεψύχονε με βάρβιτον Τυρταίων

Κατά δειλών τυράννων,

Παρθένοι κρινοδάκτυλοι σε έρραινον με ρόδα,

Και όλη ένθους ήνοιγες επτερωμένον πόδα

εις άσματα παιάνων

-

Εκ του αυλημένου σου εκβάσα ερειπίου,

Αρχαίον τύπον έφερες αρχαίου μεγαλείου

Επί το μέτωπον σου!

....

-

...Ματαίως ήδη αντηχεί επί βουνών και βράχων

Ο τελευταίος στεναγμός τοσούτων σου προμάχων

Ματαίως αύραν πνέεις!

Ματαίως, ω μελωδικόν της Σαλαμίνοσ κύμα,

Σ' του Καραϊσκου αντικρύ ρηγνύεσαι το μνήμα

Και την ανδρίαν κλαίεις

...

-

...Ελλάς! Ω όναρ θελκτικόν των ανθηρών μου χρόνων!

Αειθαλλέστερε λειμών των επί γης λειμώνων,
Σ' αφίνω και πυρ άσβεστον το μέτωπον μου φλέγει,
Και αποτρόπαιος φωνή ακούω να με λέγη,
Την βλέπεις τελευταίον!

-

Να σοι προσφέρω ώφειλον τον εαυτόν μου θύμα,
Ποθών ως μόνην αμοιβήν να μοι προσφέρης μνήμα
επί τινός των βράχων σου,
όπου πετά ο αετός, και όπου ένα ένα
τα κόκκαλα εντός πετρών και θάμνων σκορπισμένα
υπάρχουν των προμάχων σου

-

XII) Αφ' ου και την εσχάτην του απώλεσεν ελπίδα,
Τοιούτους φθόγγους έχυνεν αφίνων την πατρίδα
με όμμα δακρυχέον·
Τον Όλυμπον ητένιζε με σέβας και αθυμίαν,
Πλην ανεζήτει επ' αυτού ματαίως την χορείαν
Θεών και Ημιθέων.

-

Εις Σούλι είδε νήπιον το φέγγος του ηλίου,
Κ' εν μέσω φόνων ηύξησε πολεμικού σταδίου
παιδίον του θανάτου·

...

-

Καθώς του Πίνδου το βουνόν εδραία η ψυχή του,
Η ελευθέρα, μεθ' ορμής μεγάλης, ανικήτη,
Ως πνεύμα του αέρος.
Ηγάπα σ' τας ιδέας της ακράδαντος να μένη,
Και ήτο μόνη δι' αυτήν τριά λατρευμένη
Θεός, Πατρίς και Έρωσ

-

... Οπίσω του εσβύνοντο τα όρη της Πατρίδος
Ως μειδιώντα όνειρα απατηλής ελπίδος·

Ακίνητος και στένων,
Εις τον θρηνώδη συριγμόν προσείχε των σχοινίων
Κ' εις τα ηχούντα κύματα, τα νώτα των οποίων
Διέσχιζε προβαίνων

-

XIII] ... Χαίρε πατρίς του νέου μας κλεινού Θεμιστοκλέους!
Την γην το Κλέος έφευγε, και επί σε του Κλέους
Το μέγα έστη βήμα!
Το κύμα σου μ' αρμονικάς αφρών περιδινήσεις
Αγέρωχον συναπαντά το ένδοξον επίσης
Της Σαλαμίνος κύμα.

-

Και διατί ο ναύτης σου, αλήτης εις τα ξένα,
Με όμματα περίλυπα και καταδακρυσμένα
Μακρόθεν συ κυττάζει,
Ιερεμίας νοσταλγών κ' εις Βαβυλώνα κλαίων;.....
Αι! εις τας ερωτήσεις μου με βόμβον φρικαλέον
Ο βράχος σου στενάζει.

-

...Και πάλιν πάλιν θα ιδώ τα πτερωτά σου πλοία,
Εχθρών να φέρουν τρόπαια εις υψηλά ιστία,
Κ' εις σχήμα πυραμίδος,
Και θα ακούσω ιαχάς ναυτών ριψοκινδύνων,
Ότε θα άρης την λαμπράν σημαίαν των Ελλήνων
Εντός της Προποντίδος...»²⁸⁸.

Λίγο αργότερα, ο *Αιών* θα δημοσιεύσει την προσφώνηση του **Γεωργίου Παράσχου** προς τον σύλλογο του **Παρνασσού**, όπου εκφράζεται όλη του η απογοήτευση του και η ρομαντική απαισιοδοξία για το μέλλον του Ελληνισμού. Δηλώνει ότι θέλει να πεθάνει, αρκεί να δει την μεγάλην Ελλάδα:

«Σας χαιρετώ περίβλεπτοι του Παρνασσού πολίται,
Απόστολοι του μέλλοντος εις γην επαγγελίας·
Αδελφώμεν' εις εντολήν αγίαν προχωρείτε,
Ωχροί από τον κάματον, νεκροί εκ της πορείας.

²⁸⁸ *Αιών*, 17/04/1854, αρ. φ. 1451, έτος ΙΣΤ', σ. 82.

Εἰς παν σὰς βῆμα καὶ κρημνός, εἰς παν σὰς βῆμα
πόνος,
καὶ προχωρεῖτε· ὁ Θεός σας ἐνισχύει μόνος.

-

... Εἰς τὴν Μητέρα μας βωμόν υψόνοντες δακρύων,
Τὰ εἴκοσι σας δίδετε ἀκτινοβόλα ἔτη
Τὸ διαυγές τοῦ βλέμματος τῆς κόμης τὸ χρυσίον,
Καὶ συγκινήσεις, τοὺς παλμούς, τὴν εὐτυχίαν ἔτι,
Καὶ ὅλα, δίχως στεναγμόν καὶ δίχως λέξιν μιαν,
- Σας μακαρίζω- δίδετε ἀναίμακτον θυσίαν.

-

... Σεῖς εἰσθε τὸ πτηνόν αὐτό· με τὸ κελάδημα σας
Αἰώνων τόσων ἡ ἐλπίς ὡς ἔαρ θ' ἀνατεῖλῃ,
θα υποκλέψῃ τὸν καιρόν, θα διαβῇ θαλάσσας,
κι ἂν ὄχι ἄλλο δάκρυ ἐν πρὸς ἀδελφούς θα στείλῃ.
Ὅταν τῆς Μοίρας τὸ πικρόν ποτήριον πληροῦται,
Ἐν δάκρυ φθάνει καὶ τῆς γῆς ἡ ὄψις ἀλλοιοῦται

-

Ὡχρός ἀπὸ τὰ δάκρυα, ὠχρός ἀπὸ τὸ αἷμα
Πλανήτης ὁ Ἑλληνισμός ἐπὶ τὴν γῆν βαδίζει·
Εἶναι μακρός ὁ δρόμος τοῦ, ἀκάνθινον τὸ στέμμα
Βαδίζει, πάσχει, ἐκτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου

-

Θαρρεῖτε, φίλοι· πρόδρομοι πατρίδος καλλιτέρας!
Σεῖς, μετ' ὀλίγον, ὑπουργοί, διδάκτορες, οπλίτας
Τοσοῦτον ποθὼν δάκρυα θα φέρετε εἰς πέρας...

-

... Ἐπανευρίσκω εἰς ὑμᾶς τὴν λύραν τοῦ Ὀμήρου,
τοῦ Αἰακοῦ τὴν πλάστιγγα, τοῦ Κίμωνος τὸ βλέμμα,
τοῦ Θρασυβούλου τὴν φωνήν, τὸ πάτημα τοῦ
Πύρρου,
Καὶ ἴσως, ἴσως εἰς πολλούς τοῦ Γολγοθᾶ τὸ στέμμα
Φεύ, ἀν σωτήρας ἐπὶ γῆς, τὸ δίκαιον εὐρίσκει,
Καρπούνται ἄλλοι, κ' ἔνδακρυς ὁ μάρτυς ἀποθνήσκει.

-

Αυτός ιδέτε, πύρινον κελάδημα σαλπίζει,
Κ' εις δράμα τρόμου παριστά την τουρκομάχον
πάλην·

Των άστρον, ούτος το γλυκύ μυστήριον φωτίζει,
Εκείνος διδ' εις μάρμαρον ψυχήν και σώμα πάλην,
Κ' εις τόσον έαρ ευανθές κ' εις τόσα κύκνων
μέλη,

Φειδίας, Πλάτων, Περικλής και Ζεύξις ανατέλλει!

-

Μη προσδοκάτε συγγραφήν της Μούσης μου ιδίαν
Η χελιδών ενώπιον σιγά των αηδόνων
Ο θυμός δεν μοσχοβολεί εις ρόδου παρουσίαν,
Και πρέπ' εις άνθη ως υμάς Ουγκώ ή Βύρων μόνον
Να σας προσφέρω άφετε- και τούτο μόλις φθάνει,
Υπό μανδύαν εθνικόν το δράμα του Ερνάνη

-

... Να ίδω θέλω την χρυσήν του Ζαλοκώστα λύραν,
Των Σούτσων πάλιν ν' ασπανθώ την ένθεον διάδα
Να ψάύσω την αιμόφυρτον του Διάκου μου
Πορφύραν,
Και ν' αποθάνω χαιρετών μεγάλην την Ελλάδα.
Με φθάνει τότε εις σταυρός επί του μνήματος μου,
Να τον θωπεύη κάποτε περνών ο αδελφός μου»²⁸⁹.

²⁸⁹ *Αιών*, 02/08/1873, αρ. φ. 2937, έτος ΛΕ', σ. 589.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ:

Η Μεγάλη Ιδέα εκφράστηκε από τους ρομαντικούς ποιητές του 19^{ου} αιώνα με διαφορετικούς τρόπους. Οι ρομαντικοί Φαναριώτες Αλέξανδρος και Παναγιώτης Σούτσος, Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής εξέφρασαν τη Μεγάλη Ιδέα με βάση την επίκληση στους αρχαίους Έλληνες και τη συνέχεια του ελληνικού γένους. Μάλιστα, σημαντική είναι και η χρήση της γλώσσας που χρησιμοποιούσανε. Η καθαρεύουσα-αρχαϊζουσα ήταν η κατάλληλη εκείνη την εποχή, καθώς ήταν καθαρή, χωρίς “χυδαϊκές προσμίξεις”, όπως η δημοτική.

Χαρακτηριστικά είναι τα κείμενα του Αλεξάνδρου Σούτσου, *Ο Εξόριστος του 1831* (1835) και ο *Περιπλανώμενος* (1839). Ο Αλέξανδρος Σούτσος μέμφεται την κυβέρνηση του Καποδίστρια και παραδέχεται ότι η Ελλάδα είναι ένα μέρος που ποθεί, αλλά δεν ανέχεται να ποδηγετούν οι εκάστοτε ιστάμενοι τις ελευθερίες του.

Ο Παναγιώτης Σούτσος, αδερφός του Αλεξάνδρου, εκλάμβανε την Μεγάλη Ιδέα ως χρέος προς την πατρίδα (απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών κ.ο.κ.). Στο μυθιστόρημα του, *Οδοιπόρος* (1831) προβάλλει τη Μεγάλη Ιδέα, το χρέος δηλαδή προς την πατρίδα, πάνω από τον έρωτα. Στον *Τρισχιλίοπηχο* (1833), η Μεγάλη Ιδέα εκφράζεται ως τόνωση της εθνικής συνείδησης, με βάση την κοινή γλώσσα και την κοινή θρησκεία. Ωστόσο, στα *Απομνημονεύματα ενός ψιττακού* (1833), προβάλλεται – για άλλη μια φορά- η αρχαία Ελλάδα και η αποφυγή από την πραγματικότητα της εποχής. Το ίδιο ισχύει και στον *Λέανδρο* (1834), όπου το ένδοξο παρελθόν συγκρούεται με το παρόν (“πτώση του ιδανικού”, που σε πολλές περιπτώσεις οδηγεί στον θάνατο).

Ο τρίτος Φαναριώτης και ο χαρακτηριστικότερος εκφραστής της Μεγάλης Ιδέας, ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, χρησιμοποίησε κι αυτός στα έργα του την Μεγάλη Ιδέα. Αναλυτικότερα, στο έργο του *Δήμος και Ελένη* (1831), οραματίζεται την ανάσταση της Ελλάδας και απεχθάνεται να τη βλέπει σκλαβωμένη. Στο *Γλουμνιάουθ* (1848), προσπαθεί να δημιουργήσει ένα κλίμα οικειότητας της Ελλάδας με τη σύγχρονη αστική τάξη, αλλά και στις βιομηχανικές και τεχνολογικές εξελίξεις της Ευρώπης, με αποτέλεσμα την εσωτερική ανάπτυξη της Ελλάδας, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Ταυτόχρονα, την ίδια επιδίωξη έχει και με το κείμενο του *Ναϊάς* (1847-1848). Ο Ραγκαβής, ως κοσμοπολίτης, προσπαθεί να μυήσει την Ελλάδα σε έναν εμπορικά αι βιομηχανικά ανεπτυγμένο κόσμο, όπως αυτός της Αγγλίας (βιομηχανία κατασκευής ζύθου, εταιρία απελευθέρωσης των μαύρων κ.ο.κ.). Στον *Συμβολαιογράφο* (1850), η Μεγάλη Ιδέα ταυτίζεται με την ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος, αλλά

και τη δημιουργία μιας ενιαίας γλώσσας, καθώς η Ετανησιακή αποτελεί ένα “νόθον εξάμβλωμα ελληνικής και ιταλικής γλώσσας”. Τέλος, στον *Αυθέντη του Μορέως* (1850) η Μεγάλη Ιδέα προσλαμβάνεται ως το όνειρο της εθνικής παλινόρθωσης. Ο χρόνος του μυθιστορήματος τοποθετείται στο Μεσαίωνα, όπου γίνεται εξύμνηση του βυζαντινού παρελθόντος.

Παρόλα αυτά, στην δεύτερη και στην τρίτη έκδοση, η Μεγάλη Ιδέα αλλάζει μορφή, καθώς εξελίσσονται και τα εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικά δρώμενα. Συγκεκριμένα, η δεύτερη έκδοση (1857), μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου και την κατοχή του Πειραιά, η Μεγάλη Ιδέα ηττάται και στο προσκήνιο επικρατεί απογοήτευση. Παρόμοιο σκηνικό, επικρατεί και στην τρίτη έκδοση του *Αυθέντη* (1876), λίγο μετά την Ανατολική κρίση που ξεσπάει στα Βαλκάνια (1875-1878).

Περνώντας στην Αθηναϊκή Σχολή, εκεί διακρίνουμε ότι ο Θεόδωρος Ορφανίδης προβάλλει στα έργα του το ιδανικό της εδαφικής επέκτασης (η πρώτη και κύρια επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας). Χαρακτηριστικότερο είναι ο *Απατρις* (1854). Στο *Τίρι-Αίρι ή το κυνηγέσιον εν τη νήσω Σύρω* (1858) μέμφονται οι πολιτικοί και η νέα ζοφερή πραγματικότητα. Έτσι, ο Ορφανίδης, όπως και οι περισσότεροι ρομαντικοί ποιητές της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής στρέφονται και στην ένδοξη αρχαιότητα. Βέβαια, στο έργο *Χίος Δούλη. Εθνική τραγωδία εις πράξεις πέντε* (1858) προβάλλεται ο Μεσσαίωνας ως στοιχείο ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού (αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νεότεροι χρόνοι).

Η Μεγάλη Ιδέα σημαίνει πάνω απ’ όλα την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών και κατ’ επέκτασιν της εδαφικής επέκτασης, στα ποιήματα του Καρασούτσα (*Λύρα*, 1839), του Αχιλλέα Παράσχου (*Ε, και να ήμην βασιλεύς*), όπου περιγράφεται η αδράνεια του Όθωνα στο πρόβλημα των αλύτρωτων αδερφών και το *Πρό της Ιωλκού* στο *Μοσχομάγκα των Αθηνών*, 1865. Παράλληλα, ο Δ. Παπαρρηγόπουλος στις *Ποιήσεις* (1867) επιδιώκει την εξυγίανση της κοινωνίας, την πρόοδο του ελληνικού κράτους σε όλους τους τομείς.

Όσον αφορά το τομέα της πεζογραφίας, κι εκεί η Μεγάλη Ιδέα είναι κυρίαρχη. Όμως, όχι τόσο με τη μορφή της εξιδανίκευσης της αρχαιότητας ή με στόχο την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδερφών, αλλά, κυρίως ως εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Χαρακτηριστικά είναι τα μυθιστορήματα *Ο Πολυπαθής* (1839) του Γρηγορίου Παλαιολόγου, η *Ηρωΐς της ελληνικής επανάστασεως* του Στέφανου Ξένου, ο *Θάνατος Βλέκας* (1855) του Καλλιγά και ο *Λουκής Λάρας* (1879) του Δημ. Βικέλα.

Σε γενικές γραμμές, κυριαρχεί μια απογοήτευση εξαιτίας της αποτυχίας των εξεγέρσεων σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία, το 1854, η αποτυχία του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1857), η εθνική ταπείνωση της Ελλάδας στην Κρητική επανάσταση των ετών 1866-1869 και η Ανατολική κρίση (1875-1878). Όλα αυτά συνέβαλαν στην απογοήτευση των ρομαντικών ποιητών και πεζογράφων και το ιδανικό της Μεγάλης Ιδέας μετατρεπόταν σε απογοήτευση.

Αυτή η απογοήτευση είχε ως αποτέλεσμα τις αυτοκτονίες αρκετών ρομαντικών ποιητών (Σπ. Βασιλειάδης, Δ. Παπαρρηγόπουλος), στη γενικότερη παρακμή του ρομαντικού κινήματος και στην μετέπειτα αντικατάσταση της καθαρεύουσας από τη δημοτική γλώσσα. Τέλος, γράφτηκαν κάποια μυθιστορήματα, τα οποία παρόλο που υμνούσαν τις ηρωικές πράξεις των ηρώων τους, στο τέλος ήταν αδύνατη η πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, όπως τα *Ιστορικά σκηνογραφήματα* (1860) και οι *Κρητικοί γάμοι* του Σπ. Ζαμπέλιου και ο *Κατσαντώνης* του Κωνσταντίνου Ράμφου.

Παρόλα αυτά, όταν ένας κόσμος δύνει, ένας καινούργιος ανατέλλει. Την καινούργια ανατολή προαναγγέλλει η γενιά του 1880, με χαρακτηριστικό εκπρόσωπο τον Κ. Παλαμά. Άλλοι εκπρόσωποι της γενιάς του 1880 είναι οι: Ν. Καμπάς, ο Γ. Δροσίνης και ο Ψυχάρης (*Το Ταξίδι μου*, 1888).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Αραγής Γιώργος, *Η Μεταβατική περίοδος της ελλαδικής ποίησης. Η σταδιακή εξέλιξη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως το 1930*, εκδ. Σοκολή, χ.χ.
- Βαγενάς Νάσος, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης.
- Βασιλειάδης Σπυρίδων, *Αττικάί νύκτες. Επιλογή από το λογοτεχνικό και το κριτικό του έργο*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003.
- Βελουδής Γ., «Ο Επτανησιακός, ο αθηναϊκός και ο ευρωπαϊκός ρομαντισμός» στο *Μονά- Ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1992.
- Βικέλας Δ., *Άπαντα*, α΄ και β΄ τόμος, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήναι 1997.
- Βικέλας Δ., *Η ζωή μου*, Κατάστημα του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 1908.
- Βουτιερίδης Ηλίας, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1976.
- Βουτούρης Παντελής, *Ως εις καθρέπτην. Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.
- Γεωργαντά Αθηνά, *Αιών Βυρωνομανής. Ο κόσμος του Byron και η νέα ελληνική ποίηση*, εκδ. Εξάντας, 1992.
- Γαραντούδης Ευρυπίδης, «Η Λογοτεχνία 1830-1880. Η ρομαντική αντίληψη της πραγματικότητας» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Το ελληνικό κράτος, 1833-1871. Η εθνική εστία και ο Ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 4^{ος}, Φεβρουάριος 2004.
- Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α΄, Αθήνα 1973.
- Δημαράς Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις ρίζες μας ως την εποχή μας*, 8^η έκδοση, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1987.
- Δημαράς Κ. Θ., «Η “Πράξη” του 1850» στο *Ιστορικά. Μια περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1990.

- Δημαράς Κ. Θ., *Ελληνικός Ρομαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1985.
- Δημηρούλης Δημήτρης, *Εμμανουήλ Ροΐδης- Άγγελος Βλάχος. Η διαμάχη για την ποίηση. Τα κείμενα και οι αντιδράσεις*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2011.
- Διαλησμάς Στέφανος, «Αλέξανδρος Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ΄ (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996.
- Ζαμπέλιος Σπ., *Ιστορικά σκηνογραφήματα*, 1860.
- Καγιαλής Τάκης, *Γλουμνιάουθ: Ο βικτωριανός Α. Ρ. Ραγκαβής*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991.
- Καιροφύλλας Γιάννης, *Η ρομαντική Αθήνα*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1987.
- Καιροφύλλας Γιάννης, *Πάυλος Καλλιγιάς. Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1937.
- Καλλιγιάς Πάυλος, *Θάνατος Βλέκας*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1987.
- Καραμανωλάκης Βαγγέλης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα 2006.
- Καρασούτσας Ιωάννης, *Η Λύρα. Συλλογή λυρικών του τινών ποιηματίων*, εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, Ερμούπολη 1839.
- Καρποζήλου Μάρθα, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991.
- Καυκαλίδης Ζέφυρος, *Στέφανος Ξένος. Σκηνές από τα δράμα του Ελληνισμού σε Ανατολή και Δύση (1821-1894)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1998.
- Κοκκίνης Σπύρος, *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποίησης (1708-1989)*, 4^η έκδοση συμπληρωμένη, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, *Κωνσταντίνος Ράμφος. Άγνωστος άνθρωπος- Άγνωστος συγγραφέας*, επιμ. Νάσος Βαγενάς, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Ίδρυμα Γουλανδρή- Χορν, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 1997.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, «Τρία νέα δημοσιογραφικά φύλλα: περίοδος οθωνικής μοναρχίας» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια- Γιούλα Κουτσοπανάγου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.

- Κουμαριανού Αικατερίνη, «Αθηνά» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια- Γιούλα Κουτσοπανάγου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, «Αιών» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου (1784-1974)*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια- Γιούλα Κουτσοπανάγου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-103, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τόμος α', πρόλογος: Κώστα Βάρναλη, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.
- Λούβη Λίνα, *Περιγέλωτος Βασίλειον. Οι σατυρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα (1875-1886)*, βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε., Αθήνα 2002.
- Μαργάρης Δ., *Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους*, Αθηνά 1954.
- Μερακλής Μ. Γ., *Η ελληνική ποίηση (Ρομαντικοί, εποχή Παλαμά, Μεταπολεμικοί)*, εκδ. Σοκολής, Αθήνα 1983.
- Μουλλάς Παναγιώτης, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Σοκολή, Θεσσαλονίκη 1993.
- Μουλλάς Παναγιώτης, «Η αθηναϊκή πανεπιστημιακή κριτική και ο Ροΐδης», ανάτυπο από τον τόμο *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1981.
- Μουλλάς Παναγιώτης, «Πανεπιστήμιο Αθηνών: ποιητικοί διαγωνισμοί και ιδεολογία (1851-1877)» στο *Ιστορικά. Μια περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, Ιούνιος- Δεκέμβριος 1990.
- Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και ιδεολογία. Οι Αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)» στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική Διάσταση και Προοπτικές*, τ. Β', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ), Γενική Γραμματεία της Νέας Γενιάς, 1989.
- Μπαλτά Νάση- Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, εκδ. Οδυσσέας, 1993.
- Ντενίση Σοφία, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994.
- Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Το Μυθιστόρημα» στο *Άπαντα*, Μπίρης Α.Ε., Αθήνα 1932.
- Ορφανίδης Θ., *Τα Άπαντα*, μέρος Γ', οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1915.

- Ορφανίδης Θ., *Η Χίος δούλη. Εθνική τραγωδία εις πράξεις πέντε*, επιμέλεια Νικόλαος Μωραΐτης, εκδ. Τριανταφύλλου και Σ^{ΙΑΣ}, Θεσσαλονίκη 1927.
- Ορφανίδης Θ., *Ο Άπατρις*, βραβευθέντα την 25^η Μαρτίου 1854 κατά τον ποιητικόν συναγωνισμόν τον παρά του φιλογενούς κυρίου Ράλλη συσταθέντα, εκδ. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1854.
- Παλαιολόγος Γρηγόριος, *Ο Πολυπαθής*, εκδ. Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1989.
- Παναγιωτόπουλος Ι. Μ., *Το Ιστορικόν Μυθιστόρημα*, Βασική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1983.
- Παπαρρηγόπουλος Δ., *Ποιήσεις*, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1884.
- Πολίτης Αλέξης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14 Ε.Μ.Ν.Ε.- Μνήμων 2003.
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, δ' εκδ., Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985.
- Ραγκαβής Α. Ρ., *Απομνημονεύματα*, τόμος Β', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 1999.
- Ραγκαβής Α. Ρ., *Ο συμβολαιογράφος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1991.
- Ραγκαβής Α. Ρ., *Ο Αυθέντης του Μωρέως*, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, φιλολογική επιμέλεια Απ. Σαχίνης, Αθήνα 1989.
- Σαμουήλ Αλεξάνδρα, «Παναγιώτης Σούτσος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ' (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996.
- Σαχίνης Απόστολος, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- Σαχίνης Απόστολος, *Το Νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και Κριτική, έβδομη έκδοση*, βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σ^{ΙΑΣ} Α.Ε., Αθήνα 1977.
- Σαχίνης Απόστολος, *Παλαιότεροι πεζογράφοι*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1898.
- Σαχίνης Απόστολος, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.
- Σαχίνης Απόστολος, *Η αφηγηματική πεζογραφία του Αλ. Ραγκαβή*, Ελληνικά, 1969.
- Σκοπετέα Έλλη, *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988.

- Σουλογιάννη Ε. Θ., *Αλ. Ρ. Ραγκαβής (1809-1892). Η ζωή και το έργο του*, Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, 1978, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1995.
- Σούτσος Αλέξανδρος, *Ο Περιπλανώμενος*, ποίημα λυρικών εις άσματα τέσσερα, άσμα τέταρτο, Αθήνα 1858.
- Σούτσος Παναγιώτης, *Ο Λέανδρος, Απομνημονεύματα ενός ψιττακού, Ο Τρισχιλιοπής*, φιλολογική επιμέλεια Αλεξάνδρα Σαμουήλ, Αθήνα 1996.
- Σούτσος Παναγιώτης, *Ο Λέανδρος*, εν Ναυπλίω 1834.
- Τανταλίδης Ηλίας, *Παίγνια ή ποιήματα διάφορα, εκ της εμπορικής τυπογραφίας η Ηώς*, Σμύρνη 1839.
- Τζιόβας Δημήτριος, «Από τη μυθιστορία στο μυθιστόρημα. Για μια θεωρία της ελληνικής αφήγησης» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών Ίδρυμα Γουλανδρή- Χόρν, *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 1997.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Ιάκωβος Πιτσιπιός» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ΄ (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Γρηγόριος Παλαιολόγος» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ΄ (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Μυθιστορηματική Βιογραφία» στο *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τόμος Γ΄ (1830-1880), εκδ. Σοκολή, 1996.
- Χατζοπούλου Λίτσα, *Αλ. Ρ. Ραγκαβής. Μαρτυρία λόγου. Αφήγηση, ρητορική και ιδεολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
- Masson-Vincourt Marie-Paule, *Ο Παύλος Καλλιγάς (1814-1896) και η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2009.
- Picon Antoine, *Οι σαινισμονιστές. Ορθός λόγος, φανταστικό, ουτοπία*, Επίμετρο: Χριστίνα Αγριαντώνη, εκδ. Π.Ι.Ο.Π., Αθήνα 2007,
- Tonnet Henri, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*, μετάφραση: Μαρίνα Καραμάνου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Vitti Mario, *Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος 1980.

Πρωτογενείς πηγές:

- εφημ. *Αθηνά*
- εφημ. *Αιών*
- περ. *Χρυσαλλίς*
- περ. *Πανδώρα*